

о. Михайло Ваврик, ЧСВВ

**БІБЛОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ
ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧИНА ЗА 1950-1970 рр.**

Рим 1971

Накладом « Записок ЧСВВ »

ВІД РЕДАКЦІЇ

З уваги на муравлинну працю бібліографа Василянського Чина та на потребу української історичної науки і бажання істориків, Видавництво видає найновішу цінну працю о. Ваврика окремою відбиткою, також і тому, щоб не переобтяжувати її іншим матеріалом.

Думаємо, що в такому підручному виді вона послужить тим, що бажатимуть її колись поповнити.

Праця о. Ваврика є не лише сухим бібліографічним переліком книг, але також і їх лядарною оцінкою. Тому може бути предметом корисної лектури заінтересованих.

Висловлюючи подяку за ^ркопіткий труд авторові, висказуємо одночасно і надію, що подібні праці появлятимуться і в майбутньому, і не лише в ділянці історії Василянського Чина.

З практичних рацій цитування, залишаємо нумерування сторін, як воно стоїть в оригіналі.

ВИДАВНИЦТВО ЧСВВ

IV. BIBLIOGRAPHIA

М. Ваврик, ЧСВВ

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ВАСИЛІЯНСЬКОГО ЧИНА ЗА 1950-1970 РР.

Коли в 1958 р. «*Записки ЧСВВ*» помістили наш «*Бібліографічний огляд історії василіянського Чина за 1932-1950 рр.*» (Т. III [IX], 1-2, 237-76), Редакція вважала корисним видати його окремою відбиткою (Рим, 1958, ст. 46) і висловила побажання, «щоб на 1960 рік автор виготовив подібну роботу за останнє десятиліття». Та хоч як спокусливе воно було, то не можна було в свій час перевести це в діло, головно з уваги, що повоенна історична література, поза «*Записками ЧСВВ*», майже не заторкала василіянської історії, так що виїмкові публікації з тієї ділянки не сходили з уваги наших рецензентів і зазначувалися з малими виїмками в біжучій бібліографії журналу. Щойно тепер виникає потреба зробити подібний бібліографічний огляд василіянської історії відразу за оба минулі десятиріччя (від 1950-го до 1970-го р.), тому що останній випуск «ЗЧСВВ» з рецензійним відділом (Т. III [IX], 3-4, 563-607) вийшов іще в 1960 р., а три наступні тт. IV-V-VI (X-XII) були всецільо присвячені вже то унійній тематиці, в злуці з Вселенським

Собором Ватиканським II, зокрема в 500-літньому ювілейному році смерти київського митр. кард. Ісидора (1963 р.), вже то для перевидання передвоєнних запропащених «ЗЧСВВ» (т. IV-V-VI), вже то для належного відзначення сторіччя канонізації св. Йосафата в 1967 р.

А втім, головню у 1960-их рр.росло досить велике число джерельних і джерелознавчих видань, що заторкають більше чи менше історію Василіянського Чина, у зв'язку з тим, що слідне загальне намагання бібліотек та архівів видавати описи своїх рукописних надбань так, що годі навіть за всіма слідкувати і з них усе василіянське насліддя вишукувати... Бо не треба аж окремо говорити, скільки приходиться нераз зужити часу, щоб виловити тут то там якийсь залишок василіянської старини, занотований лише мимоходом і нерідко пропущений в індексах навіть архівальних та бібліотечних видань, та як багато описів рукописних колекцій прийшлося переглянути, не стрінувши в них загалом нічого з василіянської тематики. Так, н.пр., після двох перших томів Інвентаря 11.930-ох рукописів Бібліотеки ім. Оссолінських у Вроцлаві, з рр. 1948-9, відзначених у нашому попередньому огляді (ЗЧСВВ, IX, 239), третій його том, що обіймає 1070 дальших рукописів, з 1966 р., не приносить нічого василіянського... При тому нам іще досі недоступний «*Науково-інформаційний Бюлетень Архівного Управління УРСР*» від кінця війни і двомісячник «*Архіви України*», що від 1965 р. друкують в додатку «*Матеріали до укр. біографічного Словника*» Р. Ротаца, а про найновішу публікацію «*Бібліотеки Укр.РСР*» В. Дідура, Л. Макаренка й ін. знаємо лише з часописних оголошень. Тому наш огляд описів повасиліянських рукописних збірок в укр. бібліотеках всеціло оснований на інформаціях того рода справочників радянсько-російських, звичайно лако-нічних і неуточнених (гл. наше Ч. 12, 13, 18).

Ось чому ми старалися, може більше ніж належалося, виловлювати навіть короткі й фрагментарні згадки з василіянського минулого в підрадянських укр. публікаціях, які нам були доступні, а натомість, щоб занадто не розтягати нашого огляду, обмежилися ми в ньому лише до видань поза обома найбільшими колекціями василіянських історичних документів у III-ій Секції «*Зан. ЧСВВ*», що начисляє досьогодні 45 томів, в обрібці о. А. Великого та в *Monumenta Ucrainae Historica*, зібраних Митр. А. Шептицьким і виданих Митр. Кард. Йосифом Сліпим у вісьмох об'ємистих фоліян-тах, Рим, 1964-9. З тієї теж причини не втягаємо в наш огляд стат-

тей і монографій з василіяньською історичною тематикою, що появилися від 1950 р. у двох перших Секціях «*Зап. ЧСВВ*», та залишаємо без власного коментаря не одну бібліографічну позицію, де заторкнене василіяньське минуле, бо завдяки пильній співпраці о. А. Пекара, А.Г. Великого, І. Назарка, ЧСВВ, бібліографічний відділ цього VII (XIII) тому «*ЗЧСВВ*» в великій частині складається з рецензій на дійсно численні появи з тієї ділянки в останніх роках.

При тому не треба окремо пригадувати, що подібно, як в попередньому огляді історії василіяньського Чина за 1935-50 рр., в наших критичних відмітках і оцінках поодиноких праць і статей, ми стисло обмежуємося до їхніх василіяньських партій чи порушених питань і тому пильнуємо зазначувати відомі нам їхні рецензії, навіть не з сутонаукових журналів. Та подібно, як у першому, зберігаємо теж тут той самий розклад бібліографічних позицій в василіяньській історії 17-20 ст.:

I. *Джерелознавчі, бібліографічні, енциклопедичні та інші посібники:*

1. Джерелознавчі видання (Ч. 1-30).
2. Бібліографічні, енциклопедичні та інші посібники (Ч. 31-57).
3. Василіяньський Чин у загальних працях з історії укр. кат. Церкви 17-20 ст. (Ч. 58-64).

II. *Св. Йосафат і митр. Й. Рутський та їх доба* (Ч. 65-90).

III. *З історії Василіяньського Чина 17-20 ст.* (Ч. 91-108).

IV. *З церковно-культурної василіяньської діяльності 17-20 ст.* (Ч. 109-138).

V. *З історії василіяньських монастирів:*

1. Загальні описи (Ч. 139-146).
2. Поодинокі монастирі (Ч. 147-176).

I. Джерелознавчі, бібліографічні, енциклопедичні та інші посібники

1. - Джерелознавчі видання

Рим:

1. - Morseletto Maria, *Inventarium codicum manuseriptorum Borgianorum*, T. I-V, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1965-7.

З велитенської колекції 897 латинськороманських кодексів, що її зібрав кард. Степан Борджа († 1821), один з найбільших римських збирачів 18-го ст. (гл. Henkel Willi, *Stephan Borgia als Sammler von Handschriften*: «Euntes Docete», 22, Roma, 1969, 549-64 та ЗЧСВВ, X, 3-4, 391-3), пані Морселетто з'інвентаризувала й точно описала вже 800 рукописів, у 5 об'ємистих томах, видрукованих офсетом і приміщених між численними каталогами ватиканських колекцій, під ч. 423, та викінчила до друку опис решти цієї збірки. Після того, як дещо з неї вже ввійшло до поодиноких томів серії римських документів до історії української Церкви і василіянського Чина, звернемо тут увагу на одну-другу помітнішу позицію цього інвентаря, що заторкує василіянське минуле. І так, під ч. 65 знаходиться збірка писем і друків про справу, видвигнену в Римі протоархимандритом Л. Кишкою в 1709-11 рр., тобто прилучення до Чина монастирів у щойно з'єдинених з Ап. Престолом єпархіял: львівській, перемиській і луцькій. Знову під ч. 154 (к. 1-47) маємо незатитулований поважний трактат римського прокуратора Ігн. Володзка, ЧСВВ, з 1772 р. про сумнівної вартости Святих у *Зборнику*, виданім у Відні 1771 р., з відома мукачівського єп. І. Брадача (гл. ЗЧСВВ, IX, 3-4, 398-9). Відтак, під ч. 249, зареєстрована гарно виконана адреса протоарх. П. Важинського до кард. Ст. Борджі, з 5.8.1777, про допущення його до заслуг Василянського Чина (гл. ЗЧСВВ, VII, 2-3, 308), а під ч. 664 поміщений курс філософічних викладів о. А. Шубовича, ЧСВВ, в лаврівському монастирі, в р. 1776/7, про який ширше пишемо в цих ЗЧСВВ, ст. 107-9. Вкінці знаходимо цікаві причинки до життя і діяльності в Римі оо. П. Огілевича, М. Білозора, П. Филиповича, ЧСВВ, у 2-ій пол. 17 ст.,

в чч. 481, 730 і 747. Не видно вже подібних позицій в останніх 150 числах цієї збірки, хіба можливо під ч. 846, в реєстрі листів Конгрегації Пропаганди з 1959 р. і в протоколах її (окремих) нарад (Congregazioni Particolari) з 1659-61 рр., яких нема у виданих о. А. Великим, *Congregationes Particulares Ecclesiam Ucrainae et Bielarussjae spectantes*, I, Roma, 1956, 20.

2. - Wyhowska Wanda de Andreis, **Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino**, I-III (= Elementa ad fontium editiones, III, VII, X), Roma, Institutum Hist. Polonicum, 1961, 8°, XVII+160 + (2); 1962, XIV+250; 1964, XVI+343 + (1).

Цей тритомовий реєстр 4748 документів з архіву родини Орсіні (від 1905 р. у складі римських міських архівів), що відносяться до історії Польщі за рр. 1565-1787, зокрема з часу, коли Віргілій Орсіні був кардиналом-протектором Польщі при Апост. Престолі, в 1647-75 рр., містить теж цінні причинки до історії козацьких воєн, від повстання Б. Хмельницького до гетьмана П. Дорошенка, та Василянського Чина. Найраніший з них то лист римського прокуратора Г. Бенковського, ЧСВВ, з 16.6.1656, в якому поручає кардиналові о. М. Білозора (II, Ч. 295). Відтак полоцький архієп. Г. Коленда просить кардинала про опіку над з'єдиненою Церквою, в листі з Супрасля 6.4.1658 (II, Ч. 327) і знову з Варшави 4.6.1659 (II, Ч. 354). Відтак, листом з Супрасля 10.11.1659, заявляє йому своє довіря та шле до нього свого відпоручника (II, Ч. 364) і знову в письмі з Варшави, 9.7.1661, поручає справу номінації київського митрополита (II, Ч. 392). Теж холмський єп. Я. Суша, 14.6.1658, просить кард. Віргілія про опіку над римською резиденцією св. Сергія і Вакха й про прийняття василянських студентів з Холму до Колегії, уфундованої кард. Антоном Барберіні (II, ч. 344), а 3.6.1662 про канонізацію св. Йосафата (II, ч. 415; гл. репродукцію цього листа на доданих знімках VI-VIII). Відтак, в часі побуту в Римі, Суша звертається до кардинала 5.10.1666, і щераз без дати, за порученням до королеви в справі десятих, які його духовенство мусіло платити латинським священикам (II, ч. 1192; гл. ще III, ч. 1344). З свого боку король Іван Казимір повідомляє кард. Орсінія, дня 22.5.1662, про номінацію Г. Коленди на київську митрополію (I, ч. 352; гл. ще II, ч. 430) і 12.8.1662 просить про канонізацію св. Йосафата та поручає Сушу в дорозі до Риму (I, ч. 349). Вкінці, зібрані в Жировицях (не: Zytomiriis!) єпископи й архи-

мандрити: мінський Варлаам Косінський (не: Kochanski!) і кобринський Венедикт (Глінський) спільним письмом з 1.11.1663 (не: 1.9.1643!) просять про канонізацію св. Йосафата (II, ч. 2; гл. А. Welykuj, *S. Josaphat Hieromartyr*, III, R. 1967, 152-3). Теж жмудський єп. Я. Сапіга, з 17.2.1664 (II, ч. 535) і примас В. Лещинський з 23.2.1664 (II, ч. 536) та великий гетьман литовський П. Сапіга (без дати — II, ч. 1200) просять про те саме та поручають єп. Сушу в дорозі до Риму. Вкінці, о. П. Огілевич (не: Obulewicz!) в часі побуту в Римі просить кард. Орсінія, 4.11.1664, про перенесення І. Малаховського, ЧСВВ, з резиденції св. Сергія і Вакха до грецької Колегії (II, ч. 522).

3. - Wyhowska Wanda de Andreis, *Collectanea ex rebus polonicis Archivi Orsini in Archivo Capitolino, Romae*, I (= *Elementa ad fontium editiones*, XIV), R. 1965, 8°, VI, 234.

Між виданими повними текстами 177 документами, зареєстрованими у вищезгаданому тритомовому інвентарі польських справ в архіві родини Орсіні, маємо на ст. 67-9 письмо Г. Коленди до кард. В. Орсіні з 9.7.1661 (гл. *Repertorium*, II, п. 392): *Uti filius oboedientiae parui litteris Em. Cardinalis Rutheni*, подібне до двох його листів до кардинала префекта Пропаганди, Антона Барберіні з того самого дня, виданих А. Великим, *Epistolae Metropolitanarum Kioy. Cath.*, II, R. 1956, п. 26-7, р. 246-8.

4. - Wyhowska Wanda de Andreis, *De documentis polonicis Archivi Marchionum Santacroce in Archivo Secreto Vaticano: «Antemurale»*, IX (Roma, 1965), 21-39.

З довгої низки коротких описів різних архівних збірок, у виданих досі 12 томах названого вище річника Польського Іст. Інституту в Римі, від 1954 до 1968 р., відзначаємо на цьому місці реєстр листів папського Нунція в Польщі, Андрія Сантакроче (1690-96), зокрема в справі запланованого в 1690 р. перенесення єп. І. Малаховського на холмську катедру (ч. 16, 17, 20, 23) та з'єдинення з Ап. Престолом перемиського владики І. Винницького 1693 р. (ч. 30 і далі).

5. - Meysztowicz V., *De litteris quas Card. Fabritius Spada Secr. Status ad Andream Santa Croce Nuntium Apostolicum in Poloniam A. 1694 scribebat: «Antemurale»*, IX (1965), 11-22.

В цій збірці кардинала-секретаря Ф. Спади до нунція А. Сантакроче два письма, з 17 і 24.7.1694, заторкують з'єдинення єп. І. Винницького з Римом (ч. 73 і 79).

6. - Collega P., **Repertorium rerum polonicarum ex Archivo Dragonetti de Torres in Civitate Aquilana** (= Elementa ad fontium editiones, V), R., 1962, 8°, XI, 86.

Між зареєстрованими з цього архіву письмами Нунція Косми Торреса в Польщі (1621-2) знаходиться прохання короля Володислава IV, з 28.8.1628 (чи не 1638? — М.В.) про канонізацію св. Йосафата (ч. 316).

7. - Kowalsky N., OMI, **Inventario dell'Archivio Storico della S. Congregazione «de Propaganda Fide»**: «Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft», XVII (Schöneck, Beckenried, Schweiz, 1961), 9-23, 109-17, 191-200 u. Separatabdruck: Schriftenreihe, XVII, 8°, 38 + (2).

Покійний префект архіву Пропаганди дав у цьому коротенькому переліку всіх його відділів незаступимий посібник для кожного, хто хоче вглянути в його багатства для історії укр. кат. Церкви та Василіяньського Чина. Бо хоч він обмежується до найкоротших, потрібних даних про кожну секцію Архіву, то, як сам К. вказує, не пропускає ні одної з них і вичисляє всі її складові томи, у відміну від Е. Шмурла, що у своєму обширному описі архівних документів Пропаганди, які відносяться до східнослов'янського Сходу, п.т. *Россія и Италия*, IV, Ленинград, 1927, пропустив: 2-a Serie delle Scritture originali riferite nelle Congregazioni Gen., alcuni Congressi e Fondi Minori (p. 5).

8. - Kowalsky N., **Serie dei Cardinali Prefetti e dei Segretari della S. Congregazione «de Propaganda Fide»**: «Euntes Docete», 15 (1962), 161-97 e in estratto: «Urbaniana», Serie III/4, Roma, 1962, 8°, 39+(1).

9. - Kowalsky N., **L'Archivio della S. Congregazione «de Propaganda Fide» ed i suoi Archivisti**: «Annales Pont. Univ. Urbanianae 1963-4», R. 1964, 38-53 et extractum: 8°, pp. 15.

10. - Metzler G., OMI, **Indici dell'Archivio Storico della S. Congregazione «de Propaganda Fide»**: «Euntes Docete», 21 (1968), 109-30.

На ст. 124-25 поданий короткий огляд показників актів цієї Конгрегації у справах східнохристиянських Церков, трактованих в рр. 1622-1861, за змістом, враз з їхніми рішеннями (4 тт.) і за місцевостями (3 тт.), та окремих засідань (Congregazioni Particolari) теж за змістом і місцевостями (2 тт.) та папських авдієнцій з рр. 1666-1861 (2 тт.).

Україна і Білорусь:

11. - **Центральный Государственный Исторический Архив УССР в Киеве** — Путеводитель — Под редакцией А.В. Бондаревского, Л.М. Отливановой, Д. Пилькевича, В.И. Шелудченко, Киев, 1958, 8°, 348.

В ньому знаходяться численні архівні матеріали з колишніх василіянських монастирів Волині та Поділля — в Білостоку, Володимирі Вол., Дубні, Жидичині (в тексті стоїть: жидичевской обители!), Загорові, Каневі, Луцьку, Мильцях і ін. (ст. 240-4).

12. - Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К., Рождественский Н. П., **Справочник — Указатель печатных описаний славянорусских рукописей**, Москва-Ленинград, 1963, 8° 359+(1).

В цьому вичерпному показнику описів рукописних та архівних збірок, від найдавніших до найновіших років, для нас важливі ст. 221-45 (чч. 1952-2154), присвячені рукописним колекціям на теперішній українській території, в великій мірі зложеною теж з чужомовних рукописів. З нього довідуємося, що в Державній Бібліотеці Академії Наук у Києві було в 1962 р. понад 68 тисяч рукописів в літературному та понад 30 тт. в історичному відділі. Але лише з підстрічної відмітки, на ст. 224, виходить, що там теж приміщений «архів Шептицького» (митр. Андрея Ш-го? — М.В.) під ч. 18. Нічого подібного не подав виданий Бібліотекою АН УРСР «Збірник оглядів фонду відділу рукописів», К. 1962, а подібний «Путівник по відділі рукописів Державної Публічної Бібліотеки Наук Укр. РСР» П.М. Попова (К. 1962) досі нам недоступний.

Зате навіть такого натяку немає у мові про львівські колекції та зокрема про василіянські рукописні збірки, що мали опинитися по касаті галицьких монастирів в тамошній Б-ці АН (тепер: Науковій Б-ці у Львові), як вносити з наведеної в її рубриці праці Я. Гординського, *Рукописи 6-ки монастиря св. Онуфрія у Львові*, І, Львів 1927 і давніших описів василіянських рукописів О. Колесси, А. Петрушевича і ін. (ч. 2096, 2085, 2094, 2100). Так само нічого василіянського не згадується у мові про Держ. Університет ім. І. Франка у Львові, що має ок. 1000 кирилических рукописів і, на жаль, дуже короткий опис його бібліотеки І. Кирилова, *Наукова Бібліотека Львівського Держ. Університету ім. І. Франка (Короткий довідник)*, Львів, 1959, 43 ст. Зате поважніше мав би виглядати «Путівник по Держ. Архіву Тернопільської області», Львів,

1961, 204, що на ст. 24-6 наводить рукописи Почаївської Лаври (ф. 28).

Деяка частина рукописної спадщини повасиліяньських волинських монастирів, зібраної у Волинському Єпархіяльному «Древлехранилищі» в Житомирі та евакуйованої перед розвалом царської Росії, мала б зберігатися в Науковій Бібліотеці ім. В. Короленка в Харкові (гл. ст. 242-3). Так само рукописна колекція Церковного Історичного-Археологічного Музею в Кам'янці Подільському, в якій не бракувало повасиліяньських пам'яток з колишніх подільських монастирів, лише частинно осталася на місці, а частина опинилася в Києві (ст. 243).

Вкінці, в Закарпатській області колишні рукописні надбання мукачівського монастиря на Чернечій Горі є тепер основою рукописної колекції Держ. Університету та Закарпатського Краєзнавчого Музею в Ужгороді, як видно з наведеного під «Мукачево» (ч. 1971) опису В. Микитася, *Давні рукописи і стародруки*, I, Ужг. 1961. А вже зовсім не можна вилувити нічого василіяньського в наведених описах рукописів Перемишля і Холма, в теперішній Польщі (ст. 281-2) та Білорусі (213-5) і Литви (217-20) й самої Росії.

13. - Рогов А., *Сведения о небольших собраниях славяно-русских рукописей в СССР*, Москва, 1962, 8^о, 298+(2).

Можна вважати цю працю доповненням попередньої, бо дає докладні дані про судьбу і стан дрібніших рукописних колекцій (до 500-600 рукописів) після революції 1918 р. і голвно підчас німецько-совітської війни, і в неодному виправляє фактичні дані «Справочника». З нього м.і. довідуємося, що бібліотека Народного Дому у Львові, в якій були теж василіяньські речі, тепер знаходиться у львівській Науковій Бібліотеці (ст. 24) і подібний Музей Ставропігії — у Львівському Держ. Історичному Музею (ст. 64), рукописи загорівського василіяньського м-ря мали б бути в харківській бібліотеці В. Короленка (крім деяких запропащених в часі останньої війни — ст. 182), а милецькі і почаївські, з київської Дух. Академії, перейшли до бібліотеки Академії Наук (ст. 221, 267).

14. *Государственные Архивы Союза ССР — Краткий справочник* — Под редакцией Г.А. Белова, А.И. Логиновой, С.В. Нефедовой, И.Н. Фирсова, Москва, 1958, 8^о, 508.

Тут згадуються теж архіви, що мають василіяньські документи, як Архів Львівської Ставропігії, тепер в тамошньому Держ. Центр. Іст. Архіві (ст. 270-3), залишки василіяньських документів з волин-

ських монастирів, частинно збережені у Філії Держ. Іст. Архіву УРСР в Харкові (ст. 273-6), з мукачівського м-ря, в Закарпатським Держ. Обласним Архіві в Мукачеві (ст. 299-300), на Білорусі (ст. 355-7) та у Вильні (ст. 228-31).

15. - Микитась В. Л., **Давні рукописи і стародруки**, Ч. 1-2, Львів, 1961, 1964.

Гл. рецензію о. А. Пекара, ЧСВВ, в цих Записках ЧСВВ.

16. - **Центральный Государственный Ист. Архив Белорусской ССР в г. Гродно — Путеводитель**, Минск, 1965, 8^о, 79+(4).

З цієї маленької брошури довідуємося, що у гродненському архіві, який є філією Центрального Білоруського Архіву в Мінську, зберігаються м.і. інвентарі василіяньського монастиря в Лискові, в 1716 і 1758 р. (ст. 66) та чотири збірки монастирських актів з 1561-1829 pp. (ст. 71).

Росія:

17. - **Академия Наук СССР. — Ленинградское Отделение Института Истории, Путеводитель по архиву Ленинградского Отделения Института Истории**, Москва-Ленинград, 1958, 8^о, 603+(4).

В цій збірній праці, важний для укр. кат. Церкви та Василіяньського Чина розділ 6-ий: про рукописні колекції Бібліотеки Академії Наук у Ленінграді (ст. 361 nn), бо в ньому на ст. 379-82 подаються цінні дані про багату збірку Павла Прокопа Доброхотова (1814-1901), що на становищі професора Духовної Семінарії в Жировицькому монастирі в 1830 р. і відтак як архимандрит богоявленського м-ря в Полоцьку та ректор Дух. Семінарії в Могилеві систематично оббирав знесені за царя Миколи I василіяньські монастирі з їхніх рукописних багатств. По його смерті, в pp. 1905 і 1908, вони були передані до петроградської бібліотеки Академії Наук, тобто 2492 кириличні, польські та латинські рукописи, які він прибирав в 9/10 частинах до історії українсько-білоруської Церкви і Василіяньського Чина за 16-19 ст. (*). Попри твори св. Йосафата (гл. ЗЧСВВ, XII, 125 nn та 446-7) і його беатифікаційний процес з 1637 р. (ЗЧСВВ, I, 2-3, 358) та життя митр. Й. Рутського пера митр. Р. Корсака (ЗЧСВВ, X, 141-2 і 137-8) тощо, маємо тут най-

---

(*) У двохтомнику «*Личные архивные фонды в Госуд. Хранилищах СССР — Указатель*», Москва, 1962-3, II, 30 під: «П. Доброхотов», стоїть: Фонд 37 (чч. 53) в Б-ці АН ССР і фонд 52 (чч. 2492) в ленінградським відділі Іст. Інституту.

численнішу й найрізноматнішу колекцію оригінальних василіянських актів від поч. 17-го ст.: королівські грамоти, папські письма, рескрипти Ап. Престола, протоколи Капітул генеральних і провінціальних литовської області та канонічних візитацій, дневники протоархимандритів та протоігуменів, головню 18 ст., списи монастирів та їхніх документів, каталоги монахів, новиків і професорів, богословські виклади і писання та судові акти. Зокрема цінний є комплет історичних документів жировицького м-ря, від самого оснування, та інших василіянських монастирів у Вильні, Тороканих, Мінську, Антополі, Хомську, Дубні, Березвечі, Дорогичині, Браславі, Жидичині й ін. До того ще спадкоємець Доброхотова, А.П. Воскресенський додав свою збірку документів з укр.-білоруської церковної історії та василіянського минулого. Подібної ваги є теж збірки Д. Зубрицького, Д. Мацкевича і з колишнього музею Рос. Археол. Товариства (ст. 184-6), що спільно з колекцією Доброхотова-Воскресенського ставлять лєнінградську бібліотеку Академії Наук між найважливіші рукописні сховища василіянської старини.

18. - Академия Наук СССР — Библиотека, Исторический очерк и обзор фондов рукописного отдела Библиотеки Академии Наук, Вып. 2 (XIX-XX века), Москва-Ленинград, 1958, 8⁰ 398+(2).

Після описаного в 1-у випуску книгозбору Петра I й В. Тагичева та інших колекцій 18-го ст., подаються в 2-му випуску короткі перегляди рукописних збірок, що ввійшли у вищезгадану бібліотеку в наступні часи, в тому збірки проф. М. Бобровського (ч. 40, ст. 100-1) і А. Петрушевича (ч. 16, ст. 117-118), що разом з колекцією Доброхотова (ст. 112-3) скривають неодне цінне зерно, на жаль тут промовчане, до василіянської історії.

19. - Описание рукописного отдела Библиотеки Академии Наук СССР, Т. 3, вып. 2-ий: Исторические сборники XV-XVII вв., Сост. А.И. Копанев, М.В. Кукушкина и В.Ф. Покровская, Москва-Ленинград, 1965, 8⁰, 360+(2).

Започаткований ще 1910 р. В. Срезневським і Т. Покровським, цей опис дійшов уже до 1-го випуску 4-го тому в 1957 р., але після того вийшов ще і 1-ий випуск 3-го тому другим, побільшеним виданням в 1959 р. і 2-ий вищезазначений з проаналізованими історичними збірниками 15-17 ст. З колекції П. Доброхотова (ч. 18, ст. 133-7) тут поданий поважний фоліант (329+11 кк.) з білоруською мовною закраскою, 16-го в., що містить м.і. буллю папи Євгена IV

про флорентійський Собор 1439 р. (к. 58) і має долом, на перших картках, записку: «Сия книга есть з библиотеки... святого Василия Великого 1755 анно подписана» (правдоподібно з жирівського монастиря — М.В., гл. далі наше ч. 28).

20. - Славянорусские рукописи XIII-XVII вв. Научной Библиотеки им. М. Горького Московского Госуд. Университета — Описание, М. 1964, 8°, 101+(3).

Тут під ч. 1367 маємо короткий опис т.зв. Перемиського Євангелія з к. 14-го ст., з текстом кінцевої записки писаря-монаха Василя (ст. 86) і під ч. 1374 Синодик полтавського (? — М.В.) м-ря Ч. Хреста, з поминанням єпископів львівських і луцьких та жидичинських архимандритів (ст. 93).

Польща:

21. - Biblioteka Narodowa — *Katalog rękopisów*, T. VII (N. 6601-7000) — Pod redakcją Kr. Muszynskiej, Warszawa, 1969, 8°, XXIII, 542+(2).

Після того, як загинули в часі війни збірки раперсвільські та багіньольські, описані в перших 3 томах (1929-38), вийшли від 1955 р. дальші (4-7) томи (ч. 2667-7000); але лише в останньому, під ч. 6940 (ст. 402) стрічаємо збірку шкільних свідоцтв з василіяньських шкіл у Барі, Бучачі, Дрогобичі, Шаргороді, Умані, Любарі тощо (з pp. 1761-800) у колекціях Нар. Б-ки, в великій мірі із спадщини А. Чоловського, відомого консерватора старих пам'ятників передвоєнного Львова.

22. - Jabłoński Z., Preissner A., Sznauderowa B., *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie — Katalog rękopisów*, I (N. 1811-2148), Wrocław-Kraków, 1962, 8°, XII, 317+(1); II (N. 2149-2298), 1965, XIV, 408+(2); III (N. 2299-2630), 1967, XII, 235+(1); IV (N. 2631-2906), 1969, VIII, 195+(3).

Після двотомового опису перших 1810 рукописів краківської б-ки Академії Наук з 1906 і 1912 р., маємо щойно тепер дальший опис її 1096 рукописів не без цінних василіяньських позицій. Поминаємо Ч. 1973 — збірку різних монастирських актів, в тому один ближче неозначений документ про м-р в Бесідах к. Жовкви, з 1731 р. (к. 162). Вже в ЗЧСВВ XII, 525 звернули ми увагу на збірку Івана й Станислава Козьмяна, під ч. 2218, що містить причинки до історії культу св. Йосафата, але має також списки василіян і священників, переслідуваних після касати Унії в Росії, в 1839-50

рр., завірені римським прокуратором М. Домбровським, ЧСВВ, 1862 р. (к. 140-1, гл. ще 146-47) і документи до історії резиденції св. Сергія і Вакха в Римі (к. 141-5). Теж під ч. 2391 маємо реєстр документів василіяньського м-ря в Люблині, 17-18-го ст. (без початку, від ст. 25 до 80), в ч. 2444 один запис на жиривицький м-р з 1770 р. (к. 8-9) і в ч. 2748 контракт м-ря в Ушачі 1756 р. (к. 52-57).

23. - Jabrzykowska A., Zathej J., Lagodowa Tyszkowska J., *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, N. 6001-7000, Część I (6001-6500), Kraków, 1962, 8°, XIII, 253+(3); Cz. II (6501-7000), 1963, 424+(4); N. 7001-8000; Cz. I (7001-7500), 1966, 184+(2); Cz. II (7501-7800), 1966, 257+(1); Cz. III (7801-8000), 1967, 233+(3) — з окремими показниками імен і місць.

Після трьохтомового інвентаря перших 4174 ягайлонських рукописів В. Віслоцького і В. Кентшинського (1881-98) та його продовження до ч. 6000 в 1938 р., щойно тепер появилася подрібний опис дальших двох тисяч рукописів, що щасливо уникнули воєнного знищення. З-поміж них лише кілька заторкують василіяньську мінувшину 17-19 ст.: Ч. 6127 — спір латинського суфрагана каменецького, Адама Войни Оранського з василіяньською школою у Володимирі Вол., в пол. 18-го ст.; Ч. 6327 — приходи василіяньського м-ря в Якобштаті 1804-41 рр.; Ч. 6331 п.т. *Materiały dotyczące kościołów i klasztorów na Litwie i Białorusi i Ukrainie z XVII-XIX w. w układzie alfabetycznym miejscowości*, zebrane przez J.M. Giżyckiego, з реєстрами справ василіяньського м-ря в Лещі к. Пінська, з р. 1652 (к. 51-53), його судових актів з 1717-9 рр. (к. 54-67) і доходів за рр. 1789-1836 (к. 67-90); Ч. 6644, з деякими актами про мінську архимандрію (к. 58); Ч. 7069 з актами василіяньських м-рів в Почаві 1800 р. (к. 24-25), Луцьку з рр. 1749, 1795, 1800, 1838 (к. 65-6, 144-5, 155-64, 213-4), Дубні 1754 р. (к. 72-5) і Кременці 1800 р. (к. 162-8).

24. - Kozerska H., Stummer W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, I (N. I-262), Warsz. 1963, 8°, XVIII, 342+(2).

Василіяньську історію заторкує тут першусього цікава збірка паперів короля Станіслава Августу про церковні справи, в рр. 1775-79, п.т. *Eglise II* (ч. 129, ст. 183-4), де м.і. знаходиться письмо о. Митрофана Комаркевича, ЧСВВ, в справі василіяньської фундації в Уяздові під Варшавою, з р. 1775 тощо (к. 87-90), жалоба митр. Ф. Володковича на своїх помічників, єп. Льва Шептицького і А.

Млодовського 1776 (?) р. та їхні скарги на нього (к. 132-51), проект литовського протоігумена Сильвестра Антоновича про закупно земських дібр для м-ря в Битені і ін. без дати (к. 174-6), спір кн. Стан. Любомірського з Чином і єп. М. Рилом у справі дерманської та дубненської архимандрії (к. 177-8) і, зокрема, записка про « добра Торокані » (к. 228-32) та архимандрії, привернені й роздані 1768 р. (к. 234-5). Зараз потім, під Ч. 131, містяться *Miscellanea Ecclesiastica Polonica IV*, з pp. 1733-80 (ст. 187 нн) з інформацією про василіянські архимандрії (к. 298-301) без дати (ст. 191) та в справі номінації о. Д. Чадая на виленську архимандрію (по 6.9.1774, к. 327-8) і дуже численними документами про тодішні церковні відносини в укр. кат. Церкві (м.і. цілий ряд писем і друкованих послань поодиноких єрархів київської митрополії). Вкінці під Ч. 132 п.т. *Eglise V* за pp. 1771-85 (ст. 194 нн) вичисляються на ст. 200-4 інтересні звіти про полоцьку архиспархію під російською займанщиною, про василіянські архимандрії та номінації архимандритів (м.і. о. І. Матковського в Каневі) і головно Копіє і wypisy z pism dotyczących kapituły generalnej Bazylianów w 1780 (к. 270-5).

25. - *Archiwum główne akt dawnych w Warszawie — Przewodnik po zespołach*, T. I: *Archiwum dawnej Rzeczypospolitej* — Pod redakcją J. Karwasinskiej, Warsz. 1958, 8°, XV, 387+(1).

Після великого знищення, яке потерпів головний архів давніх актів у Варшаві, в цім збірнику, що містить 22 статті про різні давні його фонди, з'ясовується стан залишків папських нунціатур передрозборової Польщі, з 1661-1794 pp. (ст. 211-2) та вичисляються акти різних чернечих згромаджень та монастирів (ст. 233 нн). Тут саме під титулом: « Василіяни » згадується надання молдавського воеводи Петра, писане по руськи для монастиря в Молдавиці, 1533-4 pp., та потвердження короля Мих. Вишневецького, надання теребовельському м-реві с. Семенова 1670 р. (ст. 235-6).

26. - *Kossowski Aleksander, Archiwalia lubelskie do dziejów Unii kościelnej w Polsce: Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, T. 4, Lublin, 1962, 227-58 (відбитка — 8°, 32).

Вже в передвоєнній розправі: *Blaski i cienie Unii kościelnej w Polsce w XVII-XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych* (Księga Pamiętkowa ku czci J.E.Ks. Bpa M. Fulmana, Część 3, Lublin, 1939, відбитка: 8°, 75) та інших своїх статтях (м.і. гл. наше ч. 155), К. зачерпнув дещо з залишків колишнього архіву холмських з'єдинених владик та василіянських монастирів в Замості та Білій Підля-

ській тощо, збережених в люблинському воєвідському архіві. Тому і природно було, щоб він — його довголітний кустос — дав вичерпний опис цих чи не найцінніших документів укр. церковної та василіянської минувшини 17-19 вв. на терені теперішньої Польщі, як показали інші їх знавці, як о. Б. Балик, ЧСВВ (гл. наше ч. 78), зачавши і собі їх частинами публікувати. На жаль, в цій своїй статті К. подає свого роду перегляд цієї люблинської колекції, а не точний її опис за поодинокими томами та їх сторінками. Н.пр. з дуже цінного 1073-го тому колишнього холмського владичого архіву — за його словами — дає лише важніші, на його думку, позиції (ст. 241) і, згадавши поміщений на його початку життєпис митр. Й. Рутського, пера Р. Корсака, чомусь замовчує долучений до нього « Discursus Rhuteni cuiusdam de corrigendo regimine in ritu graeco » самого Рутського, як довідуємося з Баликового видання цих обох першорядних документів до початкової історії св. З'єднання і Василіянського Чина (гл. наше Ч. 78). Тому і ми обмежуємося на цім місці до тих василіянських позицій, які К. ширше чи коротше наводить у довгій низці своїх виписок, в першій мірі з холмського єпископського архіву та василіянських колекцій в Замості й Білій і, відтак, з актів російського губернаторського уряду в Люблині.

І так, у фасцикулі ч. 6 холмського архіву знаходяться копії листування митр. Л. Заленського (1694-1708), м.і. лист до кард. Радейовського, з дня 23.2.1700, в справі кандидатури Гавриїла Винницького на перемиську катедру, яку узалежнює найперше від новіціату в битенському монастирі (ст. 231). Знову в збірці ч. 8 є лист Кременецького ігумена Луки Сулжинського (не: Сульчинського!) з початку 1795 р., який описує трагічні наслідки російської окупації, після 3-го поділу Польщі, для волинських монастирів у Почаєві, Загайцях і Дермані тощо (ст. 234). Далі, в збірці ч. 28-9 є завіщання холмських єп. Атанасія Пакости з 25.7.1625 і Я. Суші з 7.1.1687 (ст. 235). Та найцікавіший є в розділі 7-ім (ст. 236-40) реєстр актів замойського і більського м-ря, в тому 4 книги: хроніка (гл. наше Ч. 155), списи настоятелів, місій і урядових документів замойської обителі, започатковані відомим місіонером і пізніше мучеником в уманській різні 1768 р., Іраклієм Костецьким, при вступі на ігуменство 1758 р., та продовжувані його наступниками, і василіянська хроніка в Білій. Веслід за тим К. знову повертається до холмського єпархіяльного архіву, тобто до його ч. 28 та згаданого вище ч. 1073, що становлять тепер один том дуже цін-

них документів. З них К. згадує (ст. 240-4) реляцію про виступ могилівських міщан проти св. Йосафата, в листопаді 1618 р. і латинську реляцію митр. Рутського про його убійство до Конгрегації Пропаганди, однозгідну з текстом, виданим о. Й. Скрутнем у ЗЧСВВ, I, 2-3, 314-63, Корсакове життя Рутського і його завіщання з 28.1.1637 та похвалу о. Д. Занкевича, ЧСВВ († 1724) для сп. Я. Суші (з доданими заввагами незнаного автора). За те з дальших виїмків К-го з люблинських актів до історії холмської єпархії в 19-му ст. і до знищення св. з'єдинення на Холмщині (ст. 245-57) на нашу увагу заслугує лише донос, що о. Никанор Кравцький, ЧСВВ, якого він зве «уніятським священиком» (ст. 247), в часі польського повстання в 1830 р. відправив у варшавській василіянській церкві врочисту жалібну богослужбу за душі страчених в 1826 р. декабристів у Петербурзі. Таксамо, в тайному донесенні до російського губернатора в Люблині вичисляється в рукописній збірці холмської капітули ближче неозначена «Historia Synodu flogeniciego ks. Stebelskiego» (ст. 247), що належала б, на нашу думку, найскорше неструдженому василіянському історикові о. Ігнатові Стебельському († 1805). На кінець згадаємо ще щоденник холмського єп. Ф. Шумборського з його подорожі до Петербурга 1840-1 pp., бо Коссовський його використав у нарисі: *Filip Felicjan Szumborski (1771-1851), biskup chełmski unicki*: Pam. Lub. 3 (1937), 301-4 (гл. далі наше Ч. 100).

27. - Томczyk J., *Przewodnik po zespole akt kancelarii Gubernatora Lubelskiego z lat 1866-1917*, Warszawa, 1966, 8°, XXXI, 123+(1).

Після обширного вступу про долю цього архіву, вивезеного при кінці першої війни з Люблина і знову поверненого з Росії, йде подрібний розклад його матеріалів за поодинокими гаслами. М.і. на ст. 98-103 маємо опис томів, що заторкують положення з'єднаної холмської єпархії, але без специфікації імен і місць так, що тільки під ч. 9 згадується заворушення у зв'язку з канонізацією св. Йосафата 1867 р., неозначеного характеру. Та завдяки й такому зіставленню видно, як багато ще з тих актів можна буде додати до того, що вже А. Коссовський, в вище наведеній статті, вибрав з них до свого опису стійкості холмських вірних, а може й доведе воно до відкриття якихсь невідомих матеріалів про холмських василіян, перед і після касати Унії в 1875 р.

Австрія:

28. - Mazal Otto-Unterkircher Franz, *Katalog*

der abendländischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek — «Series Nova» (Neuerwerbungen), Teil I: Cod. Ser. N. I-1600, Wien, 1965, 8°, X, 317+(3); Teil 2/I: Cod. Ser. N. 1601-3200, 1963, XV, 510; 2/II: Register, 1963, 293+(1); Teil 3: Cod. Ser. N. 3201-4000, 1967, X, 599+(1).

З цього взірцевого опису рукописів, писаних латинкою, що входять у так звану Нову Серію рукописів віденської Національної Бібліотеки, започатковану від 1870 рр., довідуємося про ряд дуже важливих василіянських документів 18-го ст., які вийшли на світло денне у 1930-40 рр. з безконечної гущі понад 10 тисяч ще не з'інвентаризованих її рукописів. Щоб відразу виявилася їхня надзвичайна вартість для історії василіянського Чина, вистачить перелічити їх у хронологічному порядку, зазначаючи при кожному порядковому числі, під яким він стоїть у цьому каталозі згаданої Нової Серії. Це в першу чергу три фоліанти (Ч. 3844-5-6, Кат. 3, ст. 320), затитуловані: *Acta Congregationis Basilianae sub Leone Kiszka Proto-Archimandrita*, Т. I (pp. 1702-3), кк. 98, Т. VI (pp. 1710-11), кк. 326, Т. XI (pp. 1723-25), кк. 331. Він має на спідній окладинці дописку: «36. Actorum Kiszianorum Tomus XI. N. 15», і вже тим самим опрокидує дотеперішню думку його життєписців (Діковського, Деруґи і, наостанку, А. Коделля в *Polski Słownik Biograficzny*, 12 [1966], 512), немовби їх було тільки дев'ять і слід вважати за пропачі в минулому столітті... Відтак маємо тут 5 томів канонічних візитацій литовської василіянської провінції 18 ст.: 1) протоархимандрита В. Полятила (1736-41) під ч. 3847 (Кат. 3, ст. 320); 2) протоігумена Т. Конячевського (1742-7) під ч. 2799 (Кат. 2/1, ст. 393); 3) протоіг. І. Лукіяновича (1751-5) під ч. 3848 (Кат. 3, ст. 320-1); 4) протоіг. П. Важинського (1784-8) під ч. 2798 (Кат. 2/1, ст. 393) і 5) С. Антоновича (1793-8) під ч. 3849 (Кат. 3, ст. 321). Їх вартість іще підносять додані в 1-2 і 3-му томі каталоги монахів у поодиноких монастирях: з 1736 р. в 1-му, з 1742/3 і 1745 р. (з додатками) в 2-му і з 1752, 1753, 1754 р. та 1755 р. в 3-му томі. Вслід за тим маємо під ч. 2800 (Кат. 2/1, ст. 393): «Praxis variorum Instrumentorum, Consensuum etc., in nostra Provincia Litvana usitatorum in gratiam VV. Admmdm Rvndorum in Xto Patrum Nostrorum Secretariorum Reverendissimorum et Religiosissimorum PP. Provincialium Litvaniae per P. Gedeonem Beyner, Ord. Bas. Consultorem Gr-lem sub tempus quadrigenalis residentiae ejus in Poczajow extensa et exhibita Anno D.ni 1747 et sequentibus» (кк. 188), що містить вибрані з архівних збірок взірцеві письма, як писати до різних осіб

та урядів у різних справах Чина та провінції, на жаль з великими прогалинами у рукописі, що мав начисляти понад 600 сторін. Нарешті цю першорядну збірку замикає об'ємиста «*Theologia speculativa*» (кк. 472) під ч. 3850 (Кат. 3, ст. 320), списана з викладів у Колегії Пропаганди в Римі, в 1727-9 р., пізнішим протоархимандритом Іраклієм Лисанським, що подарував її до бібліотеки жировицького монастиря 1758 р., як виходить з записки, долом, перших карток: «Сия есть книга Библиотеки Монастыря Жировицкаго Чину С(вя)таго Василия Великаго Anno 1758 подписана». Отак уже з цими 10-ма василіяньськими фоліантами віденська Національна Бібліотека стає у ряд цінних сховищ василіяньської рукописної спадщини, не без того, що дальші розшуки в її ще не скаталогованих тисячах рукописів виявлять подібні шедеври василіяньського минулого, з уваги на 150-літнє пов'язання долі укр. кат. Церкви із столицею австрійської імперії (1772-1918).

29. - Ласко М., S.J., *Ad Diplomatarium eparchiae Mucačevensis Antonii Hodinka Supplementa Vindobonensia: Orientalia Christiana Periodica*, 23 (1957), 3-4, 332-53.

Гл. рец. о. В.М. в «Логос» 10 (Йорктон, 1959), 2, 156. У збірці 13-ох документів з віденського державного архіву, вісім то давніше видані, та наświetлюють лиш кандидатуру на мукачівське владцтво І. Годермарського проти о. П. Филиповича, ЧСВВ, в 1708-12 рр., з досить негативного боку, так що підібраний для неї наголовок розчаровує дослідника історичних джерел мукачівської епархії.

Канада:

30. - Курганес О., OSBM, *Musée et archives des PP. Basiliens à Mundare, Alberta, Canada: «Antemurale»*, III (1956), 125-7.

Це тільки короткий і побіжний огляд архівних та музейних збірок василіяньського монастиря в Мондері б. Едмонтону, про які писали єп. Ніль Саварин і проф. Я. Рудницький (гл. ЗЧСВВ, IX, 240), для інформації чужомовних дослідників укр. церковної та василіяньської минувшини і зокрема початкової діяльності василіяньського Чина в Канаді в 1900-их рр. Докладніше перераховує автор рукописи й стародруки мондерської бібліотеки та архівні скарби в «*Пропам'ятній Книзі ОО. Василіян у Канаді*», Торонто, 1953, 196-201 (гл. далі наше Ч. 136).

2. - БІБЛІОГРАФІЧНІ І ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ТА ІНШІ ПОСІБНИКИ

31. - **Enciclopedia de Orientacion bibliografica** — Director Tomas Zamarego, S.J., II: *Ciencias religiosas*, Barcelona, 1964, 8º, XLVI, 793+(3).

В цій чотиротомовій бібліографічній енциклопедії гуманістичного і релігійного знання досить обширно потрактоване теж питання східно-християнських Церков, у розділі 8-му (ст. 127-36). В ньому укр. кат. Церква займає ст. 133-5 (Ч. 1592-7), на жаль, з непотрібними і головню для початківців конфузними підподілами (Rutenos, Rutenia Bianca [Polonia-Lituania], Ucraina, Galitsia, Rutenia Sacratia) і так обмеженої до мінімум бібліографії, де нема навіть Гепенового життя св. Йосафата, тільки історична повість про нього Еріки Унгер-Дрейлінг і то в параграфі про Білорусь-Польщу-Литву... Знову в розділі 11-му (ст. 170 нн) про монашество і чернечі Чини, ст. 189-91 присвячені василіянському Чині св. Йосафата (ч. 1726-9), на жаль, теж без згадки його життя в обрібці Гепена, тільки вищезгаданої Унгер-Дрейлінг, щоб уже не казати про еспанський переклад Я. Суші, *Vida y martyrio del B. Josaphat*, який з латинського оригіналу видав 1684 р. протоігумен еспанських Василіян М. Перец (гл. ЗЧСВВ, XII, 219 і 520).

32. - Angel Santos Hernandez, S.J., **Iglesias de Oriente** II: *Repertorio bibliografico*, Santander, 1963, 8º, 742+(2).

В цьому обширному бібліографічному доповненні до I-го тому, виданому в 1959 р. (ст. 542) і присвяченому головним питанням східно-християнського богослов'я, 1-а частина займається нез'єдинними східними Церквами (ст. 11-257) і щойно в 2-ій подана бібліографія про з'єдинені Церкви Сходу (ст. 249-464), а в 3-ій про екуменізм (ст. 475-714). Та, на жаль, у мові про укр. кат. Церкву автор переймив з вищенаведеної «Бібліографічної Енциклопедії» непідходящий поділ на Русинів, Білорусинів ітд., так в секції історичної бібліографії (ст. 325-47), як і канонічноправничої (440 нн) так, що н.пр. Пелешова Історія Унії фігурує в рубриці «Русини», а Гепенова біографія св. Йосафата і твір Ліковського про Берестейську Унію в рубриці «Білорусини (Польща-Литва)», і нарешті дисертація о. О. Барана, *Metropolia Kiöviensis et Eparchia Mukaczöviensis* (Рим, 1960) під «Galitzianos (Galitzia di Austria)». В обох цих секціях теж масмо деякі праці з історії василіянського Чина оо. А. Великого (Welyusky!), Д. Блажейовського і — одинокую в рубриці про східне чернече право (ст. 455) — М. Войнара, *De regimine*

Basilianorum Ruthenorum a metr. J.V. Rutzkyj restauratorum (P. 1949).

33. - Buchynskyj D r. D my t r o, **Bibliografia Ucraina 1945-1961**, Madrid, 1962, 8°, 371+(1).

В цьому показнику повоєнної української книжкової продукції на еміграції пок. автор, у мові про Церкву (ст. 133 нн) і кінцевому відділі чужомовної бібліографії про укр. кат. Церкву (ст. 269 нн), наводить римські публікації «*Записок ЧСВВ*» з історії укр. кат. Церкви та Василянського Чина за 1949-61 pp.

34. - Hahn W i k t o r, **Bibliografia bibliografij polskich do 1950 r.** Wrocław, 1966³, 8°, XXIV, 586+(2).

В цілій тій об'ємистій книзі лише в початковім відділі 2-ім, про загальні бібліографії, знаходимо між каталогами бібліотек (Ч. 317, ст. 27) вказівку на рукописні каталоги василянських бібліотек у Більчу, Бучачі, Чорткові, Луці, Тереховлі, Замості й в жіночій обителі в Смільниці, що були зібрані в один збірний каталог львівської університетської б-ки Ч. 272, після йосифінської касати василянських м-рів у Галичині та їхніх книгозборів для львівського університету. Зате в розділі «*Закопу*» загалом жадної згадки про Василян нема...

35. - *Lietuviu Enciklopedija*, I-XXXV, Boston, 1953-66.

36. - **The New Catholic Encyclopedia**, 1-15, New York, 1967.

Чимало уваги і місця присвятила минулому української кат. Церкви і Василянського Чина *Литовська Енциклопедія*, не лише в перероблених початкових томах, що вийшли в Ковні в pp. 1933-9 (гл. рецензію В. Толочка на т. 1-3 в ЗЧСВВ, VI, 465-6), але й у всіх наступних, що, взагалі, містять понад 50 василянських гасел. Зокрема вслід відзначити загальний огляд історії і актуального стану Василянського Чина (*Bazilionai*) в 2-му томі (1954), ст. 300-2, бо він найповніший з усіх, що їх принесли інші повоєнні енциклопедії. Тому сердечно вітаємо започатковане видання цієї цінної енциклопедії в англійській мові та згодом подамо перелік її гасел, що заторкують василянські справи. Натомість нова *Ам. Кат. Енциклопедія* віділила дуже мало місця о. проф. М. Войнарові, ЧСВВ, для його артикулу про василянський Чин (*Basilians*) і то в загальному гаслі про візантійський обряд (II, 1967, 152-4) та ще менше для св. Йосафата (VII, 1967, 1106: гасло Е. Кисілевича — без згадки переносин його мощів з Білої до Відня і Риму!) і зовсім пропустила митр. Й. Рутського...

37. - S. Congregazione per la Chiesa Orientale, **Oriente Cattolico, Cenni e statistiche**, Città del Vaticano, 1962, 8°, XI, 812.

Одиноко в цьому урядовому виданні Свящ. Конгрегації для Східних Церков маємо в повобному часі задовільний і ядерний виклад історії та теперішнього стану Василіянського Чина св. Йосафата (ст. 584-95), коли порівняти з ним, скорочену до мінімум згадку в огляді католицьких Чинів М. Escobar, *Ordini e Congregazioni Religiose*, I (Torino, 1951), де гротафератський архимандрит о. Т. Мініші, в обширному розділі про Василіян (ст. 795-826), майже всеціло присвятив свою увагу їхній італогрецькій формації, і лише при кінці докинув скупу жмінку найпотрібніших даних про Чин св. Василія на Україні та на Близькому Сході (ст. 816-8). При тому заслуговує ще на увагу короткий нарис про Папську Колегію св. Йосафата в Римі (ст. 490-2), бо в ньому точно з'ясована історія василіянської резиденції св. Сергія і Вакха в Римі, аж до перебудови її на папську семінарію для українських богословів у 1896 р., повірену 1904 р. василіянському проводові.

38. - *Jubilarni Šematizam Križevačke Eparhije*, Zagreb, 1962, вел. 8°, 281+(1).

У 350-ліття започаткованої (через з'єдинення з Апостольським Престолом єп. Симеона Вратанія та його вірних 1611 р.) крижевацької єпархії в теперішній Югославії, вийшов цей цінний Шематизм із вступною статтею про її владик (втому перших 16-ох з чернечого стану) та про їх духовну семінарію в Загребі, що від свого оснування в 1681 р. носила навіть ім'я св. Василія, тому що оставалася під чернечим проводом (ст. 60-68). А відтак окремий уступ про Чин св. Василія Вел. (247-50) ще підкреслює провідну його роль для збереження св. З'єдинення вже за єп. С. Вратанія, завдяки ревній праці о. М. Терлецького і співдіянні о. Никифора (Лосовського — М.В.), ЧСВВ, аж до пізніших славних єпископів-василіян В. Божічковіча і Й. Басташіча, у 18 ст.

39. - *Polski Słownik Biograficzny*, T. VIII-XV, Kraków, 1959-70.

Після 10-літньої перерви, по 7-му томі цього Біографічного Словника, що вийшов іще 1948-9 рр. (гл. ЗЧСВВ, IX, 242-3), зачав він знову виходити приспішеним темпом, але приніс уже дуже мало василіянських імен в порівнянні з першими томами, в яких співпрацював пок. Й. Скрутень († 1951). Все ж таки з задовільлям вітаємо в 8-му томі (ст. 22-3) біографію знаного історика василі-

янського Чина Івана Марка Гіжицького (псевдонім «Волиняк», 1844-1925) пера Карла Ролле, який однак у списку його василіянських писань допустився більших пропусків, бо поминув, н.п., таку важну розправу, як *Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie wołyńskiem*, Краків, 1905. Подібно слід відзначити життя любителя василіянської старини, Євстахія Івановського («Гелленіюш»), написане редакцією ПСБ (т. 10, ст. 178-9), яка однак промовчує його василіянські заінтересування може тому, що не виходили вони поза дилетантські межі. З ряду, в 11-му томі, маємо життя, написане Е. Рабовичем (ст. 529), Цезарія Камінського (Kamieński, 1765-1827), на свій час відомого виленського астронома і литовського протоігумена, що заслужився до переміни школи в Жировицях (не: Zugowsach!) на гімназію в 1826 р. І знову, в 12-му томі (ст. 110), Стан. Гербет дає біографію о. Іларіона Карпінського, ЧСВВ, († перед 1765), що полишив у дорібку обширний *Lexikon geograficzny*, виданий у Вільні 1766 р., в якому він, перший у Польщі, узяв чужі країни. Він мав брата довголітнього протоігумена Никодима (не лише в рр. 1763-70, як пише Г., але вже в 1755-59 і 1763-72). Далі, на ст. 511-2, поміщений життєпис митр. Льва Кишки (1668-8/19.11.1728), пера Олександра Коделля, що використав до нього римські архівні публікації А. Великого і монографію І. Біланича про Замойський Собор (гл. вище наше Ч. 28). Таксамо наводить наші римські джерельні публікації М. Рехович у біографічній нарисі митр. Г. Коленди (ок. 1605-74) в т. 13-му (ст. 310-11), але чомусь називає його противником київського патріархату. Подібно публікації оо. Великого і Назарка використали Л. Бенковський і Т. Василевський, в життєписі митр. Р. Корсака (ок. 1595-1640) в т. 14-му (ст. 111-2), що йде після короткого життя полоцького архисп. Гарасима Гліба Корсака († 1563), якого син Іван, полоцький каштелян († 1625), правувався із св. Йосафатом за добра борисоглібського м-ря в Полоцьку (ст. 104-5). Вкінці 15-ий том дає одиноко для нас важливий життєпис перемиського з'єдиненого сп. Атанасія Крупецького (ок. 1570-1652), опрацьований досить тенденційно Вандою Бончковською, ст. 405-6.

З інших біографічних нарисів у цих томах ПСБ, крім славіста Омеляна Калужняцького († 1914 — т. XI, 508-9), про якого можемо додати, що вчився в окружній василіянській школі в Лаврові (ЗЧСВВ, XI, 82), слід згадати силуетку єзуїта Миколи Кміціца († 1632) — в т. XIII (80-1), пера о. Бронислава Натонського, Т.І., який обстоює його авторство поеми «Josaphatis» (1628), протиставля-

янського Чина Івана Марка Гіжицького (псевдонім « Волиняк », 1844-1925) пера Карла Ролле, який однак у списку його василіяньських писань допустився більших пропусків, бо поминув, н.мр., таку важну розправу, як *Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie wołyńskiem*, Краків, 1905. Подібно слід відзначити життя любителя василіяньської старини, Євстахія Івановського (« Гелленіюш »), написане редакцією ПСБ (т. 10, ст. 178-9), яка однак промовчує його василіяньські зацікавлення може тому, що не виходили вони поза дилетантські межі. З ряду, в 11-му томі, маємо життя, написане Е. Рабовичем (ст. 529), Цезарія Камінського (Kamieński, 1765-1827), на свій час відомого виленського астронома і литовського протоігумена, що заслужився до переміни школи в Жировицях (не: Żugowsach!) на гімназію в 1826 р. І знову, в 12-му томі (ст. 110), Стан. Гербет дає біографію о. Іларіона Карпінського, ЧСВВ, († перед 1765), що полишив у дорібку обширний *Lexikon geograficzny*, виданий у Вильні 1766 р., в якому він, перший у Польщі, узглядив чужі країни. Він мав брата довголітнього протоігумена Никодима (не лише в рр. 1763-70, як пише Г., але вже в 1755-59 і 1763-72). Далі, на ст. 511-2, поміщений життєпис митр. Льва Кишки (1668-8/19.11.1728), пера Олександра Коделля, що використав до нього римські архівні публікації А. Великого і монографію І. Біланича про Замоїський Собор (гл. вище наше Ч. 28). Таксамо наводить наші римські джерельні публікації М. Рехович у біографічній нарисі митр. Г. Коленди (ок. 1605-74) в т. 13-му (ст. 310-11), але чомусь називає його противником київського патріархату. Подібно публікації оо. Великого і Назарка використали Л. Бенковський і Т. Васілевський, в життєписі митр. Р. Корсака (ок. 1595-1640) в т. 14-му (ст. 111-2), що йде після короткого життя полоцького архієп. Гарасима Гліба Корсака († 1563), якого син Іван, полоцький каштелян († 1625), правувався із св. Йосафатом за добра борисоглібського м-ря в Полоцьку (ст. 104-5). Вкінці 15-ий том дає одиноко для нас важливий життєпис перемиського з'єдиненого єп. Атанасія Крупецького (ок. 1570-1652), опрацьований досить тенденційно Вандою Бончковською, ст. 405-6.

З інших біографічних нарисів у цих томах ПСБ, крім славіста Омеляна Калужняцького († 1914 — т. XI, 508-9), про якого можемо додати, що вчився в окружній василіяньській школі в Лаврові (ЗЧСВВ, XI, 82), слід згадати силветку єзуїта Миколи Кміціца († 1632) — з т. XIII (80-1), пера о. Бронислава Натонського, Т.І., який обстоює його авторство поеми « Josaphatis » (1628), протиставля-

ючися василіянській традиції, що її приписує для «ближче незнаного», як каже неслухно, Ісаковича, тобто о. Йосафата Ісаковича, ЧСВВ, вихованка грецької колегії в Римі та промотора справ З'єднаної Церкви, головно у зв'язку з беатифікаційним процесом св. Йосафата в Римі, в 1630-40 рр. (гл. ЗЧСВВ, XII, 196-200). Вкінці, заслугує на нашу увагу життєпис єзуїта В. Віюк-Кояловича († 1673), що в своїх історичних працях узгляднював теж українську-білоруську Церкву (XIII, 270-2). Так то без огляду на обмежені, з-за відомих причин, до мінімум імена з історії укр. кат. Церкви і Василіянського Чина, ПСБ не позбавлений своєї вартости для укр. церковної історіографії, передовсім завдяки зберіганій науковій об'єктивності своїх директорів і співробітників.

40. - Українські письменники — Біо-бібліографічний словник, Т.т.: *Давня українська література* (XI-XVIII ст.) — Уложив Махновець Л.Є., Київ, 1960, 8°, 978+(2); Т. II-III: *Дожовтневий період* (XIX - поч. XX в.), К. 1963, 751+(1), 805+(3).

Перший із 5 грубих томів біографічного та бібліографічного словника укр. письменників, виданих у 1960-5 р., ділить їх на найдавніших з 11-13 вв. і пізніших з 14-18 ст. та впорядковує їх за азбучним порядком, переділюючи тут то там загальними оглядами літературних жанрів (теж за підібраним азбучним ладом: віршова література, житійна література, літописи, слова і поучення) і при кожному, після коротеньких життєвих даних, додає відповідну бібліографію. Не будемо багато вияснити, як далеко природніше було б наперед дати загальні огляди поодиноких родів літератури і щойно після них азбучний словник письменників, як це робить *Bibliografia literatury polskiej: «NowyKorbut»* (Кракów, 1963-1967), і як дуже відчувається в книзі потреба верхніх рубрик, щоб не заглядати за кожним разом аж до кінцевого змісту, про що на якій сторінці трактується. Та вже годі зрозуміти, чому то при поодиноких іменах впорядчик, відсилаючи до віршової, полемічної чи іншої літератури, не подав і заразом й сторінок, на яких про них мала б бути мова. І так, — щоб триматися стисло василіянської тематики, — вже на початку 2-ої частини, на ст. 196-7, поданий Андріївський і Антоній, з відсилкою до Богогласника, без зазначеної сторінки, дарма що не стоїть він за азбучним порядком (під Б), але аж у віршовій літературі (ст. 247-50).

І саме *Богогласник* — одинокий з небагатьох василіянських видань, що знайшли місце у Словнику Махновця, — задовільно

опрацьований (ст. 247-50): після наведених його видань подана про нього вичерпна література і вчислені автори поодиноких пісень (ст. 249), які ще окремо згадуються за азбучним порядком на інших сторінках Словника (м.і. о. Адріян Шубович, ЧСВВ, пропущений на ст. 249, приходять на ст. 601, під титулом: « Шубович — жив у XVIII ст., автор акростиха », з відсилкою до Щеглової С., *Богогласник*, Київ, 1918, 270-1). З двох інших почаївських видань, « *Народовіщанин* » (1756) і « *Політика свіцкая* » (1770), наведених під гаслом « Ораторська і повчальна проза » (ст. 484-5), перше вже випало тут слабше, бо повний його титул поданий не в першого видання 1756 р., але аж 3-го р. 1778 і пропущено пізніше видання львівської Ставропігії з 1866 р. та розвідку Т. Пачовського, *До джерел « Народовіщанія »*, Львів, 1937 (гл. ЗЧСВВ, IX, 264). Також про о. Ю. Добриловського, ЧСВВ (ст. 303) каже тільки, що писав вірші (гл. Г. Нудьга, *Пісні і романси укр. поетів*, I, 233-4), діалоги і проповіді, але навіть не згадується їх титулу, місця і року видання, ні не наводиться М. Возняка, *Історія укр. літератури*, III (Львів, 1924), 104-5, чи бодай В. Щурата, *Укр. проповідник і поет кінця XVIII ст. (Вибрані праці з історії літератури)*, Київ, 1963, 101-3). З інших василіянських письменників згадуються лиш лаконічно віршописець Г. Пазій (Пазин? — М.В.) з Закарпаття (ст. 440), а зовсім промовчаний його сучасник о. А. Коцак († 1800), автор звісної « *Граматики славеноруської* » тощо (гл. далі наше Ч. 52, 163). Далі слід відзначити, що в порівнянні з задовільною обрібкою православної полемічної літератури (ст. 452-8), « *Католики та унія* » (ст. 458-61) потрактовані дуже недбало, бо навіть нема згадки писань єп. Якима Мороховського і Йосафата Кунцевича, хіба що аж у мові про православного письменника В. Сураського (ст. 559) в наведеній статті К. Копержинського, *З історії публіцистики XVII в.* (ЗНТШ, 99, 81-96), а зате вчисляються різні видання Проекту « на знищення Русі » (з боку польських католиків проти уніятів! — М.В.) та тенденційні публікації К. Говорського проти св. Йосафата і... статті російських звітодавців про паломництво Галичан до Папи Льва XIII, з нагоди 300-літнього ювілею Берестейської Унії в 1896 р. Після того вже відпадає охота пригадувати укладачеві цього Словника, що годі поминати мовчанкою такі богословські писання, як Льва Кишки, *Собрание наук о сакраментях* (1697) чи *Богословія Правоучительная* (Почаїв, 1751 з додатком слов'янського лексикону, Львів, 1752 і т.д.), коли одному тільки Т. Прокоповичеві він присвячує аж

13 ст. (490-502), вичислюючи подрібно всі його цареславні промови і богословські трактати, з їхніми латинськими текстами і заграничними виданнями.

Подібно в 3-ій частині, присвяченій перекладній літературі XI-XVIII ст. (ст. 618 нн), М. згадує тільки видання Біблії в Москві 1663 і в Києві 1758 р. (ст. 637), поминувши п'ятитомову почаївську Біблію з 1798 р., хоч сама бібліотека київської Академії Наук посідає аж 4 її примірники (гл. *Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. — Описание книг, хранящихся в Госуд. Публ. Б-ке УССР*, Київ, 1958, Ч. 1256). Вкінці не знати, чи до згаданої літератури зачислив він й світової слави «*Наслідвання Христа*» Томи Кемпійського, що вийшли вже 1647 в (православнім!) дельським монастирі (гл. далі, наше Ч. 47) і в Вильні 1684 та Почаві 1764 р. (гл. *Слав. книги*, Ч. 832), бо через брак індексів у цьому Словнику годі те ствердити...

А вже таки незрозумілий для нас в дальших двох томах пропуск між письменниками 19-го ст. о. Анатолія Кралицького, ЧСВВ (1834-94), автора повісті «*Князь Ляборець*» тощо, хоч є тут з його сучасників на Закарпатті не лише О. Духнович (II, 327 нн), але й О. Павлович (III, 72 нн).

41. - Б у д о в н и ц я І. У., *Словарь русской, украинской, белорусской письменности и литературы до XVIII века*, Москва, 1962, вел. 8^о, 397+(3).

В порівнянні з попереднім цей словник, під технічним оглядом без закиду й аспірує на повноту так, що наводить поодиноких письменників не лише за іменами і прізвищами, але й окремо згадує їхні поодинокі твори тощо. І так Йосафат Кунцевич фігурує і під своїм ім'ям (на жаль помиленим: Йоасафат — ст. 120) і знову під Кунцевич (ст. 148) та окремо ще згадані його писання: «*Катехизм*» (130), «*О фальшованю писем словенских*» (194) і «*Устав для священників*» (349). Таксамо наведені митр. Йосиф Велямин Рутський і його «*Тезис*» з 1608 р. (ст. 122, 355), єп. Яким Мороховський (ст. 66, 117, 177) та їх сучасник, о. Теодосій Боровик, ЧСВВ, і його «*Гисторія... о образі чудовном... жировицком*» (ст. 31, 49, 354), але чомусь пропущений Лев Кревза, Йосиф Декамеліс, Й. Базилевич, А. Коцак і ін., а Лев (Леон) Кишка фігурує лише як полоцький типограф у 1697 р. (ст. 150, 133, 342: *О сакраментат*). Подібні помилки стрічаються і в інших місцях, де мова про василіянську старину, бо м.і. у списку друкарень (ст. 341-2) василіянська печатня

у Вильні фігурує як монастирська без додатку: Св. Трійці, тому що й православна святодухівська часом так звалася, та пропущена львівська друкарня в монастирі св. Онуфрія на початку 17-го ст., а початок унівської поставлений на 1670 р. замість 1647/8-го. Також у виказі рукописних Євангелій (66-7) брак Лавришівського і Перемиського з 14 ст. (гл. вище, наше Ч. 20) та Тригорського Учительного з 16 в. і ін., а Бучацьке помилково позначене 17-им ст. (ст. 38) замість 13-го. Подібно пропущене видання «*О подражаніі І. Христу*» Томи Кемпійського, в Почаєві 1764 р., на ст. 190 (гл. ст. 137). Вкінці впадає в очі брак згадки бодай важніших монастирських Пом'яників (ст. 232), а сама відсилка до Синодиків (ст. 289) невиспачальна, бо звичайно в них є теж списки соборів, єрархів і... виклятих єретиків.

42. - Академия Наук Укр. ССР — Государственная Публ. Библиотека Укр. ССР, Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. — Описание книг, хранящихся в Гос. Публ. Библиотеке УССР — Сост. С.О. Петров, Я.Д. Бирюк и Т.П. Золотарь, Киев, 1958, 8°, 263+(5).

Щодо підбраного титулу цього опису не можна не прихилитися до принципіального застереження, висловленого в дуже обережній формі його рецензентом Я. Ісаєвичем, у львівському місячнику «*Вітчизна*», з березня 1960 р., що йдеться тут понайбільше про церковнослов'янські друки, тобто й південнослов'янські, і українські, і білоруські, і московські, і навіть румунсько-кириличні, та з Амстердаму, Варшави, Відня, і т.д., які має київська бібліотека від 1491 до 1800 р. в числі 1287 (в тому багато в кількох копіях). Це тим більше слід осудити, бо воно відбилося на негідному совісного бібліографа застосуванні теперішньої російської транскрипції до кириличних титулів й текстів у всіх без розбору друках, виданих на Україні та Білорусі (*). Так само слід жалувати, що редактори, зазначивши після порядкового числа зірочкою невідомі досі в бібліографії друки, не зробили того щераз у доданому при кінці їх списку за друкарнями (ст. 231-8), бо тут воно найкраще впадало б в око.

(*) Не знати, як справився з тим Г.Я. Голенченко, *Библиогр. список белорусских старопечатных изданий XVI-XVIII вв. Госуд. Б-ки БССР*, Минск, 1961, бо ця книжка досі нам недоступна. Так само недоступний для нас В.Л. Микитась, *Давні книги Закарпатського Держ. Краєзнавчого Музею*, Львів, 1964.

Що ж до василіянських друкарень, то кожна з них заступлена в центральній бібліотеці України бодай кількома друками, але в кінцевому списку друкарень виленська печатня «Монахів Чина св. Василя Вел.» непотрібно відділена від друкарні «Св. Трійці» (ст. 232). З супрасльських василіянських видань київська б-ка посилає аж 10 примірників Службника з 1695 р. (Ч. 336) так, що не було тяжко передрукувати без помилок його кінцеву літописну відмітку: «Господу Богу (не: богу) поспішествуующу сей Службник (не: службник) изволенієм Преосвященнаго (не: преосвещенного) Леона Шлюбица Заленскаго (не: Залеского)... Прилежным же исправленієм всечестнаго отца Симеона Ципріановича, Архимандрити Супральяскаго, Протосовѣтника (не: протосовѣтника) Чину ст. Василя Вел. совершениѣ — ибо типом прииздахуся (не: прииздадѣся) от великой (не: великай) Вечерни доселѣ Службы благопотребныя — скончася (не: скончался)»....У почаївських друках, що їх київська б-ка має до 1800 р. аж 120, шість зазначених зізвездкою, тобто досі невідомих, втягнув уже у свій спис о. І. Тилявський в ЗЧСВВ, X, 291-2, а два інші Ч. 723 і 728 поминув мовчанкою, бо перший (*Восльдованіє праздником... 1757*) в нього зазначений під Ч. 31 як знаний бібліографам, а другий (*Община, 1757*) то надбитка кінцевої частини Праздні з того самого року (Тил., Ч. 33). Про невідомий досі почаївський Буквар 1765 р. гл. далі наше Ч. 118.

43. - Estreicher Karol i Stanislaw, **Bibliografia polska XVI-XVIII w.**, Т. 35/1 (Z-Załoski), Kraków, 1951, 8°, 243 + (1).

У великому гаслі «Закопу» (ст. 93 нн) згадуються теж василіяни, але, на жаль, тільки з відсилкою до т. 12-го, 402 нн, і кілька василіянських друків, як «Zabawy duchowne» в перекладі з французького (Вильно, 1774), «Zabawa ogrodowa» (Почаїв, 1793 і 1808), незгадувана в о. Тилявського (ЗЧСВВ, X, 283-4, 287), «Zadanie duchowienstwa ruskiego... Stanom... Rz-litej» (Супрасль, 1764) та ряд сьогодні незнаних публікацій Йосифа Антона Жагельського, з історії укр. кат. Церкви і Василіянського Чина.

44. - Estreicher Karol, **Bibliografia Polska XIX w.**, Т. I-VI (A-E), Kraków, 1959-67.

В цім новім виданні Естрейхерової Бібліографії, в якій онук славного польського бібліографа проф. Кароль Е. доповняє перше її видання з-перед ста літ, з багатої картотеки, призибіраної ще самим автором, стрічаються теж василіянські письменники, як Андрушкевич Ілля († 1884), Антонович Юліян († 1824), Башнян-

ський Ігнатій (ок. 1786 - ?), Чарноручський (-ський) Самуїл († 1887), єп. Ціхановський Фердинанд († 1828) і анонімний Bazylian prowinicyi ruskiej, *Nauki powszechne* (1822) тощо.

45. - K o l a s a J a n, *Bibliografia Czasopisma Zakładu Narodowego im. Ossolinskich 1828-1869* (= Rocznik Zakładu im. Ossolinskich, V, Wrocław, 1957, 475-576).

В цьому показнику статтей згаданого журналу, що в першій половині минулого століття ще найбільше присвячував уваги василіянській старині, знаходимо між розвідками о. В. Компаневича, ЧСВВ († 1858), *Modus electionis antiquae in episcopum a ritus graeci nobilibus* — Wyjątek z rękopismu pierwotnego w księgozbiorze Bazylianów lwowskich znajdującego się dnia 16 grudnia odpisany (R. 6, 1933, N. 7, 85-91), не занотований ні в *Галицько-руській Бібліографії* І.Є. Левицького, ні в Естрейхеровій *Польській Бібліографії* 19-го в.

46. - Бойко І.З., *Українські літературні альманахи і збірники XIX і початку XX ст.* — Бібліографічний покажчик, Київ, 1967, 8^о, 369+(3).

Хоч він зрозуміло не заторкує василіянської тематики, то все таки завдяки дуже доброму азбучному показникові письменників, які брали участь у зібраних тут і заналізованих збірних виданнях від 1831 до 1917 р. (ст. 203-365), може бути помічний для вивчення творчості і василіянських письменників (А. Кралицького, ст. 269-70, В. Терлецького, ст. 332) і частинно писань з історії Чина (А. Петрушевич, В. Площанський тощо). Але, н.пр., автор зовсім поминув *Ставропігійські Временники* у Львові (від 1864 р.) та *Наукові Сборники Гал.-Руської Матиці* 1865-8, хоч у них не брак літературного матеріалу, і подає її *Літературні Сборники* від 1869 р. (ст. 60), які вже від 1874 зачав А. Петрушевич всеціло заповняти своєю «Сводною гал.-руською літописю» (гл. ст. 62 нн).

47. - Kaweska - Gruczowa Alodia, Korotajowa Krystyna, Krajewski Wojciech, *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, Zeszyt V: Wielkie Księstwo Litewskie*, Wrocław - Kraków, 1959, 8^о, XVII, 270+(4); *Zeszyt VI: Malopolska — Ziemia ruskie*, 1960, 258+(4).

Гл. рецензію на випуск V-ий Р. Максимовича в «*Записы Беларускага Інстытута Навуки і Мастацтва*», Кн. 2, Мюнхен, 1963, 207-10, і на вип. VI-ий Я. Ісаєвича, в щорічнику «*Книга*», 5, Москва, 1961, 363-71.

Коли зачинаємо переглядати ці останні з 6-ох випусків своєрідного типографічного Словника, то впадає найперше в око широка передмова до V-го випуску, в якій на всі лади обороняється і виясняється така підбрана для цієї праці форма. Але це таки не вспіває переконати, чому якраз у титулі говориться лише про друкарів, а в тексті про друкарні давньої Річпосполитої, всуміш з їх друкарями, директорами, помічниками тощо так, що краще було б цей твір затитулувати: «Друкарі й друкарні давньої Польщі». Знову ж з уваги на окремі випуски для друкарень й друкарів у вел. князівстві литовським та на українських землях, відчувається частий брак відсилачів до V-го чи VI-го випуску, якщо йдеться про друкаря, що працював в обох ділянках. Н.пр. про Івана Федорова (VI, 82-98), який зачав свою діяльність у Заблудові, нема відсилки до V-го випуску, де мова про Заблудів (ст. 261-2). А вже таки годі простити редакції явно недбалу і непослідовну транслітерацію кириличних титулів, як признається вона сама у вищезгаданій передмові: «W języku cerkiewno-słowianskim, białoruskim, małoruskim (? - М.В.) stosowano traszkrypcję, idąc najczęściej za przewodem Estreichera» (ст. XV). Бо це доводить зачасто до дивовижного змішання «h-g, e-je, i-y» тощо в тих самих титулах, як: Ewangelie sirecz Błahowiestije bohodochnowennych Ewangelist (V, 98), Gramatica albo slozenie pismena zítiaszczych sia (?) ucziti slovjenskocho jazyka (V, 159) в оригіналі: «Грамаііка альбо сложеніє письмена хотящимься учити словеньскаго языка», Вильно, 1618, 1621 (не: 1611!); «Wykład o cerkwi i cerkownych rzeczach» (! - М.В.) і знов: «W. o sierkwi i sierkownych rzeczach» (VI, 212 і 249). Це відбивається теж на іменах самих друкарень і друкарів: Kryłoś (Крилоє к. Галича, VI, 128), Panwo (passim, замість Памво Беринда), Wasil (V, 96) і: Wasyl Haraburda (VI, 216), а натомість Gorodecki - Городецький Йосиф (VI, 104, 240) і т.д. Неменш баламутні є зазначки віроісповідної приналежності друкарів і друкарень в обох хронологічних таблицях, на початку V і VI випуску, бо там н.пр. василіянські друкарні фігурують як печатні «руські» і як «польсько-унійні». До цих зараховані не тільки василіянські печатні у Вильні, Супраслі, Мінську і Жировицях, але і друкарня львівського єп. Й. Шумлянського з 1687-8 (теж названа василіянська — VI, 59, 239), хоч він аж 1700 р. приступив до єдності з Апостольським Престолом (гл. VI, 239). Але вже виключене, щоб такою самою «польсько-унійною» могла бути печатня «в дольськiм (!) монастирі», де 1647 р. вийшла «Книга

о Христові послідованії», бо він зовсім не знаходився в с. Дольську Старім біля Володимира Вол. (VI, 79), але в Волощині (Del, Manastirea Delului — гл. I. Bianu - N. Hodoș, *Bibliografia romanesca veche 1508-1830*, I, Bucuresti, 1903, 158). Натомість пропущений той знак біля Кирила Транквіліона Ставровецького, хоч він був архимандритом з'єдиненого (василіянського) монастиря в часі своєї друкарської діяльності в Чернігові в 1626-46 pp. (VI, 214).

Що до василіянських друкарень, то крім мініатюрних друкарських станків у Мінську в 1790-их pp. (V, 35-6), Полоцьку 1697 р. (V, 204), Жировицях 18-го ст. (V, 265-6) і т.зв. василіянської у святоюреськім монастирі (VI, 59, 239) єп. Шумлянського (гл. вище), тут докладніше оброблені печатні в Супраслі (V, 36-40, гл. ще 236-37, 262), Вильні (V, 40-5, 157), Почаєві (VI, 59-64, 126, 185-6) та Уневі (VI, 248-50). Однак слід пересунути поданий тут початок діяльності супрасльської друкарні з 1695 на 1689 р., коли вийшли в ній Страсті Христові (гл. В. Ундольській, *Очерк славянорусской библиографии*, Москва, 1871, Ч. 1101; *Слав. книги*, Ч. 313). Так само годі твердити, що митр. Лев Кишка, ставши 1708 р. супрасльським архимандритом, зробив тут «головну резиденцію Чина» (ст. 236), бо супрасльський монастир був незалежний і остався лиш у зв'язку з Василіянським Чином. Що до виленької друкарні Св. Трійці, яку за Т. Іляшевичем василіяни перебрали від Л. Мамонича 1623 р. (гл. ЗЧСВВ, IX, 261), наш словник завважує, що нові відкриття кажуть пересунути цей термін на пізніше (V, 157), але, на жаль, докладніше його не з'ясовує... Зате слід таки поправити ім'я автора «Лексикону географічного» з 1766 р. — о. Іларіона Карпінського (не: Карповича, V, 43, гл. наше Ч. 39). Також у мові про почаївську друкарню треба переставити дату приступлення Почаєва до єдності з Апостольським Престолом, з 1720-го (VI, 59) вже на 1712-ий рік (гл. ЗЧСВВ, X, 234-5). А й первістком його друкарської діяльності не слід уважати (І. Огієнко, *Історія укр. друкарства*, Львів, I, 1925, 197) послання луцького єп. Т. Рудницького, бо воно датоване аж днем 1.5.1738, як видно з примірника в бібліотечі Папського Орієнтального Інституту в Римі (Ч. 220-1-40). Згадуючи деякі почаївські видання, Словник допускається прикрив перекручень, бо називає Колудзким о. Ігнатія Кульчинського, ЧСВВ, автора *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*, і його видання ставить аж на 1795-ий рік замість 1759; пише: «*Diplomata Congregationum Ruthenorum concernentia*» замість «*Bullae et Brevia Summorum R. Pontificum, S. Congregationum decreta necnon Ser. Poloniae Regum*

diplomata Congregationem Ruthenorum OSBM concernentia» (1767); подає: «*Catalogus M-rriorum OSBM*» одного лише 1774 р. замість: 1773-8. А вже ні словечком він не проговорився про *Богослужник* (1790), *Науки парохіяльня* (1792-4) і інші видання для українського народу, що властиво визначають окремішній характер почаївської друкарні між тодішніми василіянськими печатнями, тільки збуває це одним словечком, що до 1800 р. вийшло в ній 79 «руських» книг, тобто на 40 менше, ніж їх виказує самий лиш інвентар кириличних її друків до 1800 р., в б-ці Київської Ак. Н. у: *Слав. книги кириловокой печати*, ст. 244-5. В порівнянні з цими помітнішими похибками у викладі історії почаївської друкарні переходимо до денного порядку над коротким нарисом унівської печатні (1648-1770), що з огляду на брак польських друків не притягнула до себе окремої уваги редакторів названого вище Словника...

48. - **Книга і друкарство на Україні** — під редакцією П.М. Попова, Київ, 1964, 8^о, 313+(3).

Ця, під типографічним оглядом по мистецьки оформлена, книжка приділює між західноукраїнськими друкарнями теж належну увагу василіянським печатням в Уневі (ст. 64) і в Почаєві (ст. 66-8), даючи більш подробиць про її працівників, ніж вище наведена польська публікація. Але помилково приписує *Народовіцаніє* 1756 р. Й. Торжевському, якому належить «*Образ примиренія грішного чоловіка с Богом*» з того самого року (гл. *Славянские книги кириловокой печати... в ГПБ-ке УССР*, Ч. 718-9) та перекручує до непізнання М. Ольшавського, «*Слово о святом... соєдиненіі*» з 1769 р. на: М. Олсавицького, *О святых 1763* (*Слав. книги*, Ч. 937).

49. - **За паско Я. П., Орнаментальне оформлення української рукописної книжки**, Київ, 1960, 8^о, 180+(4).

Ця прекрасно оформлена книжка з'ясовує в 4-ох розділах орнаментальний розвій українського рукопису від 12-го віку до 1750-их рр. і розміщує в тексті аж 138 знімків (в тому окремо 7 вклеєних карток), мініятур, заставок, ініціалів, кінцівок та інших зразків декоративного прикрашування, в головній мірі, давних монастирських кодексів, м.і. Крестинопільського Апостола XII ст. (рис. 17), Буцацького Євангелія XII-XIII в. (рис. 21), Загорівського Апостола 1554 р. (рис. 45), Зимненської Кормчої 1565 р. (рис. 63), Мукачівського Службеника 1648 р. (рис. 79). Добре теж заступлені повазиліянські рукописи львівської святооуфрїївської бібліотеки, розміщені тепер у львівській Науковій Б-ці: ближче неозначений Збір-

ник з к. 16-го віку і Апостол з к. 16-поч. 17-в. (ст. 118, рис. 74-5), Ірмологіон підгорецького м-ря з 2-ої пол. 17-го в. (ст. 153 і кол. знимки між ст. 148-9), золочівського з 1695 р. (ст. 136, 154, рис. 107-8) та волинського з 1703 р. (ст. 159, рис. 113), Підгорецької хроніки 1699 р. (ст. 153), Уставу 1749 р. (ст. 163, рис. 93 і 117) і ін. Дивно може, що один з найкраще ілюстрованих цих повасиліяньських рукописів — Ірмологіон 1695 р. вказується на ст. 136 з Ч. 417 василіяньської колекції у Львівській Науковій Б-ці, а на ст. 154 — з Ч. 76 і знову з попереднім числом в кінцевому показнику рисунків на ст. 180. Тут однак рис. 108 наведений з якогось жовківського (нестерівського) Ірмологіона, з того самого 1695 р., хоч на ст. 154 він поданий з золочівського, як і рис. 107. Може це вийшло з попсованого в друку Ч. 46, під яким цей Ірмологіон подають «*Рукописи 6-ки м-ря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові*» проф. Я. Гординського, в ЗЧСВВ, III, 1-2, 56. Зате відбитка його статті про цей «*Рукописний Ірмологіон 1695 р. з ілюстраціями Григорія Залеського*», яку Запаско подає без дати і місця, походить з «*Ювілейного Збірника на пошану акад. М. Грушевського*» (= Збірник Іст.-Філолог. Відділу УАН, Ч. 76), Київ, 1928, Т.І.

50. - **Історія української літератури у восьми томах, I. - Давня література:** XI - I-а пол. XVIII ст.; II. - **Становлення нової літератури:** 2-а пол. XVIII - 30-ті роки XIX ст., Київ, 1967, 8^о, 538+(2) і 480+(2).

В I-му томі василіяньського дослідника зацікавлює розділ про полемічну літературу кінця 16-го і 1-ої пол. 17-го в., який склали Л. Махновець, В. Кречотень і О. Мишанич (ст. 231 nn), бо в ньому згадується більше разів Лев Кревза, якому навіть приписується твір, виданий під ім'ям Петра Федоровича, *Obrona s. Synodu Florenskięgo*, у Вильні 1603 р. (ст. 259), далеко перед його відомою *Обороною церковної єдності* 1617 р. (ст. 272-3, 276). Теж наводиться *Sowita wina* митр. Рутського (названого лиш Вельяміном, ст. 277 і 533) та пізніші виступи єп. Пахомія Войни Оранського і архимандрита І. Дубовича проти Перспективи К. Саковича (ст. 280-1). Зате нічого нема про подібні писання св. Йосафата, а тільки, ніби ненароком, згадане убивство «єзуїтського владики Й-та К-ча» у Витебську 1623 р. з Острозького літопису, в дальшому розділі про історично-мемуарну прозу (ст. 293). Зате приємно вражає у II-му томі належна увага, у викладі про віршову літературу 2-ої пол. 18 в. Л. Махновця, для почаївського *Богогласника*, «капітальної

антології духовної пісні » (ст. 33-35, гл. ст. 16, 24) і пісенної творчости о. Ю. Добриловського, ЧСВВ (ст. 51-2). Його «*Науки парохіяльнія*» з 1794 р. наводяться згодом у розділі про тогочасну прозу, уложеному теж Махновцем (ст. 94), попри довшу згадку почаївської «*Богословії нравоучительної*» 1751 р. і «*Народовіцанія та Політики сеїцкої*» (ст. 93-95). Дарма, що усюди тут мова про уніятських, а ніколи василіянських письменників, то всетаки з повним задоволенням слід відзначити коректний, хоч не позбавлений однобічності, спосіб викладу, що виходить лише на користь цій поважній збірній історії давньої української літератури.

51. - Мишанич О. В., **Література Закарпаття XVII-XVIII століть**, Київ, 1964, 8^о, 115.

Гл. рец. о. А. Пекара, ЧСВВ, в цих Зап. ЧСВВ.

52. - Микитась В. Л., **Давня література Закарпаття — Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму**, Львів, 1968, 8^о, 253+(3).

У своїх нарисах української закарпатської літератури, що мали б бути «першою в радянському літературознавстві спробою дати систематичний огляд літератури від найдавніших часів до кінця 18-го століття», М. залишається на тих самих позиціях, які зайняв у своїй монографії про закарпатського полеміста М. Андреллу, з 2-ої пол. 17-го в., виданій ще 1960 р. (гл. рец. о. Пекара в цих ЗЧСВВ). Все таки вже у вступі (ст. 3-18), з'ясувавши вичерпно, хоч надто коротко, досліди та видання закарпатського письменства і народньої творчости, від 2-ої половини минулого віку аж до вищенаведеної праці О. Мишанича, застерігається проти його висновку, що так звані «будителі» відмовилися від старих традицій і, заплутавшись у мовних та політичних суперечках, своєю діяльністю призвели до занепаду літературне життя в 2-ій половині 19-го століття (Мишанич, *Література Закарпаття*, ст. 60). Протівно, М. твердить, що «традиції давнини якраз були живучими в літературі середини і 2-ої половини минулого століття, яка дала українській культурі принаймні такі помітні імена, як О. Духнович, О. Павлович, А. Крालицький» (ст. 17).

Тому, відкинувши заведену тепер в радянському літературознавстві протиунійну фразеологію та надмірне славославлення М. Андрелли, якому він присвячує мало що не третину книжки (ст. 163-253), відзначаємо вже в 1-му розділі про суспільно-політичні та економічні умови Закарпатської Русі 10-16 ст. і початки та-

мошнього письменства (ст. 19-96), позитивну оцінку повісти василіянина А. Кралицького «*Князь Ляборець*», з 1863 р., що була, на його думку, «в якійсь мірі викликом угорським панівним верствам» (ст. 35), і дбайливе зіставлення всіх залишків закарпатської письменности, почавши від Мукачівських та Імстичівських уривків 12-14 ст. і Королевського Євангелія з 1401 р. (гл. наше Ч. 164). Відтак, у 2-му розділі про літературу Закарп. України 17-18 вв., М. (ст. 97 нн) зазначає так прозові, як і поетичні писання тамошніх василіян: Й. Базиловича (ст. 146-8), А. Коцака (ст. 243-5) тощо. Але, занадто сирій друк і брак індексу утруднює орієнтацію навіть у таких інтересних устухах, як питання друкарні в грушівському монастирі в 16-17 ст. (ст. 117) та автентичности мукачівського літопису 15-го ст. (ст. 86-8 і 143)...

53. - С і ч и н с ь к и й В о л о д и м и р, **Історія українського мистецтва**, I: **Архітектура**, Ньюйорк, 1956, 4^о, 179+(1); II: **Monumenta Architecturae Ucrainae**, Ньюйорк, 1956, 4^о, ст. 11 і 64 таблиці з 300 рисунками.

Після передмови, з коротким переліком попередніх праць у цій ділянці, пок. автор під науковим і технічно-формальним оглядом дав першорядну історію будівництва на українських землях в античній і старохристиянській добі (розд. 1, ст. 3-27), у старокняжих часах (розд. 2, ст. 29-56) та переходовій добі 14-17-го в. (розд. 3, ст. 57-84) і, після нарису про дерев'яну архітектуру (розд. 4, ст. 85-113), розкрив красу українського барокка (розд. 5, ст. 115-46) та з'ясував шукання нової доби, з окремим викладом про відроджений український архітектурний стиль (розд. 6, ст. 147-71). У кожному розділі С. відзначив помітніші будови відмінним друком та ще долучив до другого розділу окрему хронологічну таблицю будівляних пам'ятників X-XIII в (ст. 86).

З монастирських споруд, що були згодом у василіянському посіданні чи якимсь способом злучені з Василіянським Чином, тут згадується церква св. Іллі коло Крилосу (Галича) 12-13-го в. (ст. 45, 48, 102, Монум. XI), св. Василя в Зимнім біля Володимира Вол., правдоподібно теж з княжого часу (ст. 46-7, М. XIV), бори-соглібська на Коложі к. Гродна, з XII в. (ст. 47, М. XV), первісна ц. на Чернечій Горі к. Мукачева, з 1661 р. (ст. 48), успенська в Зимнім, з 1495 р. (ст. 58-9), первісна святоюрська у Львові, з 1363 р. (ст. 58, 132-3), лаврівська 15-16 в. (ст. 51, М. XVIII), з фресками (відкритими не р. 1925, як тут кажеться, але ще 1910, як сам С.

зазначає в ЗЧСВВ, XI, 204), успенська в Галичі, з 1500 р. і супрасльська 1505/9 р. (ст. 59), троїцька в Кам'янці Под., правдоп. з поч. 16-го (ст. 62), і в Залужжі к. Збаража, з кінця 16-го в. (ст. 67), миколаївська в Замості, з 1604 р. та спаська в Люблині, з 1607 р. (ст. 76-7), покровська в Низкиничях, 1653 р. (ст. 78) і ін. А до замітніших пам'ятників дерев'яного церковного будівництва С. зараховує крехівську дзвіницю та комплекс монастирських будівель XVII ст. (ст. 100-2, 106-7) та м-ські церкви в Улючі (ст. 102), Висоцьку Вижнім (ст. 104) і в Дрогобичі (св. Юра, з поч. 17 в. та Ч. Хреста з 1671 р., гл. ст. 107 і М. ХХХVIII), Жовкві, Топільниці та Лішнянським Монастирку, на переломі 17-18 ст. (ст. 107). Вкінці, з доби укр. барокка та рококо С. коротенько з'ясовує історію постання святоюрської катедри у Львові (1744-64), що її будував-наглядав м.і. о. Арсен Сіницький, ЧСВВ, до 1754 р. (ст. 132-4), та почаївського успенського собору (1771-81), якого «баня в більшій мірі, ніж св. Юра, йде за традицією укр. архітектури» (ст. 136), а з доби класицизму наводить церкву на Ч. Горі в Мукачеві 1768 р. (ст. 144) та з новіших часів згадує гошівську ротунду з 1842 р. (ст. 151).

Вже з самого цього — неповного — переліку монастирських споруд, що можуть називатися с'як-чи-так василіянськими, видна окрема заслуга Січинського, що він у своїй історії укр. архітектури обіймає всю українську етнографічну територію, не обмежуючися, як воно сталося наказаною нормою для подібних публікацій у теперішній радянській Україні, до її актуальних меж. Тому радо вибачасмо цьому світлому знатокові укр. архітектури пропуски отаких василіянських побудов, як монастирський ансамбль у Теробовлі 16-18 ст., в Маріяповчі (Угорщина), з рр. 1731-53 і в Бучачі (1761-71) та кристинопільська церква з 1771 р. (згадана лиш у бібліографії на ст. 146), а з новіших бодай нововізантійська церква у Жовкві з 1906-7 р.

54. - **Нариси історії архітектури української РСР**, Київ, 1957, 4^о, 557+(3).

Збірна ця праця, попереджена російською книжкою «Архітектура Укр. ССР» (Москва, 1954), то збірний труд київської Академії будівництва й архітектури, під проводом проф. В. Заболотного, про українське будівництво від найдавніших часів до 1917 р. у границях теперішньої радянської України, з виключенням укр. території в Польщі та на Білорусі й на схід від актуальної укр.-російської границі. Вона містить у I-ій частині (ст. 1-275) історію

укр. архітектури в 9-ох розділах: I — до утворення « древньоруської держави », ст. 1-20; II — вв. 10-11, ст. 21-42; III — вв. 12-13, ст. 43,62; IV — вв. 14-17, ст. 62-103; V — від поч. 17 ст. до 1770 рр., ст. 104-149; VI — від 1770 до пол. 19 в., ст. 150-199; VII — дерев'яна архітектура 14-19 вв., ст. 200-31; VIII/IX — від пол. 19 ст. до 1917 р., ст. 232-75. В 2-ій частині поміщено 419 ілюстрацій — без пагінації, яка наново поставлена в додатках (ст. 501 нн), що м.і. містять літературу до поодиноких розділів (ст. 506-13) і докладні показники (гл. далі).

Василіянські пам'ятники розпочинаються тут від згадки княжих церков 12-го в., у монастирі св. Євфросинії Полоцької (ст. 44, 47) і на Коложі (56-7) та св. Онуфрія і Юра у Львові 13-14 ст. (ст. 60-1 нн). Ідуть, відтак, м-р та 2 церкви в Зимнім з 15 в. (ст. 75, 77 нн), Дермані 15-16 в. (ст. 77 нн), Уневі 15 в. (ст. 78 нн), Підгорі к. Теробовлі 16-17 ст. (ст. 81 нн), Лаврові (церква з 15 в., — « в якій є широко відомі фрески », ст. 61, 82), в Залужжі (ц. з 1600 р., ст. 81, 92), в Бучачі (Манастирок 16-го в., ст. 92, 98), Луцьку (Ч. Хреста 17 в., ст. 94) та Низкиничях 1643-53 (ст. 99 нн). Зате з василіянських побудов 18-го ст. маємо тут лише ширшу згадку почаївського монастирського комплексу з 1771-94 рр. (ст. 148). Вкінці, між помітними пам'ятниками дерев'яного церковного будівництва фігурують обі дрогобицькі церкви, св. Юра та Ч. Хреста (ст. 208 нн) і крехівський ансамбль з 17-го ст. (ст. 207, 213 та грав'юра Д. Сінкевича — ілл. 285) й топільницька дзвіниця 18-го ст. (205 нн). Цінним доповненням до цих скуких вказівок є кінцевий обширний показник архітектурних пам'ятників, в якому про неодну монастирську будову подані детальні дати, і зазначені пам'ятки, що « за відомостями не існують », двома зірочками (ст. 514-37), та спис архітекторів, живописців і скульпторів, з біографічними даними (ст. 538-43).

Можна лише жалувати, що хіба через недогляд між прекрасними плянами і зарисовками поодиноких споруд, що ними проілюстровані сторінки цієї прегарної історії укр. архітектури, пропущений Лаврів і Почаїв (з нього є 3 знімки, ч. 231-3), хоч навіть бучацький « Манастирок » удостоївся вдалої реконструкції (ст. 98)...

55. - **Нариси історії українського мистецтва**, Київ 1966, 4^о, 665+(2).

Після 1-ої глави, про найдавніше мистецтво України до кінця княжої доби (ст. 7-42), у главі 2-ій, присвяченій вв. 14-16 до пол.

17-го (ст. 43-69), стрічаємо, крім самих згадок монастирів св. Юра у Львові (44), в Зимнім, Дермані, Дубні, Залужжі (48-49), в уступі про архітектуру дещо ширшу заввагу про лаврівську поліхромію, на межі 15-16 в. (52), у мові про живопис того часу. І знову, в нарисі про малярство 2-ої пол. 16 в. і 1-ої 17-го, вичисляються між збереженими іконами того періоду Спас із дубненського і св. Миколай з милецького м-ря біля Ковля (ст. 63). Відтак, в 3-ій главі про укр. мистецтво 2-ої пол. 17-го ст. до кінця 18-го (ст. 70-109), у розділі про архітектуру маємо надто коротку згадку почаївського собору (ст. 85-6, гл. ще згадку тамошньої попередньої кам'яної церкви з 17 ст. на ст. 49), без такого пляну, як має св. Юр у Львові, на тій самій ст. 85-ій, і, в мові про тогочасну графіку, натяк на грав'юру крехівського монастиря Д. Сінкевича, навіть без зазначеної дати (1699 р.) на ст. 103 і 105 та імена почаївських граверів А. і Й. Гочемських (ст. 106). Натомість, в уступі про живопис, поставлене розмальовання дрогобицьких церков, св. Юра і Ч. Хреста, між найбільш ранні зразки настінного живопису того періоду (ст. 86-7), але творчість І. Рутковича обмежена лише до згадки іконостасу з Н. Скваряви, що був намальований до монастирської церкви Христ. Різдва в Жовкві, а не до св. П'ятниці, як читаємо на ст. 91 (гл. іл. 154). І також із праць Й. Кондзелевича, крім богородчанського іконостасу (ст. 92), ще не згадуються інші нововідкриті шедеври його кисти (гл. далі наше Ч. 115). Зрештою, орієнтацію в цих нарисах укр. мистецтва, написаних різними авторами, ніяк не улекшують оба кінцеві показники мистців та пам'яток мистецтва, бо перший не конечно мусів бути уложений за главами так, що н.пр. у главі І. наведені імена 9 мистців княжої доби і аж 5 новочасних її дослідників тощо (ст. 593), а в другому (ст. 609 нн) на правду тяжко знайти який монастир чи церкву, бо вони звичайно наведені за іменами своїх св. Покровителів з додатком (!) місця...

56. - Історія українського мистецтва в шести томах, Київ, 1966-70.

Оця монументальна історія укр. мистецтва, без огляду на недоліки, зумовлені « підсовітською дійсністю » (замовчання понищених іст. пам'яток і мазепинської доби, понехання укр. мистецтва поза границями теперешньої Укр. РСР, деяка неувага для Закарпаття), радує василіянського дослідника належною увагою співробітників: В. Свенціцької, Г. Логвина, П. Жолтовського й ін. заслужених дослідників мистецької старини, для цілоти пам'яток, злучених більше чи менше з василіянськими монастирями.

І вже в 1 томі, присвяченим найдавнішому мистецтву України (К. 1966, вел. 8^о, 450+6 непагін.), у 2-ій частині про мистецтво 10-13 вв. (ст. 135 нн) згадується не лише монастирська церква св. Іллі в Крилосі (ст. 215), але теж і пізніші м-ські храми св. Онуфрія та Юра у Львові (ст. 215, 219, 222), Зимному, Дермані та Лаврові (ст. 222/3) і навіть спаська церква Єфросиніївської обителі (ст. 187) і більчецький монастир у Полоцьку (ст. 208) та Коложі (Гродно) з 12-го в. (ст. 214, 221).

Частіші згадки монастирських споруд приходять у 2-му томі (1967, 468 і 4 непаг.) про мистецтво 14-16-го і 1 пол. 17 ст. Зокрема у вступній главі про архітектуру (ст. 17-106) згадуються оборонні монастирі в Дермані, Уневі, Мильцях та Лаврові 15-16 в. (ст. 40-1) і м-ські церкви в Дермані, Зимнім, Мильцях, Лаврові та Супраслі з 1510 р., звичайно з плянами (ст. 45-50), та пізнішого періоду 16-17 ст. в Залужжі, Підгірянах к. Теремовлі (ст. 86-7), Луцьку (Ч. Хреста, ст. 90) та Низкиничах (ст. 93) — муровані, та в Крехові (за грав'юрою Д. Сінкевича) і Дрогобичі (Ч. Хреста, ст. 84-5 нн) — дерев'яні. І скульптура (ст. 107-56) під той час теж репрезентується надгробною плитою І. Федорова у святоонуфріївському м-рі у Львові (ст. 128-9) та надгробником О. Лагодовського в Уневі й А. Кисія в Низкиничах (ст. 141-2 нн), а ливарництво найстаршим дзвоном св. Юра у Львові з 1341 р. (ст. 377) та дзвонами зимненського і дубненського монастиря з пол. 16 ст. (ст. 387-8). Теж живопис того періоду (ст. 157-318) заступлений лаврівською поліхромією 15 в. (ст. 49, 159-60 і головно 179-83 з покольорованою знимкою Богоматері — іл. 123 і ін.) й вівтарним стінописом дрогобицької церкви Ч. Хреста (до 1636 р., ст. 189 нн) та монастирським іконами 15-16 ст., Преображення і Поклону царів з Бусовиськ к. Ст. Самбора (без натяку, що вони походять з монастиря Св. Спаса — ст. 219-22, 250-2), св. П'ятниці з Крушельниці (теж з колишнього м-рка — ст. 263), св. Миколи в Мильцях (ст. 270) і Спаса з м-ка Ч. Хреста в Дубні (ст. 272 нн). Вкінці, з графіки (ст. 319-74) вистачить навести згадані з того періоду мініятури Лавришівського Євангелія 14 ст., яке чомусь П. Жолтовський ставив би у зв'язок з недалеким (!) Новгородом Сіверським (ст. 322), та прикраси Загорівського Апостола 16-го ст. (ст. 332 нн), щоб замкнути далеко неповний реєстр повасиліянських пам'яток укр. мистецтва 14-16 в. до 1650 pp., на численних сторінках цього тому.

Ще більше стрічаємо їх у 3-му томі (1968, 437 і 3 непаг.), що дає огляд укр. мистецтва мазепинської доби, чи, як сказано в на-

головку, 2-ої пол. 17-го ст. і 18-го ст. Вже в 1 главі (Архітектура, ст. 13 нн), в мові про дерев'яні церкви, приходять: дрогибицький св. Юр і Ч. Хрест (ст. 32-3 нн), оборонні споруди крехівського монастиря (ст. 29 і ін.), Лішнянський Монастирок (ст. 31) тощо; а крім згадки митрополичої (радше: архимандричої? — М.В.) резиденції в Жидичині з 1723 р. (ст. 117), без сумніву до найкращих пам'ятників мурованої церковної архітектури того часу зараховується успенський собор почаївського монастиря (ст. 122-5), якого з'єднання з Апостольським Престолом Риму припадає не на 1721-ий, а вже на 1712-й р. (гл. ЗЧСВВ, X, 234-5). Знову до цікавих зразків церковної різьби належать м.і. шість фігур М. Філевича, в василіянській новозбудованій церкві в Бучачі (ст. 138 — без ближчої дати) і довгий ряд різьблених василіянських іконостасів тієї доби, почавши від найціннішого з 1697-9 р., в жовківській церкві (згодом у Н. Скваряві, ст. 141, 148-9). Відтак, у 2-ій главі (Живопис, ст. 152 нн) гарно зілюстрований стінопис дрогибицького св. Юра (ст. 158-63, гл. ще ст. 168-70) побіч Ч. Хреста та побіжно ще й крехівської мурованої церкви св. Миколая з 18 ст. (ст. 192) і повнотою описана іконописна творчість І. Рутковича та Йова Кондзелевича по василіянських церквах, кінця 17-го і 1-ої пол. 18 ст. (ст. 198-204). З василіянських малярів згадані лише Ісихій Гловацький і Якинт Калинович, що працювали в почаївській малярні в 2-ій пол. 18-го ст., де м.і. постали цікаві портрети відомого Миколи Потоцького (ст. 266, іл. 190, гл. ще ст. 258). Зате, в главі 3-ій (Графіка, ст. 284 нн), після О. Тарасевича, якого портрет митр. К. Жоховського визначається «тонкою майстерністю» (ст. 288), і Л. Тарасевича, що прикрасив його Служебник у Вільні 1692 р. (ст. 288), Н. Зубрицького, з його «Облогою Почаєва турками» 1704 р. (ст. 297 нн) і Д. Сінкевича, творця «чудової» грав'юри крехівського монастиря 1699 р. (ст. 301), частіше згадуються почаївські гравери Йосиф і Адам Гоchemські та Теодор Стрельбицький (ст. 305-8, гл. іл. 2, 225), що ілюстрували тамошні видання тощо в 1740-70 рр.

Натомість, перелистовуючи 1-у книгу 4-го тому київської історії укр. мистецтва кінця 18-го і 1 пол. 19 ст. (1969, 360 і 4 непаг.), стрічаємо одну важну для василіянського дослідника згадку численних праць Луки Долинського († 1824) для василіянських монастирів: розмалювання успенського собору в Почаєві 1807-10 й церкви св. Онуфрія у Львові разом з іконостасом (ст. 94-7), портрети митр. Ф. Володковича й протоігумена М. Гриневецького (ст. 89, 94) та образ кн. Льва Даниловича, що до касати монастиря в

1946 р. прикрашував головну залю (тепер у львівській Науковій Бібліотеці, гл. ст. 357). Інші настінні розписи Долинського на монастирській дзвіниці (свв. Василій, Антоній і Теодосій Печ., Йосафат тощо) згадуються ще в доданій на ст. 312-ій відмітці 33-ій, але чомусь промовчано цінний його стінопис у внутрішній домовій молитовниці, який монастирське передання постійно йому приписувало. Як іще додати коротеньку 31-у заввагу, з тієї самої сторінки, про різьбарські праці в почаївському соборі тодішніх відомих майстрів, Луки і Василя Бернакевичів (проповідальниця, іконостас тощо), то це було б усе про василіянську мистецьку спадщину, що вдалося нам з тієї книги виловити, з останніх років перед цілковитою ліквідацією Чина в російській займанщині і з часу його поступового завмирання в йосифіністичній Австрії.

На тому кінчимо цей наш побіжний перелік повасиліянських мистецьких пам'яток, що ввійшли в оту репрезентативну історію українського мистецтва до половини минулого століття і свідчать про чималий василіянський вклад в українську мистецьку скарбницю, бо в новішій її партії, за рр. 1850-1967, церковне мистецтво щораз менше узгаднюється й остаточно зовсім покривається зловищою мовчанкою...

57. - **Жолтовський П. М., Словник — довідник художників, що працювали в Україні в XIV-XVIII ст.** (= Матеріяли з етнографії та мистецтвознавства, Вип. VII-VIII), Київ, 1962, I, 189-232 (недоступне).

3. - **ВАСИЛІЯНСЬКИЙ ЧИН У ЗАГАЛЬНИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 17-20 СТ.**

Залишаючи до евентуального розгляду праці з історії укр. православної Церкви проф. І. Власовського й ін. та «протиуніятські» радянські публікації, обмежуємося тут тільки до головніших появ з історії укр. кат. Церкви, що заторкують в більшій чи меншій мірі минуле Василіянського Чина 17-20 ст.

58. - **Лужницький Григор, Українська Церква між Сходом і Заходом — Нарис історії укр. Церкви**, Філядельфія, 1954, 8°, XXIV, 723+(1).

Гл. рец. о. В. Маланчука, ЧНІ, в «Логос» 6 (1955), 1, 71-2.

59. - **Pelesch Julian, Geschichte der Union, I-II**, London, Allen, 1968, 8°, 638+(2), XX+1095+(1).

Ця, офсетом перевидана, праця єп. Пелеша вийшла у видавництві великої лондонської фірми, як наглядний доказ, що ще по 90 роках від своєї появи 1878-80-го року вона не втратила своєї високої вартості, м.і. теж і для василіяньської історії з-перед добромильської реформи 1882 р.

60. - Федорів о. др. Юрій, **Історія Церкви в Україні**, Торонто, 1967, 8^о, 362.

До слухних застережень, які до цього твору поставили о. І. Назарко, ЧСВВ, в «Логос», 19 (1968), 2, 156-7 і о. Р. Хомяк, ЧНІ, в «Логос», 20 (1969), 2, 154-7, можна тільки додати, що ця книжка звичайно видвигає «темні місця» з минулого укр. кат. Церкви, зокрема як мова про взаємовідносини між єрархією і Василіяньським Чином і тому розминається з похвальним наміром автора: послужити до навчання церковної історії України...

61. - Madey Johannes, **Kirche zwischen Ost und West — Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weissruthenischen Kirche**, München, 1969, 8^о, 239+(1).

Ця книжка, видана в серії монографій Укр. Вільного Ун-ту в Мюнхені, представляється задовільно під зверхнім оглядом, але може бути предметом дискусії, почавши від самого титулу, так модного в наших днях для історії укр. кат. Церкви, аж до кінцевої схематичної карти розміщення її центрів у 17-му в. (ст. 208), де нема чомусь Галича, а Люблин та Могилів поставлені поза границями тодішньої київської митрополії. Зокрема механічний уклад історичного викладу за наступством митрополитів, спершу київських, відтак галицьких, чомусь без років їх митрополичої діяльності (з виїмком одного Й.В. Рутського, ст. 46 нн) та з повтрчуваними між них тут-то-там іншими розділами, — деколи з неясними наголовками, як «Fürst Konstantyns (тобто: Отрозького) Kampf gegen die Union» (ст. 37) чи «Die Metropole ohne Metropolit — Stärkung der Union» (ст. 64) — позбавляє його потрібної перспективи. А вже таки приходиться жалувати, що М. не зачав свого нарису українського католицизму від самих початків християнізації княжого Києва ще перед церковним розділом 1054 р., а збув його нещасливо сформованим реченням: «Über die Anfänge des Christentums im Gebiet Weissrutheniens und der Rothen Rus sind wir nur ungenau unterrichtet... Die ältere Geschichte der ukrainischen Kirche ist in Veröffentlichungen über die russische Kirche vielfach behandelt worden» (ст. 9). Тим самим він та його видавці заводять кожного,

хто бере в руки його працю з надією знайти в ній так потрібний нарис української церковної історії в чужій мові, на місце обширної і вже таки в неодному застарілої історії Унії єп. Пелеша з-перед 90 літ.

Це однак не зменшує заінтересування василіянського дослідника до книжки Мадея, бо властива історія Василіянського Чина в ньому виринає аж по Берестейській Унії, при мові про реформи митр. Рутського, в злуці з першою його Капітулою, скликаною до Новгородович 20.7 ст. ст. (не: до Новгородка 20.6!) 1617 р. (ст. 47). До створеного тоді об'єднання литовських (білоруських) монастирів він зарахував тільки обителі пінської і полоцької єпархії (ст. 83-4), поминаючи найважливіші — з митрополитою і берест. єпархії та з північної Холмщини. Відтак, при мові про повне об'єднання всіх монастирів київської митрополії на дубненській капітулі 1743 р., М. похвально висловлюється про василіянську діяльність 18-го в. (ст. 87/8), але і при тім, і опісля нагадує змагання тодішніх Василіяни до церковних гідностей, вживаючи навіть кривдних стратегем, як ось на ст. 111: « Дивне воно, що між священниками-ісповідниками, які мучилися по тюрмах (тобто в Білій Церкві та Бердичеві 1773-4 р. під московською кормигою — М.В.), — каже — були тільки жонаті світські священники, але жодин монах... ». А втім, він чомусь ні словечком не спом'янув, що недавно перед тим сумним випадком із світськими священниками, згинули, в часі уманської різні 21.6.1768, мученичою смертю саме василіяни тамошнього місійного центру на Правобічній Україні...

Та вже таки слід було авторові обережніше поводитися з статистикою тодішнього василіянського чернецтва, яку він подав при кінці окремого уступу про його стан при кінці 18-го в. (ст. 129-30), тобто — аж 222 монастирі при поділі Польщі 1772 р., хоч таке число в нього не виходить: 40 монастирів — каже він — лишилося в границях Польщі, а литовська провінція в 1774 р. начисляла 73 і українська 69 монастирів (отже тільки 182?! — М.В.). До речі, за точним обрахунком о. Д. Блажейовського, якого книжку М. подав у своїй бібліографії: *De potestate metropolitanarum Kioviensium cath. in clerum regularem*, Roma, 1943, 170-7, на підставі звітів обох протоігуменів до варшавської нунціятури, було 1774 р. в укр. провінції 72 м-рі та й стільки само в литовській так, що з додатком супрасльської архимандрії та її двох резиденцій, Василіянський Чин нараховував тоді 147 осідків, з того 85 в тодішній Польщі. Відповідно до того годі подавати аж 145 василіянських монастирів, знесених

впродовж 1773-96 р. на українсько-білоруській території, занятій Катериною II в часі дальших розділів Річпосполитої (ст. 105).

З другого боку, щоб не приписувати Василям незаслужених досягнень, хочемо завважити, що ледве чи можна говорити про якусь тайну місіонерську діяльність галицьких Отців між переслідуваними холмськими вірними після знесення останньої з'єдиненої єпархії під російським царатом у 1875 р. (146-7). Але слід таки, на кінець наших критичних завваг, застеретися проти авторового твердження, перейнятого хіба з словника пок. о. К. Каралевського, що з добромільською реформою 1882 р. Василянський Чин перетворився на Згромадження, подібне до латинських регулярних клириків (ст. 147), бо тоді треба б щось подібне сказати про західні Чини, які перейшли в тих самих часах подібну реформу, домініканців, францисканців і головно кармелітів, яких хотів наслідувати ще митр. Рутський, на початку чернечої обнови в українсько-білоруській кат. Церкві.

Ці й інші, меншої ваги, помилки й недогляди (н.пр. брак дати тороканської капітули 1780 р., на ст. 129) не зменшують належного цінення авторової праці, яку він з наглядною прихильністю й пошаною для укр. кат. Церкви та її світлич єрархів (зокрема для митр. Андрея Шептицького, на ст. 174-199) старався виконати « *unter streng wissenschaftlichen Masstäben* » (ст. 8).

62. - *Kaminskyj Eugenius, De potestate Metropolitanorum Kioviensium-Haliciensium (1596-1806)*, Romae, 1969, 8°, 160. Про значення для василянської історії цієї праці скажемо пізніше.

63. - *Lasko Michaël, S J, Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica* (= *Orientalia Christ. Analecta*, 143), Roma, 1955, 8°, XX, 276.

Гл. рец. о. проф. О. Барана в ЗЧСВВ, VIII, 3-4, 543-6. Ця першорядна монографія, що на підставі всесторонньо вистудійованих джерельних і бібліографічних матеріалів закінчується належним признанням василянського вкладу у здійснення об'єднання закарпатських українців з Апостольським Престолом, вийшла знову ширшим виданням у 1965 р. і в англійському перекладі 1966 р. (гл. рец. о. А. Пекаря в цих ЗЧСВВ, нижче). А коротке резюме своєї праці зробив Л. в « *Ostkirchliche Studien* », 8 (Würzburg, 1959), 1, 1-30.

64. - *Boysak Basil, The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York, 1963, 8°, IV, 240.

Гл. рец. о. А. Пекаря в цих Зап. ЧСВВ.

II. СВ. ЙОСАФАТ І МИТР. Й. РУТСЬКИЙ ТА ЇХ ДОБА

Ці дві найсвітліші постаті у василіянськiм Чинi звернули на себе окрему увагу в 1960-их рр., головнo пiсля видвигненої в часi Вселенського Собору Ватиканського II екуменiчної проблеми i в зв'язку з 100-рiчним ювiлеєм канонiзацiї св. Апостола З'єднання (1967 р.) так, що не можливо дати повний бiблiографiчний список всього написаного про них поза «*Записками Ч.С.В.В.*», що присвятили багато мiсяцi їх обом у своєму 10-му й 12-му томi, в 1963 i 1967 р. та в А. Великого, *S. Josaphat Hieromartyr — Documenta Beatificationis et Canonisationis*, III, R., 1967 i о. Ір. Назарка, *Київські i галицькі митрополити*, Р. 1962 (про Й. Рутського ст. 17-36) тощо. Оцю вибрану бiблiографiю про св. Йосафата зачинаємо там, де скiнчили ми її в ЗЧСВВ, XII, 510-31, вiдсилаючи до повного її виказу за ювiлейний 1967-ий i наступний 1968 р. у «*Василiянському Вiснику*», Ч. 5 (Рим, 1967), 43-56 та Ч. 8 (1969), 45-76.

65. - Соловій М. - Великий А., ЧСВВ, **Святий Йосафат Кунцевич — Його життя i доба**, Торонто, Укр. Духовна Бiблiотека, 1967, 8^о, XXII, 463+(1).

66. - Пекар А., ЧСВВ, **Апостол З'єднання — Життя св. Свящ. Йосафата**, Ньюйорк, 1967, 16^о, 64.

67. - Пекар А., OSBM, **St. Josaphat (1580-1623)**, New York, Basilian Press, 1967, 16^о, 64.

68. - Carloni M. Teresa, *S. Giosafat Kunccevyč — Martire dell'Unità della Chiesa*, Roma, 1969, 16^о, 264.

Про працю оо. Соловія-Великого гл. рецензію о. Р. Хомяка, Ч.Н.І., в «Логос», 19 (1968), 2, 158-9. В ній загальна i зокрема українська церковна історіографія отримала перший джерельно удокументований життєпис Святого, в якому вияснені чи бодай узгляднені численні дискусії, злучені з його особою i діяльністю, що можуть стати вихідними точками до дальших студій. Книжечка о. Пекара, написана головнo для інформації про св. Йосафата, визначається ядерним викладом i розрахована на читачів, вирoслих в чужому середовищі та мало ознайомлених з історією св. З'єди-

нення в українському і білоруському народі. Те саме завдання поставила собі італійська авторка, якій однак не вдалося оминути численних речевих і друкарських помилок...

69. - Патрילו І., ЧСВВ, Йосафат Кунцевич — помічник і архієпископ полоцький, Рим, 1967, ст. 59 (+ 1), відбитка з «Записок ЧСВВ» XII, 17 нн.

70. - Марусин о. др. Мирослав, Пастирсько-літургічна діяльність св. Йосафата: «Богословія», 31 (Рим, 1967), 5-99.

71. - Wawryk M., OSBM, De S. Hieromartyre Josaphat — Promotore formulae indicativae absolutionis in Ecclesia Rutheno-Ucraina: *Orientalia Christ. Per.*, 33 (1967), fasc. 2, 583-603.

Гл. рецензії на обі публікації пера о. І. Назарка в «Логос», 19 (1968), 3, 232-3 і 4, 313-4. Виклад о. Марусина про практику св. сповіди в св. Йосафата (ст. 51-3) знаходить своє доповнення у вищенаведеній Вавриковій статті, яка висвітлює змагання св. Йосафата ввести в практику теперішній спосіб розрішування індикативною формулою, що приймалася згодом так у з'єдиненій, як і православної Церкві на Україні і в цілій Східній Слав'янщині. На жаль, з-за поспіху в друку, редакція в ній не перевела повної виправи друкарських помилок, н.пр. 594, рядок 5 здолу треба: *Composta* і ст. 599 р. 7 здолу треба: 592 замість 000.

72. - Krajcar J., S.J., *Some remarks on the Vat. Slav. 12*: *Orientalia Christ. Per.*, 35 (1969), 2, 497-508.

До довгої низки цінних статей з церковної історії України та Білорусі, що їх від 10 літ о. проф. Крайцар доставляє чи не до кожного піврічника Папського Східного Інституту в Римі, долучив він подрібний опис рукописної збірки пам'яток унійних змагань у київській митрополії, головно злучених з іменами митр. Григорія Цамвлака, Ісидора, Мисаїла і Йосифа Болгариновича в 15-му ст., між найстаршими слав. рукописами Ват. Б-ки. Перерахувавши докладно її складові статті та видання деяких із них, К. висловлює думку, що цю цінну збірку можна вважати роботою святотроїцького монастиря у Вильні, за архимандритування св. Йосафата і Л. Крєвзи (1613-17), бо ті самі писання й імена, що в них приходять, здибаємо, м.і. в писанні Святого «О фальшованю писем словенских» (ок. 1611) і в «Обороні Унії» (Вильна, 1617).

73. - Хома о. Іван, **Перевезення мощів св. Йосафата до Риму**: «Богословія», 31 (1967), 127-150.

Речеві доповнення (з документами) знаходяться у другій статті.

74. - W e l y k u j A. G., O S B M, **Documenta historiam reliquiarum S. Josaphat spectantia**, Рим, 1967, ст. 80, відбитка з «*Записки ЧСВВ*», XII, 291 нн.

75. - W e l y k u j A. G., O S B M, **Giosafat Kuncewycz e la sua missione ecumenica**: «*Osservatore Romano*», 1967, N. 272, 24.XI, р. 6.

Ця так актуальна в теперішньому часі стаття появилася в укр. перекладі в торонто́нському місячнику «Світло», 1968, Ч. 2 за лютий, 45-7, та в «Христ. Голос», Мюнхен, 1967, Ч. 51-2, «Америка», Філядельфія, 1967, Ч. 219 і ін. та в німецькому в «*Der Christliche Osten*», Würzburg, 1968, N. 1, 7-11.

76. - П а в л и к о. д р. П а р т е н і й, **Почитання св. Йосафата у гротофerratському монастирі**: «Богословія», 31 (1967), 100-126.

Сліди почитання св. Йосафата в славному італогрецькому василіянському монастирі св. Ніля коло Риму датуються вже 10 літ після його мученицької смерті, коли ігумен Василь Фалєска і еромонах Атанас Россі, в рукописній мінеї, що служила до щоденної відправи, додали під днем 12.11. його пам'ять і святительський тропар з обцини та похвальний синаксар. Після беатифікації, його ім'я ввійшло настало (з загальною службою) під 12.11. в друкований Часослов (1677), а після канонізації, попри цей роковий день, був уведений ще другий 20.10. на пам'ять перенесення з Риму частини мощів св. Йосафата. Для того була створена окрема його служба (стихири, два канони з синаксарем на оба дні) отцями Теодором Тоскані, Йосифом Коцца Люцці та Антоном Роккі. Вслід за тим автор описує ще реліквії св. Йосафата, та його окрему каплицю в монастирській церкві, образи й статую і закінчує свою статтю короткою біографією постулятора його канонізації, о. М. Контісірі, з ширшого його життєпису, в ЗЧСВВ XII, 201-15.

77. - Б е в з о О. А., **Львівський Літопис і Острозький Літописець — Джерелознавче дослідження**, Київ, 1970, 8^о, 197+(3).

Оба ці невеличкі літописи, львівський за рр. 1498-1649 і острозький за рр. 1500-1636, видані спершу в додатку до «*Українського Іст. Журналу*» в Києві 1965 (чч. 4-9 за квітень-вересень)

і тепер з обширною вступною статтею (ст. 12-98) та докладним коментарем й показниками (ст. 141 нн), мають лиш коротенькі згадки про убійство св. Йосафата в острозькому і про митр. Рутського у львівському літописі. Тому, що львівський літопис досі був опублікований М. Погодіном 1839 р., А. Петрушевичем 1867 р. і ін. з копій, Бевзо видає його з оригіналу і при тому справляє хибні їх читання. М.і. до реляції, що « Рудский в Києві бул », в часі польсько-козацької боротьби в 1630 р., завважує, що це митр. Рутський (ст. 111), але чомусь називає його теж холмським єпископом (ст. 181), хіба тому, що в часі необсадженої холмської катедри (1626-30) митрополит з уряду нею завідував... Також Б. поправляє дату острозького літопису, нібито св. Йосафат був замордований ще на Христ. Воскресення 1622 (ст. 50, 135-6, 161), однак вважає це вбийство радше виявом клясової боротьби, як і саму Берестейську Унію.

78. - Bałyk Borys Joannes, OSBM, **Duo documenta, ad res gestas Josephi Velamin Rutski, Metropolitae Kioviensis spectantia, primo eduntur:** « Collectanea Theologica », 29 (1959), 1-4, 49-97.

79. - Petraniks Aleksy, *Dwa pomniki z dziejów Unii kościelnej:* « Archiwa, B-ki i Muzea Kośc. », 4 (1962), 363-98.

Вже сам заголовок о. Балика вказує, що маємо тут перше видання життєпису митр. Рутського, написаного його наступником Р. Корсаком, і проєкту молодого Рутського « *De corrigendo regimine in ritu graeco* » з січня 1605, з рукопису початку 18-го ст., що походить з колишньої катедральної колекції в Холмі, в теперішньому воєвідському люблінському архіві (гл. вище наше Ч. 26). Щасливим випадком й до рук проф. Петранія попали оба ці цінні пам'ятники в рукописі, що є виїмком з більшого кодексу (ст. 96-125), правдоподібно з рр. 1679-89, і має кінцеву дописку: « *Documenta data Religioni* », бо в ньому знаходяться перші 1-13 глави біографії Рутського, яких нема в холмському тексті. Все таки, з обов'язку справедливости, мусимо на цьому місці завважити, що Петрані говорить « про численні фрагменти хибно прочитані та деякі пропуски в текстах, опублікованих о. Баликом » (ст. 364), хіба не з думкою про нього, а про переписувача самого холмського рукопису, бо знаємо від пок. о. Арсена Кулибаби, ЧСВВ, († 1964), що о. Б., у двійку з ним, оба тексти точно переписав до друку, як є — з усіма помилками і пропусками. Зрештою, після видання Корсакового життя Рутського в ЗЧСВВ, X, 135-82, яке о. проф. М. Шегда придбав з колекції П. Доброхотова у лєнінградській бібліо-

теці Академії Наук, не місце вже над тим застановлятися, з уваги на те, що ті численні пропуски, спільні усім трьом текстам, то й походять з того самого дефектного первовзору. З нашої сторони хочемо лише на маргінесі всіх трьох видань Корсакової біографії Рутського додати, що зазначений в ленінградській рукописі «*Vasilius Bathory Silesius, Collector huius operis*», (ЗЧСВВ, X, 152 і 181) фігурує в василіянських життєписах 17-го і початку 18-го ст. як «*scriptor non contemnendus*» (гл. ЗЧСВВ, III, 3-4, 507-8). Бувши вихованком найбільшого василіянського історіографа того часу, єп. Я. Суші, та перебуваючи на студіях в Папеськім Алжунаті в Вильні та в Грецькій Колегії в Римі, він можливо скопіював собі її вже з дефектного рукопису, бо сам мав ще бачити іншу редакцію життя Рутського, уложену теж митр. Корсаком, «якої вже більше не має» (ЗЧСВВ, X, 181). Отже, навіть в тій формі, в якій наразі маємо Корсакове життя Рутського, належить воно до найважливіших джерельних видань укр. церковної історіографії пововного часу.

80. - Szegda ks. dr. Mirosław, *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Iózefa IV. Welamina Rutskiego (1613-1637)*, Warszawa, 1967, 8°, 215+(1).

Гл. рец. о. П. Підручного, ЧСВВ, в цих ЗЧСВВ, див. нижче.

81. - Krajcar J., S. J., *The Ruthenian Patriarcate — Some remarks on the project for the establishment in the 17-th century*: «*Orientalia Christ. Per.*», 30 (1964), 1-2, 65-84.

Маємо тут основно оброблено проблему київського патріархату, головню на підставі найновіших студій і видань документів з римських архівів А. Великого, у часах митр. Рутського і його наступників (ст. 74 нн).

82. - Курилас о. Богдан ЧНІ, *Митр. Йосиф Велямин Рутський*: «*Логос*», 11 (1960), 4, 244-64.

83. - Семчук о. др. Степан, *Митр. Рутський*, Торонто, Укр. Дух. Б-ка, 1967, 8°, 103+(1).

Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в «*Логос*», 19 (1968), 3, 236-8.

84. - Єп. Яків Суша, *Життя М. Смотрицького* — Переклад о. Б. Куриласа, ЧНІ: «*Логос*», 15 (1964), 4, 270-90; 16 (1965), 1, 36-58, 2, 93-101, 3, 180-93, 4, 265-70; 17 (1966), 1, 22-30, 2, 121-28, і окрепо: Йорктон 1965, Б-ка Логосу, т. 35, 8°, 87.

85. - Курилас о. Богдан, ЧНІ, *З'єдинення Архис-*

пископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навігленні, Брюссел-Лювен-Вінніпеґ, 1962, 8°, 139+(1).

Гл. рец. о. др. І. Нагаєвського в «Логос», 13 (1962), 2, 233-6, та о. І. Назарка, в цих ЗЧСВВ, нижче.

86. - Urban ks. Wincenty, *Konwersja Melecjusza Smotrzyckiego, polemisty i disunickiego arcybiskupa połockiego w latach 1620-1627 — Przyczynek do dziejów polemiki religijnej XVII w.: « Nasza Przeszłość », 5 (Kraków 1957), 133-216 і Кр. 1957, 8°, 90+(2).*

Ця розвідка обіймає 7 розділів, в тому 1-ий, присвячений молодості См-го і його першій діяльності та його взаєминам з унійними діячами святотроїцького монастиря у Вильні 1616-18 р. і п'ять дальших — ворожому наставленню до них після висвяти на нез'єдиненого полоцького владику 1620 р., причинам і перипетіям його пізнішого навернення та його навчанню про римський примат, а останній — психологічній характеристиці його навернення.

87. - Прокошина Єкатерина, *Мелетий Смотрицкий*, Минск, 1966, 16°, 158+(2).

Безбарвна ця біографія М. Смотрицького займається його протийніними творами, а майже не згадує проунійних писань так, що навіть підсовітські критики вважають її поверховною (гл. П. Яременко в київському журналі «Радянське літературознавство», 1970, Ч. 9, за вересень, ст. 91), і повною недоречностей, включно до дати його смерті в 1630 р. (ст. 147 — треба 1633).

88. - Зернова А., *Типография Мамоничей в Вильно (XVII в.): Книга — Исследования и материалы*, Сборник I, Москва, 1959, 167-223.

У своїй розвідці Зер. дала докладну історію Мамоничівської друкарні від самих її початків (1574 р.), а не лише в 1600-их рр., як виходило б із титулу, але головну увагу звернула на її кириличні видання, доповнюючи під цим оглядом студію Т. Іляшевича, *Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie 1575-1623*, Вильно, 1938 (гл. ЗЧСВВ, IX, 261). Зокрема цікаві її спостереження про *Службеник* і *Требник* Льва Мамонича з 1617-8 р. (ст. 214-8), використані в нашій статті: « *De S. Hieromart. Josaphat promotore formulae indicativae absolutiois in Ecclesia Ruth.-Ucr.* » (ОСР, 1967, 591-6, гл. вище наше Ч. 71), що висвітлює співпрацю виленських василіян (св. Йосафата і Л. Крєвзи) в цих перших богослужбових виданнях з'єдиненої київської митрополії, яку Зер. промовчує. Тим самим маємо тут навіглені первопочини пізнішої печатні виленського святотроїцького манас-

тиря, до якого Мамоничева друкарня незадовго перейшла (гл. вище наше Ч. 47), хоч Зерновій, мовляв, невідомо, що з її матеріалом сталося (ст. 218).

89. - Stiernon D., A. A., **Kreuza Rzewusky Leon Laurent** (Catholicisme hier, aujourd'hui, demain, VI, Paris, 1966, 1482-4).

В цій католицькій енциклопедії, обрахованій спершу на сім томів, в порівнянні з артикулом про св. Йосафата пок. о. В. Grumel (ст. 964-5) та іншими гаслами, присвяченими укр. церковноіст. тематиці (Василіяни, Київ, тощо) в дуже коротких опрацюваннях оо. асумпціоністів-візантиністів, цей ескіз представляється зовсім задовільно опрацьований на підставі найновішої літератури й зокрема римських архівних документів, виданих А. Великим та кінчиться слушним побажанням: « A l'heure de l'oecumenisme, où nous sommes, il (Kreuz) mérite d'être mieux connu ».

90. - Крајсар Ј., **Religious conditions in Smolensk 1611-1654**: « *Orientalia Christ. Per.* », 33 (1967), 1, 404-56.

На основі всесторонньо вивчених усіх доступних джерел, виданих (зокрема А. Великим) і ще не опублікованих та з повним знанням відносної літератури, автор з'ясовує важку ситуацію Л. Квевзи, призначеного 1625 р. на архієпископа у приєднаному до Річпосполитої Смоленську, без огляду на прихильність до церковного об'єднання з Римом місцевого населення, та його наступника А. Кваснінського (1640-54), через нетерпимість новокреованої латинопольської єрархії, протегованої державним апаратом (ст. 417-21). При тому згадуються два монастирі, дорогобузький (на схід від Смоленська) та слецький (коло Чернігова), що ввійшли до започаткованої митр. Рутським організації Василіянського Чина (ст. 414). Гл. далі наше Ч. 154.

III. З ІСТОРИЇ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧИНА В 17-20 ст.

91. - Ammann A. M., S. J., **I rapporti nell'Ucraina e nella Russia Bianca fra l'Ordine di S. Basilio M. e la gerarchia cattolica di rito bizantino precedentemente alla prima spartizione della Polonia 1772** (= *Orientalia Christ. Analecta*, 152, Roma, 1958, 137-58).

У рамках наукового конгресу про східнохристиянське монашество, влаштованого Папським Східним Інститутом у Римі, 9-12. I.1958, на сесії 3-ій, під проводом о. А. Великого, ЧСВВ, виголо-

сив о. проф. Амманн обширний реферат про взаємовідносини Василіяньського Чина з єрархією київської митрополії 17-18 ст., оминаючи щасливо деякі дискусійні вислови на василіяньську адресу, з його Східнослов'янської Церковної Історії (Торіно, 1948, Відень, 1950; гл. ЗЧСВВ, IX, 244).

92. - Н (а д с о н) А., **Беларусы у Грецкой Калегии: «Божым Шляхам», 12 (1964), Ч. 87, 5-11.**

Вже в 1954 р. той сам автор дав в цьому білоруськокат. журналіку (Ч. 58, 11-3 і 59, 78) маленьку інформацію про перших вихованків українсько-білоруського походження Грецької Колегії: Я. Мороховського (1596), Йосифа Рутського (1599), Льва Крєвзу та Антона Селяву, а тут доповнює її, на підставі колегіяльних каталогів, списом дальших 62 алюмнів, від 1621 до 1803 р., які походили з області вел. князівства литовського й частино з суто українських земель.

93. - Н а з а р к о о. І р и н е й, Ч С В В, **Лист єп. Суші до гетьмана І. Виговського: «Український Історик», IV (Мюнхен, 1967), 1-2, 52-8.**

Після вступних рядків про стан України в часі гадицького договору 1658-9 та короткого життєпису Якова Суші, о. Назарко подає докладну аналізу його звернення до І. Виговського з 8.3.1659 (Гл. його широку біографію єп. Суші в цих ЗЧСВВ, ст. 22-84).

94. - Б а р а н о. д р О л е к с а н д е р, **Церква на Закарпатті в рр. 1665-1691: «Богословія», 32 (1966), 77-145.**

Гл. рец. о. А. Пекара в цих «Зап. ЧСВВ».

95. - **Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. — Збірник документів, Київ, 1970, 8³, 657+(3).**

Між 317 документами, з рр. 1717-1775, виданими в цьому збірнику з рамени київської Академії Наук, тільки два заторкують василіяньську історію: Ч. 2 — скарга єзуїтів в Овручі на ігумена тамошнього монастиря Кліма Домаразького, з 14/25.6.1718, за завживання дібр єзуїтської Колегії (ст. 29-30) і Ч. 195 (ст. 341-4) — звіт знаного василіяньського місіонера Корнила Срочинського, з грудня 1766 про напружені відносини між православними і з'єдиненими на Правобічній Україні в 1765-6 р., передрукований (лише частинно) в ЗНТШ, т. 57 (1904), 2-4, з його латинської реляції про василіяньські народні місії в тому часі на Брацлавщині та про уманську

різню 1768 р., яку він вписав у кристонопільській монастирській хроніці.

96. - Serczyk Władysław A., **Melchizedek Znaczko-Jaworski i klasztor motreninski przed wybuchem Koliwsczyczyny**: «Studia Historyczne», 11 (Kraków, 1968), 3, 297-322.

У кварталнику комісії історичних наук польської Академії Наук В. Серчик, добрий знаток гайдамаччини, дає на підставі багатої бібліографії і нововідкритих документів центрального архіву та бібліотеки київської Академії Наук широкий нарис про відомого протиунійного дяча Мелхіседека Значко-Яворського, від 1753 р., коли він став ігуменом православного мотронинського монастиря коло Медведівки близько Києва, до вибуху коліївщини в 1768 р. На ст. 310-312 він точно описує його ув'язнення в дерманському василіянському монастирі в жовтні 1766, з доручення митр. Ф. Володковича і його офіціала Гр. Мокрицького, без великого згущування красок, якими звикли закрашувати цей епізод протиунійні історики, та взагалі йому виставляє Мелхіседекові мало похвальне свідощтво.

97. - Serczyk W., **Koliwsczyczyna** (= Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego, CXIII, Prace Historyczne, Zeszyt 24), Кр., 1968, 8°, 173+(5).

Після вступу (ст. 7-21), з переглядом давнішої і найновішої історичної літератури про коліївщину, С. у 5-ох розділах з'ясовує її підґрунтя, зародини і вибух та здушення й подає її оцінку. Він повторяє в скороченні свій попередній артикул про Мелхіседека Значко-Яворського у розділі 2-му (ст. 50 нн), але в дальшій мові про випадки 1767-8 р. відкидає дотеперішню версію про його співділання з гайдамаками (ст. 80). Зокрема для нас цікавий його виклад про починання митр. Володковича та офіціала Мокрицького (ст. 57 нн) проти Мелхіседека і відпалих до православ'я священників, бо тут впроваджує С. деякі досі не опубліковані документи, на жаль, лише з православної сторони, і навіть говорить про уплянований синод київської з'єдиненої митрополії в Бересті 1765 р., немов би він відбувся (ст. 57), та ні словечком не згадує місійної василіянської діяльності того часу на Правобічній Україні. Тому і не диво, що в розділі 3-му, у широкій мові про уманську різню (ст. 90 нн), яку С. датує правильно днем 21.6.1768 (гл. ст. 94-5 про інші дати), згадує лише ляконічно поіменно першого замордованого василіянина, о. Іраклія Костецького, ректора тамошньої василіян-

ської школи, і «інших» (немає кількох — М.В.) згодом повбиваних «на жадання одного з православних пошів» (ст. 98),

98. - Rouet de Journal M. J., S. J., *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques*, T. I: *Nonciature d'Archetti 1783-4*, Città del Vaticano, 1952, 8°, LXXIX, 470+(2); T. V: *Interim de Benvenuti 1799-1803*, 1957, 8°, XL, 470+(2).

Цими двома томами, що вийшли в серії *Studi e Testi* ватиканської бібліотеки (ЧЧ. 166, 194), замкнулося видання документів дипломатичних стосунків Апостольського Престолу з Росією при кінці 18-го і на початку 19-го ст. Після видання актів нунціятури Томи Ареццо, 1802-6 рр., у двох томах, у далеких 1922 і 1927 рр. (гл. рец. о. Й. Скрутня в ЗЧСВВ, III, 3-4, 1930, 705-8) і Лаврентія Літті 1797-9 (гл. рец. А. Великого в ЗЧСВВ, VII, 1, 184-5), прийшла черга на нунціятуру, від якої це видання мало зачатися, Івана Аркетті, від липня 1783 до червня 1784. Як довголітній нунцій у Варшаві (від 1776 р.), був він вповні компетентний ладнати трудні справи католицької Церкви обох обрядів на території, прилученій до Росії в першому поділі Польщі, зокрема в полоцькій архієпархії, що осталася без пастиря після вступу Я. Смогоржевського на київську митрополію (гл. вступ, ст. XXVI-VII, XLII-III, LIV-V). Тому, крім нього, часто зустрічаємо тут імена кандидатів на опорожену полоцьку катедру: борисоглібського архимандрита Іраклія Лісовського, б. протоархимандрита П. Важинського і холмського єп. М. Рила. А крім того тут і там іще згадується протоігумен литовської василіянської провінції Т. Ростецький, іменований митрополічий коадьютор, туровопіньський єп. Гедеон Горбацький († 1784), і його брат, лецинський архим. Яким, намічений наступник Гедеона, та о. П. Лешинський, ректор папського Алжунату в Вільні, що його Аркетті уважно звітував у червні 1783, в часі свого переїзду з Варшави до Петербурга (гл. його звіт на ст. 114-9 і ст. 80).

Подібно й останній, 5-ий, том, що приносить важніші документи з переходового часу між нунціятурою Літті і Томи Ареццо (від весни 1799 до весни 1803), коли Апостольський Престіл репрезентував у Петербурзі енергійний пралат Іван Антін Бенвенуті, цікавий для василіянського дослідника головню з уваги на 2-у тороканську генеральну Капітулу, що відбулася в вересні 1802 р. До неї відноситься письмо Бенвенутія з 24.3.1802, яким просить для неї папського дозволу (Ч. 92, ст. 217-8) і, друге з 3.10 (Ч. 152, ст. 350-4), що хоч іще не говорить про її переведення, має деякі

важні подробиці про труднощі, які виринули перед її скликанням, з боку білоруської провінції. Два інші письма, з 9.12.1802 і 9.2.1803 р., трактують спірну справу трьох новостворених архимандрій: в Полоцьку, Витебську і Хоробровичах (ЧЧ. 173 і 202, ст. 399-400 і 438-9), що добре наświetлює шкідливі наслідки підпорядкування Чина під владу полоцького архиеп. Ір. Лісовського. Їх видання помагає розуміти пізнішу кореспонденцію нунція Т. Арецо в справі тороканської капітули та її уневажнення царським урядом і щораз тяжчого положення Василянського Чина в 1803-6 рр. (гл. ст. 350, завв. 202).

99. - *Ленсук Wasyl, Ph. D., The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I, Rome-New York, 1968, 80, XIII 148+(2).*

Після коротенького вступу про католицькі традиції на Русі-Україні від княжих часів до Берестейської Унії (ст. 3-9), автор дає в 1-му розділі (ст. 10 нн) погляд на вікову ворожнечу Москви до українсько-білоруської з'єдиненої Церкви (the Uniat Church) в 17-18 ст. і унагляднює його м.і. власноручним мордом Петра I полоцьких василіян у 1705 р. (ст. 11-12) та ліквідацію василіянських монастирів, що після поділу Польщі 1772-95 рр. попали під російську займанщину (ст. 15), і дальшою їх редуцією за Олександра I (та за Миколи I), в 2-му розділі (ст. 17 нн). Щойно в розділі 3-му Л. приступає до наміченої теми, подаючи подрібну аналізу проєкту Й. Семашка, що його цей глибокопатель з'єдиненої Церкви в Росії предположив 1827 р. цареві Миколі (ст. 28 нн). Перші його жертви були Василяни, як стверджує Л. на початку 5-го розділу (ст. 40), бо вже 9.10.1827 вийшла заборона приймати до Чина кандидатів латинського обряду, а в квітні наступного 1828 р. указ про реорганізацію всієї з'єдиненої Церкви. В ньому він присвячує Семашковим зазіханням проти Василянського Чина, ст. 51-60, і ще багато разів заторкує трагічну його долю в наступних трьох розділах (6-8), в яких викладає 10-літній процес ліквідації Унії за Миколи I, до сумного кінця в 1839 р. (ст. 74-118). Так само згадує він василіянських ісповідників в 9-му розділі, про опір проти цього насильства (ст. 119 нн) і в останньому 10-му, про заходи Ап. Престола в обороні переслідуваного св. З'єдинення і Василянського Чина в Росії (ст. 132 нн).

Обмежуючися отак тільки до василіянських заінтересувань автора, насамперед висловимо побоювання, щоб його цілій праці, яка коштувала стільки труду серед важких умов повоенного й

еміграційного життя, не пошкодило таки некритичне статистичне зіставлення стану Василянського Чина на протязі 50 літ від першого поділу Польщі на білорусько-українській території під російським царатом, подане на самому початку його монографії (ст. 15-20), і щоб не насторожило відразу проти дальшого його викладу чужого читача, для якого вона в першу чергу написана. Це тим більше важне, що Ленциковій праці бракує, потрібного в того роду розвідках, вступного перегляду зроблених досі дослідів цього питання так з католицького, як з православного боку та їх переоцінки в світлі об'єктивної критики і нововідкритих архівних документів; бо додане на початку коротеньке українське введення (ст. XI-XIII) того заступити не може... І так, насамперед, Л. нараховує « 251 Basilian monasteries and convents of Sisters of Mary the Virgin (ст. 20) в 1771 р., але не каже, звідки взяв ті слова про невідомих у 18-му ст. СС. Служебниць... Виходить, що це не точний переклад слів Тайнера, *Die neuesten Zustände der kath. Kirche...*, 335, якого Л. вже на попередній 19-ій сторінці зацитував: « Ferner umfassten die beiden grossen Congregationen der Basilianer, genannt zur Allerh. Dreifaltigkeit u. der Allersel. Jungfrau Maria anbei 251 Klöster beiderlei Geschlechts dieses Ordens ». Поправді, це баламутний натяк на дві провінції Василянського Чина, литовську Пресв. Трійці і « руську » (білорусько-укр.) Покрови М. Божої, які лише в рр. 1739-43 могли бути назватися « конгрегаціями », тобто до їх об'єднання в один Чин у 1743 р., але ні тоді ні пізніше не розтягалися на жіночі монастирі СС. Василянок... Тому, замість Тайнера, слід було тут навести точне зіставлення василянських монастирів, що його зробив о. Д. Блажейовський, *De potestate Metropolitanorum Kioviensium catholicorum in clericum regularem*, Roma, 1943, 170-7, на підставі звітів обох протоігуменів, Пресв. Трійці та Покрови, для папської нунціятури в Варшаві в 1774 р., в якому начисляється тільки 147 монастирів. А що в подібному обрахунку, з того самого 1774 р., в о. М. Войнара, *De regimine Basilianorum a Metr. J.V. Rutzkyj instauratorum*, Roma, 1949, 100, є їх лише на 3 менше (тобто без Супрасля з 2 резиденціями), то Тайнерове число виглядає занадто перебільшене. Тому й годі на сліпо повторювати за Тайнером зовсім перебільшене число аж 145 василянських монастирів, які мала скасувати Катерина II впродовж 1772-96 рр., як це робить Л. аж двічі, на ст. 15 і 20 (з відмінними тут і там числами парафій та вірних, переведених на урядове православ'я!). Вкінці, і третє зіставлення, яке Л. наводить з Тайнера (ст. 20), осідків Василян і Василянок та числа

монахів і монахинь (і то невірно!) за рік 1804, 1825 і 1834, бодай щодо їх стану в 1825 р. не сходиться з його твердженням на ст. 51: «In the first years of the reign of Czar Nicholas there were more than 800 monks in 83 monasteries» (гл. ще ст. 38), бо Тайнер подає тільки 666 Василян у 1825 р. (гл. нав.тв., Документи, ч. 134, ст. 371). Але зараз таки в доданій заввазі 42-ій, на тій самій ст. 51-ій Л., вичисляє тільки... 38 монастирів ще й до того з перекрученими назвами так, що той самий монастир інакше пишеться горою, в тексті, й інакше долом, у згаданій заввазі: «Wierzbolow-Werezbolowsk, Kremianets-Kremenec» (гл. теж на ст. 60 перекручені назви 18-ох м-рів, і ін.).

Подібне можна сказати й про різнувату транслітерацію імен і то на тих самих сторінках, як «Linchevski - Jaworsky (14), Zarsky - Luzinski (57), Levitsky - Snigurski» (138), або того самого прізвища на різні лади, як Martusewycz-vicz-wicz (19,21,29) і т.п. Але нам радше залежить звернути увагу: 1) що митр. Йосафат Булгак вступив до Чина 1774 р., а не 1788, як стоїть на ст. 21-ій, бо на попередній 18-ій ст. сказано про нього, що він був рукоположений в р. 1785, та 2) що призначений на настоятеля у василіянським монастирі-тюрмі в Курську для опірних монахів та священників у 1839 р. звався Ленартович (не: Ленар!) Венедикт (ст. 120), тому що то один з найвизначніших ісповідників св. З'єдинення в Василянському Чині минулого століття (*Lietuviu Enc.*, 14 (1958), 382-3).

Докидаючи маленький жмут цих наших завваг на маргінесі Ленцикової монографії, маємо на приміті якраз оте її добре свідчення про василіянську участь у хресній дорозі українського католицтва і тому робимо їх одиноко із щирого побажання, щоб воно було джерельно як найкраще обосноване та методично як найліпше оформлене.

100. - Petrani A., *Dziennik podróży do Petersburga Filipa Szumborskiego, biskupa chełmskiego, z roku 1840*: «Archiwa, B-ki i Muzea Kośc.», Т. 13 (1966) 269-300.

Для василіянського дослідника важливі вступні сторінки до подрібного опису подорожі до Петербурга єп. Шумборського, рік по ліквідації унії 1839 р., опрацьованого на підставі його власного записника, з якого збереглися обширні виписки в пралата Б. Уссаса, та інших документів з Архіву давніх актів у Варшаві (гл. ст. 269, 274), бо П. тут подав цінні життєві дані про самого Шумбор-

ського з часу його діяльності в Чині (гл. завв. 2) і про о. П. Шиманського (завв. 9) та єп. помічника В. Сідлецького (завв. 28).

101. - Schletz ks. Alfons, *Ks. Jan Kanty Dąbrowski, biskup tyt. heliopolitanski i sufragani poznański (1791-1853): « Nasza Przeszłość »*, 5 (1957), 217-37.

В цій нарисі, здавалося б далекім від нашого зацікавлення, стрічаємо короткий натяк на те, що єп. Домбровський помагав на познанському терені василіянам М. Домбровському і Пігоровичеві після їхньої втечі з російської займанщини та в дальших заходах коло ревіндикації римської резиденції св. Сергія і Вакха в 1846-7 р. і в спробах передати о. Домбровському провід нововідкритої Грецької Колегії св. Атанасія (ст. 229-30).

102. - Semenenko ks. Piotr, S.R., *Dziennik - Rzeczy polskie i słowianskie — wybrał ks. E. Elter, T.J.* (= « Sacrum Poloniae Millenium, II »), Rzym, 1955, 229-465 і відбитка: 4°, 252.

Під 18.7.1858 Семененко записав свою розмову з кард.-секретарем Антонеллієм про василіян, що мали б приїхати до Риму, та про о. М. Домбровського, що вже перебував тоді при римській василіянській резиденції (ст. 94). Про його інтервенцію в Папи Льва XIII в справі поміщення св. Йосафата в римському календарі, з 6.4.1878, гл. ЗЧСВВ, XII, 181.

103. - Esposito Rosario F., S.S.P., **Leone XIII e l'Oriente Cristiano — Studio storico-sistematico**, Roma, 1960, 8°, 744.

У вступі (ст. 7-29) називає автор цієї широкозакреної праці діло Льва XIII для християнського Сходу провидінним, що мало далекосяглі наслідки і не дасться вичерпати цією монографією. Вона ділиться на дві частини: 1) історичну (ст. 37-361), що дає перегляд його діяльності для поодиноких східнохристиянських Церков, і 2) систематичну (ст. 363-701) з оглядом його енциклік, звернень і конференцій, еклезіології та kwestії рівноправности обрядів з кінцевою оцінкою всієї складної праці Льва XIII на Сході і для Сходу. До того долучений дуже корисний хронологічний список папських заяв і листів у справі християнського Сходу (Додаток I, ст. 702-12) і коротка хронологія його життя (Дод. II, ст. 713-6).

До замітніших чинів великого папи зараховує Е. теж василіянську реформу 1882 р. і трактує її досить обширно в розділі про укр. кат. Церкву (під титулом: I Ruteni, ст. 161-7). Та якої вона не була б ваги, не годилося узагальнювати браків давніх Васи-

ліян у Галичині, щоб аж їх називати « tutti... completamente demoralizzati e trascurati » (ст. 162). Знову на ст. 163 автор неявно ставить на рахунок австрійської йосифіністичної політики відлучення польських (!) василіянських монастирів від галицьких без будьякого хронологічного означення так, що лише здалека можемо додумуватися, що це мова про холмські монастирі, які до 1810 р. становили з галицькими одну провінцію Найсв. Спаса. Далі, Е. перекрутив імена оо. Ісусовців, що переводили добромильську реформу, о. К. Щепковського (Szczepkovenski) і Адальберта (не: Альберта) Бавдіса і, хіба тільки через недогляд, до них зарахував й о. Андрея Шептицького (ст. 166), бо дещо передтим уже його згадав як найсвітлішого між численними представниками відновленого Чина (ст. 165). Вкінці слід зауважити, що уклав устами СС. Службниць 1892 р. таки о. Єремія Ломницький, ЧСВВ, основник того Згромадження, а не « інший василіянин Антін Ломницький » (ст. 167).

Та ці, як бачимо, нечисленні помилки щодо василіянських справ у праці о. Еспозіта не обнижують її першорядної вартости, бо написана вона не лише з великим вкладом труду, але і з серцем, прихильним для східнокатолицьких Церков і всього християнського Сходу, за прикладом великого Папи Льва XIII.

104. - Шептицька з Фредрив Софія, **Молодість і покликання о. Романа Шептицького, Чина св. Василя Великого**, Вінніпег-Торонто, 1965, 8^о, 156.

На вступі Д. Горняткевич запізнає читачів з польським оригіналом, з якого зробив цей переклад, споминів побожної матері великого митр. Андрея, доведених до його першої Служби Б. 11.9. 1892 р. (ст. 13-141). Вона написала їх іще 1894 р. тобто за свіжої пам'яті гарно з'ясованих переживань, переплетених листами її великого сина та іншими документами з pp. 1865-92. Г. теж збагатив свій гарний переклад численними примітками (ст. 148-55) і короткою біографією самої графині Софії (ст. 142-7).

105. - Prokoptchuk Dr. Gregor, **Der Metropolit — Leben und wirken des grossen Förderers der Kirchenunion — Graf Andreas Scheptyckij**, München, 1955, 8^о, 300.

Гл. рец. о. І. Музички в ЗЧСВВ, VIII, 3-4, 558-61.

106. - Korolevskij Cyrille, **Métropolitte André Szeptyckij, 1865-1944**, Rome, 1964, 8^о, XXXII, 429+(1).

Гл. рец. .в « Irénikon », 39 (1966), 2, 308-9 (I.D.).

107. - Л а б а о. д р В а с и л ь, М и т р о п о л и т А н д р е й Ш е п т и ц ь к и й, його життя і заслуги, Рим, 1965, м. 8^о, 71+(4).

108. - В а в р и к В а с и л ь, Ч С В В, Є п и с к о п С о т е р О р т и н с ь к и й, ЧСВВ, Нью-Йорк, 1956, Слово Д. Пастиря, Ч. 9-10, 16^о, 93 +(3).
Гл. ЗЧСВВ, IX, 1-2, 310.

108 а. - *Liber Defunctorum Patrum et Fratrum Ordinis Basiliani S-ti Josaphat ab anno 1882*, Romae 1966, 8^о, XIV, 995 - (1).

IV. З ЦЕРКОВНО-КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 17-20 ст.

109. - W a w r y k M., O S B M, *De officio vestitionis et professionis in Ordine Basiliano S. Josaphat*, Roma, 1967, pp. 36 — excerpta ex « *Analecta OSBM* », XII, 541-76.

Commentarium pro religiosis et missionariis, 51 (Roma, 1970), 3, 288, в рецензії А. Diez'a, пише: « Est notabilis apportatio scientifica notioni, gradibus et formis incorporationis in religionem ».

110. - П і х у р а Г., Церкоуная музыка на Беларусі: « Божым Шляхам », 12 (1964), ч. 83, 8-13; ч. 84, 4-10; ч. 85, 5-7.

Головно вартісні є сторінки, присвячені супрасльському Ірмологіонові 1593-1601 р., написаному західною нотацією монахом Богданом Анісімовичем, родом з Пінська (ч. 83, 12-3), і василіянській музичній діяльності, почавши від св. Йосафата (ч. 84, 8 нн). Гл. далі наше ч. 171. Введенням до цієї статті служить його докладніший нарис: *Monuments of Bielorrussian Church Music*: « Eastern Churches Quarterly », 16 (London, 1962), N. 8, 410-15. В ньому П. описує два ірмологіони, писані ще крюковою системою, із львівської Ставропігії, з початку 16-го ст. і з Перемишля (тепер у Нар. Б-ці в Варшаві), з кінця того самого віку та п'ять подібних до супрасльського, з Києвопечерської Лаври (2), з Вильна і Витебська (2).

111. - М (и к о л і в) Г., Засновання першої уніятської семінарії в світлі нових документів: « Alma Mater » — журнал питомців Укр. Папської Колегії св. Йосафата в Римі, — 1960, ч. 2 (22) 7-12.

Маємо тут історичне введення до монографії о. Р. Головацького, ЧСВВ, *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis 1601-1621* (= « An. OSBM », Sectio I, N. 8), Roma, 1958, що діждалася оцінки в « *Orientalia Christ. Per.* » 25 (1959), 201-2 і *Revista Española de Derecho Canonico*, Salamanca, 1959, 558 і ін.

112. - Великий о. А. Г., ЧСВВ, До 300-ліття проєктованої Ген. Семінарії Укр.-Білоруської Церкви імені Непорочного Зачаття Пресв. Богородиці: «Alma Mater», 1954, Ч. 3 (5), 7-9.

Тому, що про цю статтю не було згадки в бібліографії «Записок ЧСВВ», належить відзначити її вагу, бо вона основана на виданих автором документах з історії укр.-білоруської кат. Церкви в римських архівах й стверджує реалізацію загальної дух. семінарії в Мінську, за постановами Кобринського Собору 1626 р. Після пожежу, при кінці 1630-их рр., відбудована митр. А. Селявою, вона діяла навіть у часі польсько-козацьких воєн, головню за ректорату світлого о. Вен. Терлецького, ЧСВВ, аж до нової руїни, під час московської навали 1655 р. Тим то вона доповняє мову про неї І. Прашка, *De Ecclesia Ruth. Cath. 1655-65*, Roma, 1944, 31-6.

113. - Свєнціцька Віра, Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст., Київ, 1966, 8^о, 151+(5).

Ця багата змістом і прекрасно оформлена монографія чільного знатока українського церковного мистецтва XVI-XVIII вв. дає більше ніж заповідає сам заголовок, бо перш, ніж відкрити нашим очам майже невідому досі спадщину одного з найсвітліших церковних малярів 2-ої половини 17-го ст. І. Рутковича (Руткевича), родженого і діяльного в Жовкві († 1703?) та загалом малярсько-різьбарську творчість тамошнього центру його і наступного по ньому часу, вона присвячує півсотні сторін (8-57) появі й розвитку реалізму в релігійному мистецтві України впродовж усього 17-го віку і при кінці згадує важливий теж для василіяньського дослідника іконостас святоюрської церкви в Дрогобичі, з 1650 рр., маляра Степана та й творчість іконописця Йова Кондзелевича, постриженця білостоцької обителі.

Скупенькі життєві дані про самого Рутковича надолужила шановна дослідниця докладним оглядом жовківського малярсько-різьбарського середовища його часу і наступної 1-ої половини 18-го ст. (58 нн). Вона при тому подбала бодай в деякій мірі висвітлити легендарну постать «Василя зі Львова», що його досі вважали улюбленим малярем короля Івана Собієського чи утотожнювали з Юрієм Шимоновичем Семигинівським († 1711), висуваючи переконливий погляд (ст. 63-4), що радше до нього підходить Василь Петранович († 1759), придворний маляр синів Собієського в Жовкві та іконописець іконостасу у святотроїцькій каплиці святооуфрїїв-

ської церкви у Львові й далеко пізніших, ніж досі припускали, іконостасів: красногуцанського (1735-1750 рр.), крехівського (1744-7) і в василіянській воздвиженській церкві в Бучачі (1748-9).

Вслід за тим дає вичерпну аналізу поодиноких пам'ятників іконописної творчости Рутковича (ст. 65 нн), зокрема іконостасів колишнього монастиря у Волиці Деревлянській, 1680-2 рр., та жіночої обителі в тамошньому присілку Маращанці, діаконських дверей та верхніх ярусів у Волі Висоцькій, з 1688-9 рр., що до останньої війни була під душпастирським проводом жовківських василіян, та правдивого іконостасного шедевр у жовківській монастирській церкві Христ. Різдва, з 1697-9 рр., (тепер у Держ. Музею Укр. Мистецтва у Львові). Тому, що він був уже частинно обрізаний та попереставлюваний при переносі до маленької церкви в сусідній Скваряві Новій (десь перед 1833 р.) та й згодом втратив деякі композиції, наша дослідниця дає тільки здогадну реконструкцію його первісного складу, за рисунком П.С. Лінінського (ст. 86) — на жаль, без переліку поодиноких ікон, відповідно до зазначених на ньому порядкових чисел — та висловлює лише мимоходом здогад (ст. 64), що його пишну різьбу бодай частинно виконав Семен Путицький, « сницар його королевича милості Константина » († 1726). Неменшої ваги для василіянського дослідника останній розділ цієї монографії (ст. 118 нн), що натякує на пов'язання Рутковича з крехівськими граверами Н. Зубрицьким та Д. Сінкевичем і можливими його співробітниками чи учнями, що змалювали пізніше іконостаси в церкві Різдва М.Б. в Винниках, 1708-10 рр., теж приналежній до жовківської василіянської парафії, в Завадові, за переданням із щеплотського монастиря, з поч. 18-го ст., у святотроїцькій церкві в самій Жовкві, ок. 1720 р. та прекрасний іконостас спаського монастиря в Підгір'ях к. Тереховлі, з 1716 р., перенесений по касаті 1789 р. до Могильниці і лиш частинно збережений у львівським Д. Музею Укр. Мистецтва.

Вкінці маємо в додатку (ст. 130-8) точно передані тексти 14-ох донаторських і авторських написів на іконах, від 1650 р. до початку 18-го ст., в тому Волиці Деревлянській, Волі Висоцької, Скваряві Нової і Винник, що з багатими примітками (ст. 140-8) і численними кольоровими знімками підвищують високу вагу цієї студії, повної широкої ерудиції та глибокої мистецької інтуїції.

114. - Драган Михайло, **Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст.**, Київ, 1970, 8^о, 201+(3).

Під цим титулом дав нам знаний дослідник укр. церковної дерев'яної архітектури (гл. ЗЧСВВ, IX, 271) цінний нарис історичного розвою іконостасу в Україні і зокрема в Галичині, головню під оглядом його конструкції та декорації, за 16-18 ст. і, щобільше, в обширному 1-му розділі поширив свій виклад про «конструкцію та декорацію укр. іконостасів» ще й на 15-е ст. (ст. 11-42). Після його скоропостижної смерті в 1952 р., залишену оцю працю згодом перебрала В. Свенціцька і подбала не тільки про її під кожним зглядом задовільне видання, але й збагатила численними неменш цінними заввагами, введеними вже то між стрічками в самому тексті вже то доданими при кінці книжки (ст. 182-7), справляючи тут то там авторові твердження й уточнюючи його дані і головню насвітлюючи його виклад відповідними порівняннями з загально християнської мистецької давнини.

Прямо заскочений чується зокрема василіянський дослідник, що до найстарших залишків укр. іконостасів належала одна стулка царських врат з Винників к. Жовкви, ще з кінця 15-го ст., які находилися в мистецькій колекції святооуфрїївського монастиря у Львові та були під час війни знищені (ст. 20, гл. ще ст. 15, орнамент 5). Вслід за тим з усіх зацілілих іконографічних пам'яток ренесансової доби в 1-ій пол. 17-го ст. в Галичині, — якої зовсім немає на Східній Україні (ст. 43 нн), — прегарні зразки дають царські врата монастирської церкви в Сушиці Великій кого Самбора, з пол. 16-го віку, як Драган вносить з їхнього частинно збереженого фрагменту в львівськїм ДМУМ (ст. 27, гл. ще ст. 15, орн. 14, 22-3 і ст. 42), відтак царські врата з Оглядівського монастирка, з 1-ої пол. 17-го ст. (ст. 63, гл. знимка, ст. 37) та в Уневі, з пол. того ж віку (ст. 66, гл. знимка, ст. 48).

Але найкращі монастирські іконостаси походять з доби українського барокка (раннього, в 2-ій пол. 17-го ст. і зрілого, в 1-ій пол. 18-го), що займив найбільшу частину Драганової розвідки (ст. 73-152). До найстарших його взірців належать — крім іконостасу в Волі Висоцькій, з 1655 р., і святоюрського в Дрогобичі, сперед 1659 р. — іконостас улюцького монастиря кисти Степана Дзенгловича з Судової Вишні, з середини 17-го в., та іконостаси в Волиці Деревлянській й присілку Маращанці, 1680-2 рр. і в Скваряві Новій з жовківського монастиря, 1697-9 рр., прекрасної роботи І. Рутковича, що домалював теж в іконостасі Волі Висоцької дияконські врата і апостольський ряд (ст. 187). Замість переходити відразу до іконостасів зрілого барокка, Д. присвячує ще окремий розділ

мистецьким школам 2-ої половини 17 ст. і, на ділі, теж 1-ої пол. 18-го в. (ст. 95-118): в Судовій Вишні, з якої вийшов згодом Андрій Бернакович, різьбар іконостасу в Лаврові 1750 р. (гл. ЗЧСВВ, VIII, 1-2, 70 завв. 4; IX, 3-4, 422 завв. 37, мильно: Бернякевич); у Скиті Манявськiм, куди Д. зараховус Йова Кондзелевича (гл. наше наступне Ч. 115); в Риботичах, звідки був родом лаврівський іконописець Ісає Герасимович, в 2-ій пол. 17 ст. (ЗЧСВВ, VIII, 68) і походять « апостоли » в поманастирській церкві Сушиці Вел., 1715 р. (гл. М. Ваврик, ЧСВВ, *Василіянські м-рі в Перемиській землі*: Перемишль — Західний Bastion України, Нью Йорк - Філяд. 1961, 96, прим. 34), та зокрема в Жовкві. При тому Д., згідно з В. Свенціцькою, ідентифікує « Василя зі Львова » з Василем Петрановичем (ст. 104) і подає ряд іконописців та різьбарів, що до пол. 18-го ст. створили вичислені вже В. Свенціцькою монастирські бароккові іконостаси в Щеплотах, Теревовлі, Уневі, Краснопуці, Крехові, Підгірцях тощо (гл. ще поправки В. Свенціцької на ст. 187).

Крім них стрічаємо в наступнім аналітичнім розділі іконостасної різьби зрілого барокка (ст. 119 нн) ще ляконічну згадку « дуже багатого іконостаса » Верхратського монастиря, якого царські врата тепер знаходяться в іконостасі парафіяльної церкви в Крехові (ст. 123), а бічні крила влучені в іконостас тамошного м-ря (ст. 118), та « майстерно виконаного » іконостасу спаського м-ря коло Ст. Самбора, перенесеного після його касати до парафіяльної церкви в Тершові (ст. 137). Вкінці, між численними рококовими іконостасами у 2-ій пол. 18-го ст. (ст. 153-78), принагідно згадуються цікаві (нові) царські двері в крехівському іконостасі з барелефними постатями Преображення Господнього (тепер у ДМУМ): внизу на тлі гори три апостоли, а вгорі — Христос у « глорії », Мойсей з таблицями та Ілля з вогненним колесом (ст. 169, 172). На жаль, їх чомусь нема між 110 знімками царських врат та деяких іконостасів, розміщеними в тексті цієї дійсно прегарно вивінованої студії (включно з кольоровою ілюстрацією нововідкритого воцатинського вівтаря-кіота Й. Кондзелевича, з 1696 р., між ст. 16-17). В ній М. Драган і В. Свенціцька не лише розкривають багатовікову скарбницю українського церковного декораційного мистецтва, але й рятують її ще недонищені пам'ятки від постійної загрози цілковитого знищення.

115. - Возницький Б., *Творчість українського художника Йова Кондзелевича* — у кн.: *Львівська картинна галерея*, Львів 1967 (недоступне).

Скоріше появився звіт Дмитра Степовика, *В пошуках українського Рафаеля*, в київському тижневику «Україна», ч. 32, з 7.8. 1966, ст. 14-5, про розшуки Возницького за мистецькою спадщиною творця богородчанського іконостасу (1698-1705), білостоцького еромонаха Йова К-ча (врод. в Жовкві 1667 р., помер ок. 1740 р.), що увінчалися головно знахідкою іконостасу його кисти в загорівській обителі 1722 р. (згодом у с. Воцатині, тепер у фондах львівського Д. Музею Укр. Мистецтва). Гл. передрук в торонтонському тижневику «Гомін України» 1966 р., з 24.9, в додатку «Література-Мистецтво», ст. 1-3 і ін. часописах. М.і. д-р Ст. Божик, *Укр. Рафаель — Знане і незнане про богородчанський іконостас*: «Голос Христа Чоловіколюбця», 20, 1966, ч. 9-10, 97-104, після передруку згаданої статті, старається пов'язати К-ча з малярською школою в Жовкві та її головним представником І. Рутковичем, за даними монографії Віри Свенціцької, *Іван Руткович і становлення реалізму в укр. малярстві XVII ст.*, Київ, 1966. Знову о. Іриней Назарко, ЧСВВ, «Український Рафаель» — о. Йов Кондзелевич, ЧСВВ, 1667 — ок. 1740: «Світло», 31 (1968), Ч. 2, 59-60, і «Америка», Філадельфія, 1968, Ч. 34, 17.2, переповівши нововстановлені дані життєпису К-ча, завважив, що він правдоподібно василіянин, бо білостоцький та луцький м-р, де К. жив і діяв, уже ввійшов у новостворену Конгрегацію Покрова Преч. Д.М. на Львівській Капітулі 1739 р., що в 1743 р. злучилася з литовською Св. Трійці в один Чин.

116. - Митрополит Іларіон, **Фортеця православія на Волині — Свята Почаївська Лавра — Церковно історична монографія**, Вінніпег, 1961, 8^о, 398.

Вже своїм заголовком ця об'ємиста книжка Митр. Іларіона (Івана Огієнка), у виданні Інституту дослідів Волині у Вінніпегу, зраджує псевдонаукову тенденцію, якою позначена пововісна церковно-історична письменницька продукція згаданого автора, зокрема в працях: «Українська Церква за Богдана Хмельницького» (1955), «Укр. Церква за час Руїни» (1956) і: «Преподобний Йов Почаївський» (1957), що є немов прелюдією до вищезгаданої монографії. «Я багато часу видав на вивчення многовікового життя Почаївського монастиря, — пише митр. Іларіон в останніх її рядках (ст. 373), — і в самій праці переконався, що історія Почаївського монастиря — це історія всієї України, усього українського народу. Вивчити й ідеологічно глибше описати це життя — це було тяжке завдання, якому я віддав усього себе». І з жалем мусимо зазначити, що його

ідеологічне наставлення, що виступає на кожній сторінці його попередніх книжок, проти Берестейської Унії та її носіїв в українському минулому, завдало йому тут непосильного труду — постаратися, цим разом навіть на історії Почаївської Лаври, в якій унійний період 1730-1830 рр. втішається досі загальним признанням української історичної науки, таки доказати свого, тобто, що «найголовнішою справою, що біла й Іла Україну, завжди була саме унія» (ст. 10)... Бо він не тільки знов перелив на сторінки цієї історії Почаєва всі можливі закиди, наклепи, інсинуації проти «злощасної унії», з вищезгаданих його повоевних писань, але й зважився на наглядне її перелицьовання, а то й спотворення, недостойне його колишньої наукової праці, вживаючи до того такого соковитого стилю, що солідний польський дослідник історії Волині Яків Гофман, з некриваним здивованням сприйняв оцю останню з вищезгаданих Огієнкових церковноісторичних праць у своїй обширній, прямо нищівній рецензії: «Nie spodziewałem się, by Metropolita Ukrainskiej greckoprawosławnej Cerkwi w Kanadzie pafał taką nienawisią do Kościoła Unickiego, którego wiernymi są prawie wyłącznie Ukraińcy» (*Dzieje Lawy Poczaejowskiej: «Zeszyty historyczne»*, 3, Paryż, 1963, 230).

Вистачить тільки звернути увагу, що до такого титулу книжки достроєні й заголовки її поодиноких частин: 1) Стародавня волинська святиня — про первопочини почаївського монастиря (ст. 12-59); 2) Преп. Іов Почаївський (ст. 60-95), що переповідає згадану вище його біографію з 1957 р.; 3) В уніятській пастці (ст. 96-120) — про спроби привести почаївську обитель до з'єднання з Апостольським Престолом Риму при кінці 17-го ст.; 4) В уніятському полоні (ст. 121-89), тобто про «тяжкі роки 1721-1831, — як автор їх на вступі називає (ст. 11), — коли вона насиллям та обманом опинилася в чужих уніятських руках», і 5) Повернення до віри батьків (ст. 190-257), коли почаївський м-р «знову повернувся до православних і помалу розростається та міцнів» (ст. 11), як відомо, на казюонну твердиню чорносотенства на Волині... Неменше тенденційні дібрав він назви для поодиноких розділів навіть у частині 6-7 про почаївські храми (ст. 258-98) і друкарню (ст. 299-330) так, що треба б хіба окремої книжки, щоб їх подрібно опрокинути й прояснити. Тому ми обмежимося тільки до найбільш наглядних Огієнкових спотворень саме унійного періоду почаївської обители, що належить до найбільших святюців василіянського минулого на українській землі, і тому лише мимоходом заторкн-

емо деякі більше разючі його помилки в передунійній його добі, які автор повторяє за некритичними історіями Почаєва своїх надхненників, архимандрита Амвросія та А. Хойнацького.

І так, уже в мові про основний фундаційний запис Анни Гойської на почаївський монастир з 1597 р., за яким «ігумен мав бути грецького ісповідання і незгоди в монастирі мав судити владика не іншого ісповідання тільки грецького східньої Церкви» (гл. ст. 32), автор хвалить її передбачливість і «розуміння трагедії подій 1596 р.» тобто заключеної Берестейської Унії, а забув, що дещо вище проговорився про те, що вона влаштувала саме тоді врочисте перенесення Чудотворної Ікони Богоматері до монастирської церкви і для такої урочистости «запросила луцького єпископа» (ст. 30). А ним тоді був не хто інший, як саме Кирило Терлецький, провідний єрарх у тодішньому, як автор каже, зрадному єпископаті, що до неї допровадив... Правда він, у відмітці, не виключає припущення Хойнацького, що міг це бути і львівський владика (Г. Балабан), який відступив від унії в останній хвилині. Та воно так само неясне, як те, що Іларіон на ст. 34 припускає, що «не виключено, що вона (Гойська) радилася про все це з кн. К. Острозьким», і зараз таки на ст. 35 вже твердить, «що монастирський фундуш Гойської — це належна українська відповідь зрадливій унії 1596 р., напевне акт свідомий, добре (?! — М.В.) обговорений між кн. Острозьким і Гойською». Так само недоречно він твердить, що наслідник Гойської А. Фірлей, сам протестант, мав наносити утиски почаївським ченцям, щоб тим «топтати дорогу до унії» (ст. 39). Бо 1) чогось подібного не можна припустити в тодішніх польських протестантів, що постійно з православними тримали одностайний фронт проти з'єдиненої Церкви, і 2) луцька дієцезія, в якій Почаїв знаходився, була ще 1633 р. віддана Володиславом IV православним так, що це чиста вигадка, щоб на свої скарги проти Фірлея ігумен Йов Залізо «скрізь мав одну відповідь: Приймай унію, тоді ніхто вас грабувати не буде!» (ст. 41). А вже й зовсім не знати, що й казати про те, як нерозбірливо він вірить і беззастережно твердить, що «при облозі монастиря 1675 р. турками, одному монахові вороги відтяли голову і він узяв свою голову в руки й пішов з нею в собор до ікони Пресв. Богородиці — поклав свою голову перед Нею, і тоді упокоївся. Чудо це зробило на всіх велечезне враження, розійшлося по всій Україні і було оспіване в народніх піснях» (ст. 95)...

Якщо отак ніхто інший, тільки сам найвищий єрарх укр. пра-

восл. Церкви в Канаді « подає до вірування » чистий мотив народної пісні як неспірний факт з історії Почаєва, для більшого звеличення його православної доби, то не дивно, що в наступних частинах своєї історії почаївського монастиря « в уніятській пастці та уніятському полоні » він чи не на кожній майже сторінці так само легко пускається на мутні хвилі подібної еквілібристики, щоб тільки обнижити, як змога найбільше, неоспірну історичну вартість василіянського його періоду впродовж 18-го ст. І так митр. Іларіон без обиняків твердить насамперед, що « жадних актів про перехід почаївського монастиря в унію нема — коли це саме сталося і як саме сталося, нічого не знаємо. Безумовно такі акти були в м-ському архіві, але оо. уніяти-василіяни, засівши в цьому монастирі, попалили багато старих і нових актів, які свідчили про відвічність православля в почаївському м-рі. Так само уніяти-василіяни безслідно понищили всякі сліди, як саме почаївський монастир був зятягнений в унію — свідоцтва цих актів були певно такі тяжкі для уніятів, що вони постановили їх понищити. Коли б ці акти свідчили про добровільний перехід почаївського м-ря в унію, вони б позосталися й до нашого часу цілими » (ст. 119). На це вистачить згадати, що таке саме говорить Амвросій і Хойнацький, та що Іларіон за ними ставить перехід Почаєва на унію аж коло 1721 р., хоч не брак істориків, які пересувають його на 10 літ наперед, н.пр. Чистович И., *Очерк истории Западно-Русской Церкви*, II, Спб. 1884, 277 ставить його на ок. 1711 р. і Л. Денисов, *Правосл. м-ри рос. империи*, Москва 1908, 165, та В. Зверинский, *Мат. для ист. — статист. исследования о правосл. м-рях*, I, Спб. 1890, 210, на 1713 р. Можна й не дивуватися, що митр. Іларіон не знає, коли і як це саме сталося, бо годі вимагати, щоб він конечно був ознайомлений з давнішою розвідкою І. Рудовича, *Епископи Шептицькі: Богословский Вестник*, II/2, Львів, 1901, 118-9, де наведений в оригіналі лист львівського єп. Варлаама Шептицького до гетьмана М. Сінявського, з 10.8.1712, про те, що почаївський м-р зложив визнання католицької віри і повідомив про те папського нунція (Архів Чарториських, Листи, т. 208, ч. 42.246). Але є повною нісенітницею, немов би Василіяни безслідно понищили всякі сліди, як він був зятягнений в унію, мовляв « свідоцтва цих актів були певно тяжкі »..., бо крім вищезгаданого свідоцтва, маємо ще два оригінальні листи про цей акт самого почаївського ігумена А. Кучаровського до сп. В. Шептицького і до папського нунція в Варшаві, з 29.5 та 23.7.1712, з підписами братії, знайдені в Архіві Конгрегації Пропаганди о. І.

Тияльським (гл. ЗЧСВВ, X, 234). І пощо мали почаївські василіяни саме такі документи геть палити-нищити, а не н.пр. королівську грамоту Авґуста II з 26.6.1700, яка затверджувала монастиреві «свободу богослуження східнього ісповідання давньої Церкви», тобто змогу оставатися в православії, і — як сам автор заявляє — «в оригіналі й тепер зберігається в монастирському архіві?» (ст. 115).

Так само принаймні дивне є твердження митр. Іларіона, що «для василіян православна, візантійського стилю, стародавня святиня-собор Пресв. Тройці був відразу не до вподоби. Ліпше було б його таки зруйнувати, а поставити нового, щоб про православіє і згадки не осталося. Для цього суперіор Г. Козубський наготовив був багато цегли... Але з цих задумів нічого не вийшло — їх стримували спокійніші василіяни, щоб не все відразу руйнувати» (ст. 122). А знову, як граф Микола Потоцький пожертвував на ту ціль 1765 р. півтора мільйонову суму польських злотих, він розводиться в окремому розділі, що «василіяни не поспішали з будовою нового собору, купалися в золоті, самі жили магнатами, гроші вживали на всякі... власні справи, бо року 1767-го пішли кругом чутки, що почаївський монастир вертається до своїх православних господарів», тільки сам Потоцький «не турбувався чутками, що наступас час, коли монастиря вернуть православним, — він хотів будувати хоча б і для православних» (ст. 134-5). І зараз таки твердить, що «чутки, що почаївський монастир буде повернений своїм попереднім господарям, православним, не вгавали, і вони довели до того, що стародавня успінська церква і прекрасний собор 1649 р. були по варварському зруйновані, щоб від православного і сліду не позосталося. Поруйновано й багато іншого (що саме? — М.В.), аби не стояло православне» (ст. 136). Тобто на Іларіонову думку, Василіяни з ненависти до православ'я, то хотіли будувати новий собор замість старого, то знову, без огляду на княжий дар Потоцького, вже того не бажали через чутки, що монастир вертається в посідання православних, то нарешті з огляду на ті якраз чутки таки зруйнували столітній собор, щоб від православного й сліду не осталося, а вже Потоцький почав будувати новий, хоч би і для православних... А втім всі ці Іларіонові покручі зродилися одиноко з задушевного побажання відстояти, як тільки можна, чисто православний характер почаївської обителі, бо вони наявно противорічать собі та й незбитим фактам. Ось н.пр.: 1) Якщо василіянам так дуже остогид був старий святотроїцький храм, то чому його часто бачимо на грав'юрах Йосифа Іочемського і інших граверів у цер-

ковних книжках і популярних картинках почаївського друку 18-го ст. (гл. В. Січинський, *Історія укр. гравєрства XVI-XVIII ст.*: ЗЧСВВ, XI, 261-3); 2) Не Потоцький «сам складав контракти» будови нового почаївського комплексу, а василіяни «допомагали йому мало й неохоче», як твердить Іларіон (ст. 137 нн), але самі вони підписували угоди з архітектами Готфридом Гофманом і Ксавером Кульчицьким (гл. J. E. Dutkiewicz, *Fabryka cerkwi Wniebożycięcia N. M. Panny w Poczajowie*: «Dawna Sztuka», II, 1939, odb. 15 i dod. 25-34); 3) «Epitome historica — латинський опис коронації Поч. Ікони Богоматері 1773 р. не написав Потоцький, як беззастережно каже Іларіон (ст. 150, 375), але о. Єронім Стрілецький (Стшелецький), ЧСВВ, пізніший перший парох св. Варвари у Відні, і видав 1775 р. з присвятою для Потоцького (гл. к. 1-3, та Іларіон на жаль її не бачив!); 4) Двоповерхова дзвіниця, побудована побіч нової церкви 1771 р., не була «глуха, без вікон, нестильна», як твердить автор (ст. 139), додаючи: «На її будову не звернули увагу, бо дзвіниць у католиків нема» (?! — М.В.). Бо годі собі уявити, щоб у глухій та безвіконній дзвіниці «повішено 4 давони, найбільший з них — 200 пудів ваги». І як на те, її вікна добре зарисовані на акварелі Т. Шевченка з 1846 р. й стилєво вона виглядає там зіграна з цілим будівельним комплексом почаївської обителі (Т. Шевченко, *Мистецька спадщина*, Т. I/1, Київ, 1961, рис. 148). І це навіть видно на старій репродукції з Шевченкового малюнку на ст. 363, але воно не стримує Іларіона щєраз повторити свою мову про василіянську глуху, безвіконну, нестильєву дзвіницю на ст. 286-8, щоб тільки підкреслити велич теперішньої нововизантійської, з 1861-71 рр. ...

З тим тісно лучиться його безшабашний засуд почаївських василіян за т.зв. латинізацію, мовляв: «Почаївський монастир почав відкрито латинізувати і вводити новини за постановою Замойського Собору 1720-го року» (ст. 158), хоч безпосередньо перед тим він хвалить тодішнього луцького єп. Теодосія Рудницького († 1751, не 1748! — М.В.), що в часі свого почаївського ігуменства при кінці 1720 рр. «явно противився зміні східнього обряду» (Гл. ще ст. 122, де Іларіон мильно зве його ректором православної Колегії в Гоці, і каже, що він «не з своєї охоти мусів прийняти унію», бо: 1) Гоцанський монастир ще до кінця 17-го ст. увійшов у з'єднання з Римом, а 2) Т. Рудницький був виховником Папської Колегії у Львові). А вже те, що дальше він пише, слід, на жаль, вважати негідним його високого стану, щоб представляти православному читачеві

свої книжки справу тієї уніяцької латинізації під титулом: «Знищення східнього обряду» (ст. 155 нн), мовляв: «Східній православний обряд був зламаний, прийнятий був обряд латинський, польський і почаївський монастир почав ширити новий обряд» (ст. 159). Бо, загалом кажучи, в рівній мірі як митр. Іларіон закидає уніятим «зміну східнього обряду на латинський» (ст. 155), Москва постійно обкладала клятвами питому обрядову традицію київської православної митрополії... А як мова про почаївських василіян, то можна тільки запитати, чому він, перемелюючи на всі лади їхню «латинізацію», ні словом не згадує, ні в тексті своєї розлогої монографії ні в обширній бібліографії (ст. 374-83), дуже цікаве свідчення колишнього почаївського послушника з 1820 рр., згодом сахалінського місіонера, о. Валеріяна, про їхнє богослужбове життя, що воно йшло точно за приписами церковного уставу? А його «*Из воспоминаний и заметок б. послушника Поч. Лавры при базилианах*», був ще 1879 р. видав не хто інший, а сам Іларіоновий надхненник А. Хойнацький, спершу в «Холмско-Варшавскому Епарх. Вестник-у», а відтак в «Христ. Чтеніє» 1881, Т. I, 111-115 та, нарешті, в своїй широкій монографії «*Почаевская Усп. Лавра*», Поч. 1897, 89-95 (гл. ще ст. 447-8)...

Та вже найбільше згущує митр. Іларіон чорні краски в мові про церковно-культурну і видавничу діяльність почаївського монастиря, під товстим титулом: «Винародовлення почаївських василіян і їх розкладава праця» (ст. 162) і подібними піднаголовками (ст. 163-173) та закінчує її безапеляційним засудом: «Отже почаївський монастир за час його перебування в уніяцьких руках жодним культурним осередком не був... Почаївські василіяни ніколи не були носіями рідної культури на Волині..., а наслідком їхньої праці був великий заник освіти на Волині та зміцнення польськості» (ст. 174-5). І дещо вище пише він про почаївську друкарню: «Уніяцькі історики звичайно підкреслюють, буцім почаївські василіяни провадили культурно-освітню працю через свою друкарню, випускаючи книжки і руською мовою (гл. М. Возняк, *Історія укр. Літератури*, III, Львів, 1924, 96-108). Це повне непорозуміння. Почаївські василіяни видавали книжки не з якихось національних переконань, а тільки для того, щоб вести через них свою уніяцьку агітацію, бо без цього вони не дісталися б ані до духовенства, ані народу» (ст. 171). Але... митр. Іларіон забув додати, що таке саме «непорозуміння» в тому самому часі, як М. Возняк, — щоб не згадувати давніших І. Франка, В. Перетца, В. Щурата й ін. — виска-

зав був й православний проф. Іван Огієнко: «Почаївські книжки добре розходилися в Галичині (часто й поза нею) і тут користувалися заслуженою повагою. А те, що багато з них були до того ще й писані українською мовою, то це надавало їм чисто національний характер і збільшило їхню вагу» (*Історія укр. друкарства*, I, Львів, 1925, 204). А тепер... митр. Іларіон навіть почаївський *Богогласник* 1790 р., який І. Франко вважає найважливішим твором західно-укр. літератури XVIII ст. (*Наші коляди*, Львів, 1890, 16) і підносить заслугу його редакторів, що «зрозуміли задачу систематичного видання пісень духовно-морального змісту широко і виконали її дуже добре» (гл. ЗНТШ, 85, 1908, 216), і навіть підрадянська «*Істор. укр. літератури*», II (Київ, 1967, 33) зве його «капітальною антологією духовної пісні», — наводить лише для прикладу, що «почаївські василіяни держали друкарню тільки для агітації латинства, бо поперероблювали видані пісні, які всі (!!! — М.В.) були православні, на латинську науку» (ст. 173)...

Треба дивуватися, завважає до того всього вище наведений Я. Гофман, чи це несвідоме чи вмисна злоба, і кінчить свою рецензію Іларіонової книжки: «Відкладаю її на полицю з переконанням, що в противенстві до інших, які відносяться до Волині, не скоро по неї сягну» (ст. 230). Коли однак ми з найбільшим здивуванням натрапляємо, вкінці, в обширній її бібліографії (ст. 382) навіть на погромницьку протиуніятську й противасиліянську писанину горезвісного С. Росовича (Я. Галана), «*Що таке Унія*» (Львів, 1946), не можемо стосувати до Іларіонової монографії такої альтернативи і відкладаємо її з гірким почуттям явної кривди для василіянської вікової праці та української історичної науки.

117. - И с а е в и ч Я., Кирилловские старопечатные книги в коллекциях Польской Народной Республики (Варшава, Краков, Вроцлав): «Книга», Сб. 8 (1963), 291-6.

В короткому звіті про відвідини цих головних центрів, де зберігаються церковнослов'янські рукописи й друки (в Народній Бібліотеці в Варшаві 80% з передвоєнної укр. капітульної б-ки в Перемишлі), І. натякує, що у вроцлавській книгозбірні знаходиться почаївське «*Народовіщанин*» з 1768 р. (гл. ст. 294).

118. - *Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků 1814-1967*; «*Vedecko-bibliografický Sborník*», Прага, 1968, 8°, 477+(1).

Гл. рец. М. Антоновича в «*Український Історик*», 6 (1969), 1-3, 160-1 (з переліком статей цієї цінної енциклопедії українсько-

чеських письменницьких взаємин). Головний її редактор проф. Орест Зілинський м.і. в докладному списку укр. рукописів та друків у пражьких архівах і бібліотеках (ст. 362 нн) подає в університетській бібліотеці «Клементinum» незнаний бібліографам «Буквар языка славенскаго», виданий у Почаві 1765 р. (гл. ст. 387).

119. - Горбач Олекса, **Українські глоси в поліглотних словниках А. Калепіна і Г. Мелісера 1603: «Наукові Записки УВУ»**, Ч. 4-5, 1961, 159-65.

На ст. 163-4 шановний автор наводить записку на примірнику церковнослов'янсько-польського словничка, виданого в Почаві 1804 р. (Лексикон сиріч Словесник славенский): «(Wyda)nie Lexikonu przez Jeromonacha Warłaama w Poczajowie nastąpiło roku 1756...». Отже Варлаам може уложив цей словничок, — завважує Горбач, але не устійнює його назви, тільки переходить до питання залежності самого словничка від Лексикону Славинецького-Корецького. А втім не тяжко догадатися, що це мова про о. Варлаама Какоїловича, почаївського ігумена (1743-52) і коректора печатні, як виходить з Каталогу монастирів та монахів Провінції св. Покрова ПДМ, ЧСВВ, 1754 р., виданого в додатку до василіяньського Каталогу 1952 р., де він так згадується у списку почаївської братії з дещо зміненим у друці прізвиськом: Kakaytowicz (ст. 77).

120. - **Лексикон Славеноруський Памви Беринди** — Підготівка тексту і вступна стаття В.В. Німчука (= «Пам'ятки укр. мови XVII ст.», Серія наукової літератури), Київ, 1961, 8^о, XXXVIII, 2+271+(1).

В додатку (ст. 261-71) перевиданий тут частинно «*Лексиконъ сирпчь Словесникъ славенскій*», виданий у Супраслі 1722 р., на жаль, лиш у виїмках: ст. 4, 6, 8, 11, 12-4, 17, 22, 25, 28.

121. - **Быкова Т. Б. - Гуревич М. М., Описание издания напечатанных кириллицей 1689 — январь 1725 г.**, Москва-Ленинград, 1958, 8^о, 389+(15).

На нашу увагу заслуговує поданий в додатку I (ст. 277-306) спис кириличних друків з тих самих років (на жаль непевний!) з-поза границь Росії, де м.і. зазначені *Букзари* унівського друку, з 1698, і вп. Й. Де Камелиса в Тирнаві, 1699 р., а зокрема супрасльський Лексикон 1722 р., бо про нього завважується, що неслухно було б уважати його за скорочення Лексикону П. Беринди (Київ, 1627), тому що вже сама буква А має в першому 27 слів, а в другому лише 15 (ст. 305-6).

122. - Oprawko H., - Seifert-Mechowa J., *Materialy bibliograficzne XVII i XVIII w. ze zbiorów poloników Biblioteki Zakładu Nar. im Ossolinskich we Wrocławiu*, II (= *Roczniki Biblioteczne*, R. 8 (1964), N. 1-2, Wr. 1965, 189-233).

Згадується м.і. N. 19, «*Calendarium asceticum praecipuorum fundatorum exemplo per elogia illustratum*»... cura et studio cuiusdam sacerdotis ex Ordine SS. Trinitatis de Red. Capt., i NN. 83-4, «*Kalendarz benedyktynski*», — обое з василіяньської друкарні у Вильні 1774 і 1768 р. та NN. 252-6, «*Klucz prognostyczny*», із супрасльської печатні 1723 (?), 1734, 1740, 1768, 1781 pp. — усі зазначені в Естрейхеровій Бібліографії (XIV, 14-5, XVII, 152-3, XIX, 316-7).

123. - Górska Barbara, *Katalog kalendarzy XVII-XVIII w. w zbiorach Biblioteki Ossolineum*, Wrocław, 1968, 8°, XI, 269+(3).

М.і. є під Ч. 130-1, «*Kalendarz polski i ruski... na rok 1785 i 1790*» супрасльського друку і Ч. 157-8, «*Kalendarz polski i ruski*», уложений о. Гімназієм Левицьким, ЧСВВ, на р. 1775 (Почаїв, 1774) з цінним додатком таблиці рухомих свят тощо, на 231 літ. Крім першого, вони занотовані в Естрейхера, XIX, 36 і XXI, 246.

124. - Lancevičius Edmund, *Papiernia w Supraślu: «Archeion»*, 35 (Warsz. 1962), 49-59.

На підставі документів з рукописного відділу виленської університетської бібліотеки Л. виказує, що її не заложив щойно 1722 р. митр. Лев Кишка, супрасльський архимандрит, але вже 1710 р. скінчив її будову магістер папірні М. Соколовський і винаймив її до 1714 р. По нім управляли нею Й. Оброцький до 1720 р., В. Лесьцевич до 1725 і незнати як довго П. Блогочевський, а її сліди є ще й по 1797 р. В додатку Л. видав 18 водяних знаків з різних супрасльських друків, м.і. зі Службеників 1727 і 1758 р. і литовського Життя І. Христа (Zivotas Pona iz Diewa musu I. Christusa) 1787 р.

125. - Січинський В., *Друкарня Св.Юра у Львові: «Логос»* 5 (1954), 2,119-23.

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 283-4.

126. - Kupść B. - Muszynska K., *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724-1736* (= *Zródła do dziejów nauki i techniki*, T.Y.), Wrocław-Warzawa-Kraków, 1967, 8°, XV, 714.

На ст. 471-2 (Ч. 598) поданий зміст листа о. Ігнатія Кульчин-

ського, ЧСВВ, відомого церковного історика і генерального прокуратора в Римі (1729-35), з Варшави 5.10.1735, до вищезгаданого єп. Залуського. Він скаржиться, що був примушений залишити вічне місто, хоч не відкликаний головними настоятелями, бо о. Крижановський, ЧСВВ, за намовою священника Петра Річчі багато зробив обмов проти нього... Жаль, що це письмо не видане в цілості, тому що воно допомогло б в'яснити досить противорічні дані про генезу його *Specimen Ecclesiae Ruth.* 1733-4 і може навіть до його кандидатури на смоленського архієпископа...

127. - J a r u n d z i ć M., T. O. R., **Matteo Karaman (1700-1771), Arcivescovo di Zara**, Roma, 1961, 8°, 108+(4).

На цьому місці з тієї праці про вище названого хорватського славіста і літургіста 18-ст. відзначаємо його взаємини з Василіянами так у злучі з його подорожжю до Росії 1732 р., де пробув п'ять літ, як і в часі римського побуту, в рр. 1738-45. Бо у своїх звітах до Пропаганди з 1737-42 рр. про способи приблизити Росію до католицької Церкви звертає увагу на Василіянський Чин на Білорусі й Литві, що міг би бути « il corpo di riserva per una tale conquista », а навіть на тих, що з василіянських монастирів повтікали (!) до Москви і там могли б тихцем працювати для з'єдинення (ст. 40-2)... В Римі, подібно як перед століттям Р. Левакович з поміччю єп. М. Терлецького і ін. василіян видав був глаголицькі книги, так і Караман випустив 1739 р. глаголицько-кириличний *Буквар*, після перегляду о. Інокентія Піховича, ЧСВВ, (ст. 52) і глаголицький *Служєбник* 1741 р., перевірений, крім Піховича, ще василіянським прокуратором Завадзьким Максиміліяном (не Антоном! — ст. 58).

128. - K o h o s k a H a n n a, **Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej** (= Towarzystwo Naukowe Un-tu Lubelskiego, T. 45), Lublin, 1957, 8°, IV, 353+(1).

Довголітня дослідниця діяльності КЕН-ої ще до війни приготвила цю монографію про її шкільну адміністрацію та, на жаль, сильно понищений її машинопис, в часі варшавського повстання, мусила наново переробляти, без можливости друку, аж до смерти в 1952 р. Тому слід пробачити, що в книжці брак вступного загального огляду стану шкільництва в Польщі перед створенням Комісії та її 20-літньої діяльності. А вже тільки між сторінками, вщерть наповненими фактичними даними про діяльність 45 візитаторів КЕН, можна виловити скупі вістки про василіянські середні школи, що теж були під їх наглядом. І так, насамперед, К. аналізує про-

позицію з боку Василянського Чина (в серпні 1774), щоб до теперішніх василянських шкіл (Володимир, Гоца, Любар, Шаргород, Умань) ще долучити ряд позсуїтських Колегій, з яких, остаточно, КЕН йому передала лише Бар, Остріг і Овруч, та зокрема відзначує значення, яке у цьому рішенні мав руський обряд Василян на цих теренах (ст. 27-9, гл. 132, 192-4-8). Та чомусь на ст. 84 К. шаргородську школу зве позсуїтською і раз виносить непохвальні оцінки василянського шкільництва (ст. 170 нн), то знову дуже гарні, не натякаючи ні слівцем на евентуальну зміну професорського складу тощо і... аж в додатках зазначає, тут то там, школи під проводом Василян на Литві та Білорусі: в Жировицях, Березвечі (ст. 299) і конвікти в Борунах, Вильні та Жировицях (330, 334).

129. - Л а с к о М., S J., *Documenta spectantia regimen episcopi Mukachevensis Michaëlis Manuelis Olšavsky, 1743-1767*: «Orient. Christ. Per.», 25 (1959), 1-2, 53-90.

130. - Л а с к о М., S J., *New Documents about Michael Manuel Olšavsky, Bishop of Mukachevo* — Extracta ex OCP, 25, Roma, 1959, 8°, XVI, 38.

Гл. рец. О. Барана, в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 577-8, на цю цінну збірку документів архипастирської діяльності мукачівського єп. М. Ольшавського, яку Л. перевидав з просторим англійським вступом про життя того заслуженого єрарха. Для василянського дослідника зокрема цікавий звіт Ольшавського для Конгрегації Пропаганди про стан мукачівської єпархії, з 20.5.1759, в якому подане теж число тамошніх Василян (60 в 5-ох монастирях — ст. 80), і єпископська присяга крижевацького владики Василя Божічковіча, ЧСВВ, складена перед єп. Ольшавським та при свідках протоігумені Макарії Шугайда і Йоаникії Скрипка, ігумені в Маріяповчі, 11.11.1759. Гл. йогож: *The Pastoral Activity of M.M. Olšavsky, Bishop of Mukachevo*: OCP, 27 (1961), 1-2, 150-61

131. - B o y s a k B a s i l, *Ecumenism and Manuel M. Olshavsky, Bishop of Mukachevo (1743-1767)*, Montreal-Quebec, 1967, 8°, XXII, 233+(1).

Гл. рец. о. А. Пекара в цих ЗЧСВВ.

132. - И г у м е н В а с и л и й (П р о н и н), **Протоігумен Йоанникий Базилович**: «Православная Мысль», 2 (Прага, 1957), ч. 1, 40-48.

Цей життєписний нарис відомого церковного історика Й. Базилевича подає цінний список його залишених рукописних писань (ст. 41-3). Гл. ще наше Ч. 164, 166.

133. - Щ у р а т В а с и л ь, **Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.** — в кн.: «**Вибрані праці з історії літератури**», Київ, 1963, 8^о, 101-3.

В цій статті, що тут передрукована (між іншими 30) із львівської літературно-наукової газети «Світло» 1906 ч. 4 (гл. Примітки, ст. 356), Щ. дає виписки з хроніки підгорецького монастиря, про приїзд знаного проповідника о. Ю. Добриловського, ЧСВВ, з Кременця до Підгорець 18.1.1796 та його побут у Бродях до 1800 р. і виїзд до Львова 5.1.1800 на проповідника в святоюрському монастирі. З його творчости згадує переклад проповідей «з славенорускаго на простий і посполитий язик руский» «Науки парохіалнія», виданих у Почаєві 1794, та дві пісні «Дай же, Боже, добрий час» і «Станьмо, браття, в коло» (ст. 101), а випадково ще третю «Тяжко знести тої розлуки», в дальшому ескізі «Початки слави укр. народньої пісні в Галичині» (ст. 111). Повнішу його біографію дав о. І. Назарко, *Предтеча о. М. Шашкевича — о. Юліян Добриловський, ЧСВВ* («Світло», 29, 1966, Ч. 12, 435-7), а музичну характеристику пісні «Дай же, Боже» М. Загайкевич, *Музичне життя Зах. України 2 пол. 19 ст.*, К. 1960, 16-18.

134. - Д р. М. Ц ь о р о х С а л о м і я, М о н а х и н я В а с и л і я н к а, **Погляд на історію та виховну діяльність Монахинь Василіянок**, 2-ге вид., Рим, 1964, 8^о, 254+(2).

Історія Чина СС. Василіянок на українсько-білоруських землях С. Цьорох, перевидана офсетом з передвоєнного видання у Львові 1934 р., не втратила своєї вартости так у 1-ій частині, присвяченій його минулому до останньої війни, головню завдяки вартісному 4-му розділові, що дає поазбучний перелік 82 давних його осідків (ст. 57-68), з додатком грамот, записів тощо 17-18 в. (ст. 227-49) і нових (ст. 68-76), як і 2-ій, про його виховну діяльність до 19-го в. (ст. 85-94) і в 19-20-му ст. (ст. 95-223). В рівній мірі для василіяньського дослідника цінний 3-ій розділ 1-ої частини про історичний процес монашої віднови жіночої вітки Чина, від часів митр. Рутського і св. Йосафата аж до т.зв. словітської реформи, що її, на доручення митр. С. Сембратовича, 1897 р. перевели відновлені василіяни, А. Шептицький, І. Тисовський і ін. (ст. 42 нн). Шкода, що видавництво при Ген. Курії СС. Василіянок у Римі, випускаючи

цей передрук, не подбало доповнити цю книжку відповідним оглядом повоєнного стану свого Чина, що з волі Апостольського Престола довершив об'єднання всіх монастирів і дістав належну самоуправу.

135. - Великий А. Г., ЧСВВ, **Нарис історії Згромадження СС. Службниць П.Н.Д.М.**, Рим, 1968, 8^о, XIX, 767+(6).

Подібно як історія СС. Василіянок, теж оснування та розвій Згромадження СС. Службниць від 1892 р. до сьогодні входить в історію василіянського Чина і тому ця книга їхнього буття, названа скромно нарисом, заслуговувала на першорядне перо василіянського історика. В ній о. В. у двох перших розділах (ст. 4-126) поставив у повному світлі дискутовану досіль квестію, кому належить ідея та реалізація цієї черничої установи: о. Єремії Ломницькому, ЧСВВ († 1915), чи о. Кирилові Селецькому († 1918), та визнав на підставі найдокладнішої аналізи скрупулятно зібраних документів (гл. Додаток: Документи про початки, ст. 685-756) ім'я основника за першим, але й не применшив заслуг другого, від самого зачину цього боговгодного діла аж до 1897 р., коли єрархія галицької митрополії передала провід СС. Службниць василіянському Чинowi (ст. 100). У трьох наступних розділах з'ясований розвій Згромадження СС. Службниць від 1902 р., коли воно усамостійнилося, до 1932 р., як удостоїлося апостольського схвалення перевірених правил (ст. 127-290). Квітучий розвій СС. Службниць до другої всесвітньої війни і трагічне знищення їхніх європейських провінцій та їх повoєнна доля — то контрастуюча тематика 6-7 розділів (ст. 291-460), а розділ 8-ий (ст. 462-537) головну увагу зосереджує на уставах, остаточно затверджених Апостольським Престолом, що надав Згромадженню повну самоуправу, та останній 9-ий (ст. 538-86) доповідає про найновіші перипетії його розвою в часі та в душі Вселенського Собору Ватиканського II, з яким зійшлося святкування 75-річчя його оснування й плідної діяльності для укр. кат. Церкви і народу в 1967 (ст. 586-98). Всі вони перетикані сторінками, засіяними численними іменами Василіян, що вложили свій провід в духовний вишкіл і повну співпрацю у всесторонній розвій Згромадження СС. Службниць (гл. головно ст. 613-17: Основник - Прокуратори - Комісари - Візитатори), а їх удатним увінчанням являється в цілому ця муравлина праця, так само майстерно витримана о. Великим в головних лініях і в роздробленому зіставленні 75-літнього буття цієї заслуженої черничої уста-

нови. — Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в «Логос», 1970, 4, 313-6.

136. - **Пропам'ятна Книга ОО. Василян у Канаді — 50 літ на службі Богові і народові (1902-1952)**, Торонто, В-во ОО. Василян, 1953, 8^о, 432+(4).

Гл. рец. о. В. Маланчука, ЧНІ, в «Логос», 6 (1955), I, 74, про цю солідно оброблену настільну книгу півсторіччя василянської діяльності в Канаді.

137. - **К а з и м и р а д-р Б о г д а н, Перший Василянин у Канаді**, Торонто, 1961, м. 8^о, 37+(3).

Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в «Логос», 12, 1961, 2, 159. В цьому короткому, але вичерпному нарисі подає К. життєпис о. Івана Д. Полівки, першого василянського місіонера між українськими емігрантами в Канаді, при кінці 1899 р. та найточніші дані про його недовгий побут у Вінніпегу й старання про будову церкви для укр. вірних міста й околиці, знеможливлені з польського боку. Головно введені в оповідання тексти листів самого місіонера до латинських єрархів Лянжвена з Вінніпегу та Паскаля з Принс Алберті, видані вже о. С. Шевчуком, ЧСВВ, *Пропам'ятна книга парохії Св. О. Николая у Вінніпегу 1905-1955*, Торонто, 1955, 25-34, і новознайдені самим автором архівні документи, простудійовані о. Й. Жаном, ЧСВВ, уточнюють цей вступний епізод до місійної василянської діяльності в Канаді, започаткованої незабаром, у 1902 р.

138. - **Л е б е д о в и ч о. І в а н, Полеві Духовники У.Г.А. — у 45-річчя участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії)**, Вінніпег, 1963, 8^о, 327+(1).

Гл. рец. о. І. Назарка в цих Зап. ЧСВВ (нижче), з поправками неточних життєвих даних деяких з василянських полевих духовників УГА.

V. - З ІСТОРІЇ ВАСИЛЯНСЬКИХ МОНАСТІРІВ

1. - ЗАГАЛЬНІ ОПИСИ

139. - **П а с т е р н а к Я р о с л а в, Археологія України, — Первісна, давня і середня історія України за археологічними джерелами**, Торонто, 1961, 4^о, 788+(4).

В цій капітальній праці покійного проф. Пастернака для дос-

лідника давніх монастирів цінний головно 10-ий розділ про княжі столичні городи (ст. 602-61 з їхніми плянами), де м.і. згадуються відкриті монастирські споруди, як м-р на городищі в Пітричі (ст. 620) і на монастирищі «Юріївське» к. Галича (ст. 626), в Белзі (ст. 649-50), Тереховлі (ст. 651), у Львові (останки первісної м-ської церкви св. Юра, спаленої в 1340 р., ст. 655-6) чи н.пр. розкриті поховання з княжих часів коло василіяньського м-ря в Підгірцях (ст. 659).

140. - Логвин Г. Н., **По Україні — Стародавні мистецькі пам'ятки**, Київ, 1968, 8^о, 461+(3).

Відомий знаток українського мистецтва, в цій гарно оформленій і багато ілюстрованій книжці (з російським й англійським резюме), відбуває немов подорож по тих місцевостях Придніпров'я, північного Лівобережжя, Волині, Галичини, Поділля, Буковини, Карпат і Слобожанщини, де зберігаються (радіше скажемо: мали б зберігатися — М.В.) помітніші, головно архітектурні пам'ятники мистецької спадщини минулого, яку він досліджує вже понад двадцять літ. Нас зокрема цікавить середня частина цього мистецького путівника, присвячена волинським, галицьким, подільським та закарпатським мистецьким осередкам (ст. 147-390), в яких тут то там мова про монастирі і про церкви, що належали до Василіяньського Чина або тісно зв'язані з його діяльністю на згаданих місцях.

Отак, у широкому описі волинських архітектурних споруд Л. відзначає луцьку церкву Ч. Хреста, що в 17-му ст. належала до рухливого братства, але ні словечком не згадує, що при ній був теж монастир, який в наступному, 18-му ст. належав до провідних василіяньських центрів Волині (ст. 152-3). Після побіжної згадки монастирів у Жидичині та Білостоку, де жив відомий маляр Йов Кондзелевич, на переломі 17-18 ст. (ст. 156-7, гл. ще ст. 161-2), Л. ширше описує важливий архітектурний комплекс зимненського монастиря (ст. 162-3) та Кисілеву церкву в низкиницькій обителі (ст. 164-7) і не поминає далеко висуненого на північ м-ря в Мильцях б. Ковля (ст. 170-2). Та, нарешті, згадує він і василіян, до яких в 1713 перейшов почаївський монастир (гл. його коротенький опис на ст. 184-6). На дальших сторінках, присвячених мистецьким осередкам галицької землі (ст. 205 нн), почавши від Львова, мимоходом Л. згадує Волицю Деревлянську з старинною церквою та іконостасом І. Рутковича, з 1680-2 р., що є найстаршим з його іконописних робіт (ст. 239-42 — без натяку, що вона монастирська!).

За тим йде коротка згадка про найкращий іконостас Рутковича з Н. Скваряви (ст. 242) — без дати і найменшої завваги, що він був призначений до монастирської церкви у Жовкві та без словечка про теперішню величаву її розбудову з 1906/7 р. Натомість ширше описує Л. дерев'яну святотроїцьку церковцю (з іконостасом) 1720 р., на другім кінці міста (ст. 245-51), та церкву з дзвіницею в недалекому с. Крехові, перенесену в 18-му ст. з монастиря, який Л. ближче не береться описувати (ст. 251). На ст. 256-63 подає Л. широчезний опис дрогобицьких церков Ч. Хреста й Св. Юра з їхніми стінописами, а зате з лаврівської княжої обителі згадує лише поліхромію 15-го ст. (ст. 263-4, без найменшої знимочки!). Між архітектурними пам'ятниками Поділля (ст. 271 нн) стрічаємо ляхонічну згадку сатанівського монастиря, « з оригінальним безкупольним храмом та брамою і печерами » (ст. 294) і вже ширший опис теребовельської оборонної обителі (ст. 300-2)...

Нічого такого не стрічаємо більше на дальшому шляху, яким веде нас автор від подільських до буковинських і закарпатських пам'яток мистецької старини, але і те, що він вище сказав про василіянські пам'ятники церковної архітектури, слід прийняти так, як він міг висказати в сумних обставинах теперішньої радянської дійсності, що наставлена на щонайскорішу нівеляцію цих залишків минулого на українській землі.

141. - В а в р и к М., Ч С В В, **По василіянських монастирях**, Торонто, 1958, м. 8^о, 286.

Гл. рец. М. Островехи, в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 578-9, д-ра І. Вітановича, в « Овид » 10 (Чікаго, 1959), 2, 29, о. Р. Хомяка, ЧНІ, в « Логос » 10 (1959), 3, 238-9, о. А. Труха, ЧСВВ, в « Америка », Філядельфія, 1958, Ч. 170 (20.9), « Життя », Буенос Айрес, 1959, Ч. 3, ст. 25, « Igrénikon », 35 (1962), 4, 606-7 й ін.

142. - В а в р и к М., Ч С В В, **Василіянські монастирі в Перемиській землі** — у збірнику: « **Перемишль — західний бастион України** », під редакцією проф. Б. Загайкевича, Ньюйорк-Філядельфія, 1961, 8^о, 414.

Цей нарис, написаний ще в 1957 р. і тут поміщений на ст. 86-96, дає короткий огляд первопочинів чернечого життя, в першій мірі в самому Перемишлі, у світлі найдавніших документів 14-го ст. і пізніших його монастирів, аж до йосифінської касати 1782 р. Вслід за тим з'ясовує він історію численних чернечих осідків так за Сяном,

як і на Посянні, що знайшлося на захід від теперішнього розграничення між Україною і Польщею, та кінчиться описом новочасного засянського василіянського монастирка. Тому, що редакція не прислала зложеної до друку статті, закралися до неї деякі помилки, як: іконостас в Улючі роботи монаха (треба: маляра) Ст. Дзенгловича (ст. 92, рядок 13 здолу), або: безнастанні прохання й налягання Чину (треба: єп. Чеховича — ст. 93 р. 5), тощо.

143. - Ваврик М., ЧСВВ, **Василіянські монастирі на Галицькому Поділлі** — у збірнику: «**Шляхами Золотого Поділля**», під ред. Ст. Конрада, Філядельфія, 1960, 8^о, 285+(3).

На ст. 243-60 поміщений подібний до попереднього іст. нарис про чернече життя на західному Поділлі (від Збруча до західної границі Бережанщини і Підгаєччини), від найдавніших відомих монастирів 14-15 ст. і зокрема присвячується більше місця теребовельській і бучацькій обителі (ст. 252-9). Там, в завв. 13-ій, справлена помилка І. Крип'якевича, що подав подвійний м-рок у Звинячі к. Заліщик і к. Чорткова (ЗЧСВВ, II, 77 і 103), де він лише був. Однак при друку — без попередньої ревізії — і тут закралися деякі помилки, як н.пр.: в завв. 13-ій, монастир у Звинячі мали заложити ченці з угорської (треба: угорницької) обителі і в завв. 42-ій пропущений документ, який помістив Архів Ю.З. Россії, Ч. I, т. 4, ч. 69, що в 1700 р. ігумен збаразького монастиря Партеній Янковський перейшов на Унію...

144. - Ваврик М., ЧСВВ, **Василіянські монастирі в Теребовельщині** — у збірнику: «**Теребовельська Земля**», Ньюорк, 1968, 8^о, 913.

В цій великій книзі про Теребовлю і Теребовельщину, присвяченій найбільшому Синові Теребовельської Землі, Верховному Архiepіскопові й Кард. Йосифові Сліпому, в науковій серії «Український Архів» Н. Т-ва Ш., т. 20, поміщений ширший нарис про спаський монастир на Підгорі (Підгіряни) 16-18-го ст. і дві мало-відомі обителі (чоловічу й жіночу) в Теребовлі та колишні монастирки у Струсові й Звинячі, що хоч уже в границях чортківського повіту, був у 18-му в. прилучений до теребовельського монастиря (ст. 194-207). При тому справлена помилка дотеперішніх дослідників М. Коссака, І. Крип'якевича і Р. Луканя, що подавали ще один монастирок у Малові к. Теребовлі, помішавши його з Малівцями біля Камянця Подільського, де він значиться в каталогах василіянських монастирів 18-го ст.

145. - П а н ь к е в и ч І в а н, **Нарис історії закарпатських говорів**, Част. I: **Фонетика** (= Acta Universitatis Carolinae, Philologica, I), Прага, 1958, 8°, 131+(1).

Цінний для історії закарпатських монастирів є вступний розділ про писані пам'ятники для вивчення історичного розвитку мови закарпатських українців (ст. 19 нн), бо в ньому П. подає список монастирських грамот (крім знаної грамоти 1404 р. для грушівського м-ря): 16 заріцького м-ря, 1685-1760 pp., 13 мстичівського, 1654-1729, та по 2 з угольського (1707, 1763) і бедевлянського м-ря (1742). В більшості переходувались вони в архіві мукачівського монастиря та лише частинно були видані в *Хрестоматії* Е. Сабова (1893), І. Панкевича, *Покрайні Записки*, III, Пр. 1947 (гл. ЗЧСВВ, IX, 271) і недавно в М. Лелекача, *Пам'ятки українського лисьменства XVII — поч. XVIII ст., писані на Закарпатті*: «Наукові Записки Ужгородського Держ. Університету», Т. XIV (Львів, 1955), 222 нн.

146. - Д е н и с о в Л. И., **Православные монастыри российской империи**, Москва, 1908 - Рим, 1967, 8°, XII, 984 (з картою).

Перевиданий офсетом цей повний список 1105 чоловічих і жіночих монастирів і архиєрейських резиденцій царської Росії служить орієнтаційним посібником для дослідника василіяньської старини, короткими топографічними та історичними даними про колишні василіяньські обителі в губерніях: виленьській (ст. 60 нн) витебській (ст. 67 нн), волинській (ст. 156 нн), гродненській (ст. 219 нн), мінській (ст. 375), моголівській (ст. 379 нн), подільській (ст. 687 нн) і смоленській (ст. 762 нн), оскільки вони не були зовсім знесені, як це сталося з василіяньськими монастирями в холмській єпархії (на терені люблинської, варшавської і сідлецької губернії)...

2. - ПООДИНОКІ МОНАСТИРИ

Бакоцин:

147. - П а с і ч н и к М и т р о, **Наша слава — Етнографічний збірник, опис сіл й містечок полудневої Рогатинщини**, Вінніпег, 1954, 8°, 70+(2).

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 283.

Галич (і околиця):

148. - Чачковський Лев - Хмілевський Ярослав, **Княжий Галич**, Чикаго, 1959, 8^о, 94 і 10 нарисів.

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 575-7.

Городище:

149. - Геппенер М. В., **Словянські рукописи XI-XIV ст. у фондах відділу рукописів Центральної Наук. Б-ки Академії Наук Укр. РСР.** — Огляд, опис, публікація, Київ, 1969, 8^о, 120.

Між 18 найдавнішими рукописами київської Академії Наук, після відомих Київських Листків XI в., йде на ст. 22-6 аркуш 5-ий (8 кк) Городиського Апостола, що зветься «Христінопільським», від василіянського монастиря в Крестонополі, де він від 1773 р. знаходився, поки не попав до рук польського історика А. Бельовського і згодом о. А. Петрушевича. Він передав цю частину до київського університету, а решта по різних перипетіях остаточно тепер знаходиться в рукописному відділі Іст. Музею у Львові.

150. - Rudnycky J. B. ed., **Pomianyk of Horodyshche**, Part I: A.D. 1484 (= «Readings in Slavic Literature», 2), Winnipeg, 1962, 8^о, II, 54.

Гл. рец. проф. О. Горбача в журналі «Сучасність», Мюнхен, 1962, ч. 10, 123-4. В цьому фотографічному виданні, попередженому коротким вступом видавця, маємо лише найстаршу частину відомого Пом'яника стародавнього монастиря в Городищі Василіянському над Бугом, списану в 1484 р. (гл. вступне слово, ст. 1-3). На жаль між ст. 7-8 бракує ще знімок двох сторінок тексту, тобто кінця панахиди і початку самого Пом'яника (к. 4б-5а) так, що ст. 8-а зачинається неповним словом: (ино) кинѣ анастасіи...

151. - Gerus - Tarnawsky I. I., **Anthroponymy in the Pomianyk of Horodyšče of 1484** (= Onomastica, 30), Winnipeg, VUAN, 1965, ed. 2, 8^о, 80.

Ця студія приносить класифікацію, за азбучним порядком, так християнських, як і народних імен власних 233 покійників, вписаних до Городиського Пом'яника, та аналізує їхні фонетичні й морфологічні зміни.

Гродно:

152. - **Древнее Гродно** (= «Матеріали и исследования по археологии СССР», 41), Москва, 1954, 8^о, 236.

Для василіянського дослідника важний головно розділ 6-ий (ст. 78-148) про пам'ятники городненської архітектури 12-го в., з подрібною аналізою та реконструкцією монастирської церкви на Коложі, після передвоєнних дослідів Д. Дурчевського і Й. Йодковського (гл. ЗЧСВВ, IX, 273).

Грушево:

153. - **Українські грамоти XV ст.** — Видав В.М. Русанівський, Київ, 1965, 8^о, 162+(2).

На ст. 133-4 видане потвердження грамоти Балиці і Драга для грушівського монастиря в Мараморощині, з 1.5.1404. Її аналізу перевів десять літ скоріше Н.С. Антошин, *Закарпатская грамота 1404 года* (Н. Записки Ужгородського Ун-ту, 13, 1955, 3-62), доказуючи проти А. Петрова, що вона писана на Закарпатті, бо не виказує молдавського впливу.

Дорогобуж к. Смоленська:

154. - **Правда про Унію** — Документи і матеріали, Львів, 1965, 8^о, 374+(2).

Між нечисленними історичної вартости документами, які цей протиунійний памфлет перевидав, є повідомлення з 1651 р. дорогобужького ченця Григорія для московської влади, про зборівську угоду між гетьманом Б. Хмельницьким і королем Іваном Казимиром з 1649 р. й спротив проти неї Апостольського Престолу (ст. 63-4) та вияснення в кінцевому показнику, що тут йдеться про дорогобужький монастир на Волині (ст. 396). Однак то радше відноситься до Дорогобужа на схід від Смоленська, де теж був монастир (гл. вище наше Ч. 90), бо згадане донесення писав Григорій з безюковської обителі, що сусідувала з ним (гл. *Россія*, Т. 9: *Верхнее Поднепровье и Белоруссия* — Под. ред. В.П. Семенова, Спб. 1905, 361).

Замостя:

155. - K o s s o w s k i A., *Klasztor bazylianski w Zamościu i jego chronika* («Rocznik Humanistyczny T-wa Nauk. Kat. Uniwersytetu Lubelskiego»), IV, Lublin, 1957, 4, 199-216 і відбитка, ст. 17+(1).

Вже в своїй статті: «*Blaski i cienie Unii kościelnej*» (гл. ЗЧСВВ, IX, 1-2, 252) та: «*Z dziejów Zakonu Bazylianów w Zamościu*»

(« Тека Замојска »), 1938, N. 4, — гл. відбитка, ст. 9+[1]), використав К. хроніку зам. монастиря 1758-93 рр. з воєвідського архіву в Люблині (гл. вище наше Ч. 26) і тут переповідає з неї важніші випадки з його життя і діяльності. Не згадує однак, що першу й найважливішу її частину, написану ігуменом Ір. Костецьким в 1758-64 рр., вже давно видав « Холмско-Варшавській Еп. Вестник » 1880 р. у виїмках: « *Из дневника замостьскаго базилианскаго суперіора Ираклія Костецкаго с 1758 по 1764 год* (ст. 397-406). Гл. ще Н. Петров, *Забутыя иноческія обители — Монастыри Холмскій и Замостьевскій в общей судьбе русско-уніатскаго монашества*: « Киев. Старина », 1882, III, 6, 1-41; 8, 199-242.

Збараж:

156. - **Збаражчина** — Збірник споминів, статей і матеріалів (= « Укр. Архів », XVII) — За ред. д-ра В. Лева, Торонто, б.д., 8^о, 680.

В цьому об'ємистому збірнику поміщена тільки на ст. 496 знімка повасиліянської церкви в Залужжі (Ст. Збараж). Гл. о. Д. Попович, ЧСВВ, *З минулого міста Збаражса* — у збірнику: « *Шляхами Золотого Поділля* », ст. 234, 237, та наше Ч. 143.

Жидичин:

157. - Я щ у н д - р В а с и л ь, **Судова розправа Гедеона Балабана, архимандрита Жидичинського монастиря на основі оригінальних документів**: « Записки НТШ », т. 171, Нью Йорк - Париж, 1961, 59-133.

Після вступного слова д-ра Гр. Лужницького, власника збірника 30-ох документів (вилучених напередодні другої світової війни з міського архіву в Варшаві), що відносяться до затяжних спорів і судових процесів між львівським владикою Гедеоном Балабаном та його кривним Григором і луцьким єпископом Кирилом Терлецьким за жидичинський м-р у рр. 1589-1614, йде повний переклад 9-ох з « руського » і одного з польського тексту та коротке резюме всіх інших (з додатком 10 фотознімок) та їх мовна аналіза.

Краків:

158. - Б о ж и к С т е п а н, **Укр. кат. парохія і церква св. Норберта в Кракові** — Конспект історії з ілюстраціями, Лювен, 1959, 8^о, 24.

Гл. рец. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 575-7.

Краснобрід:

159. - **Заклинський К., Нарис історії краснобрідського монастиря** — у книзі: «**Науковий Збірник Музею Укр. Культури в Свиднику**», I, Пряшів, 1965, 43-57.

Гл. рец. о. А. Пекара в цих Зап. ЧСВВ та К-ль Ф., *Краснобрідський монастир*: «Христ. Голос», Мюнхен, Ч. 8, 25.2.1968.

Лаврів:

160. - **Rudnyckyj J. B., A 13th century Cyrillic Gospel fragment** (= «**Readings in Slavic Literature**», 5), Winnipeg, s.a., 14 ff.

Із вступного слова проф. Рудницького довідуємося, що тут видані фрагменти невідомого євангелія, з приватної колекції Святослава Гординського, успадкованої по його батькові проф. Ярославові († 1941). До того є нашим обов'язком додати, що вони походять з лаврівського монастиря, де свого часу проф. О. Колесса знайшов був подібні уривки і видав їх п.т. «*Лаврівські пергамініві листки з XII-XIII в.*»: ЗНТШ, т. 53 (1903), кн. 3, 19-26. Вони служили за обгортку одної невеличкої книжки, якої титулу і змісту не пам'ятаю, і тому далися легко зняти. Їх я передав на весні 1933 р. пок. о. редакторові Й. Скрутневі (враз з іншими подібними фрагментами пізнішого часу), а він позичив їх Я. Гординському, що описував рукописи святооуфрійського монастиря у Львові, ще до мого виїзду до Риму в 1934 р. На них списані євангельські читання на літургії Вознесіння (без початку) і наступної п'ятниці (лиш початок) та Неділі Св. Отців (без початку) і понеділка перед Зел. Святами (без закінчення).

Львів (М-р Св. Онуфрія):

161. - **Мацюк Орест, Першопчатки українського книгодрукування**: «**Наука і Суспільство**», 20 (Київ, 1970), ч. 9, вересень, 49-51.

Гл. далі в цих ЗЧСВВ.

Львів (М-р св. Івана Богослова):

162. - **Голубець М., «Папарівка» — Забуте львівське кладовище**: «**Голос Христа Чоловіколюбця**», 21 (1967-8), Ч. 9-10, 225-6; «**Поступ**», Вінніпег, 1968, Ч. 14 (31.3).

В цій статейці, з посмертних паперів М. Голубця, маємо коротенький нарис історії святойванського м-ря у стіп Замкової Гори у Львові в 17-18-му ст., на якого терені постав вищезгаданий цвин-

тар (до 1856 р.), та наведені деякі імена ченців, там похованих, згл. вписаних у монастирський пом'яник.

Мукачево:

163. - П а н ь к е в и ч д р. И., **Мукачевские пергаменные отрывки:** « Byzantinoslavica », XV (Прага, 1954), 1, 31-41.

Гл. рец. М. Ваврика в ЗЧСВВ, VIII, 3-4, 539-41.

164. - И г у м е н В а с и л и й (П р о н и н), **К истории мукачевского монастыря:** « Православная Мысль », 3 (1958), 2, 117-23; 3, 175-83; 4, 230-44.

Бібліографія найважливішого монастиря Карпатської України помітно збагатилася цим нарисом, що хоч писаний з протиунійного становища, містить чимало причинків до історії Чернечої Гори, що була осередком василіяньського чернецтва за Карпатами. Не лише маємо тут багато з минулого самої обителі, але — можна сказати — ще більше про закарпатські монастирі та помітніші історичні постаті між тамошніми ченцями, оо. Г. Пазина, М. Шугайду, Й. Базиловича, А. Кралицького (і їх писання) й ін. Зокрема цінний тут повний список рукописних праць і перекладів о. Арсена Козака, що зберігалися в мукачівській бібліотеці (ст. 235-7), та згадані важніші її стародруки (ст. 240-1) — м.і. дуже рідке « Послѣдованіє постригу », видане в Супраслі 1697 р. та Острозька Біблія у двох примірниках, з 1580 і 1581 р.

165. - И г у м е н В а с и л и й, **Закарпатское Євангеліє 1401 года:** « Правосл. Мысль », 2 (1957), 2, 117-24.

При переписі рукописної колекції (та книгозбірні) мукачівського м-ря в 1951 р. виявилось дотепер неписане в її списках старинне рукописне євангеліє, може тому, що було між румунськими і латинськими книжками, правдоподібно звідки іноді залученими до місцевого книгозбору. Як виходить з кінцевої записки, воно написано в р. 1401 (6909) « в нелабском граді у Михалеві ізбі Кралхавкой... Станиславом граматиком »... В. Пронін думав, що може йдеться тут про Войнилів у Галичині, але наступні дослідники цієї цінної знахідки (тепер в Закарпатському Красназавчому Музею в Ужгороді) добачили в тому натяк на с. Королево біля Берегова, де в 13-му в. був захопив королівський замок войовничий рицар Нялаб, і тому прозване Нялабським городом (гл. В. Микитась, *Давня Література Закарпаття*, Львів, 1968, 71). Вартість цієї найбільшої пам'ятки закарпатської рукописної письменности,

що нараховує 360 ст. (крім трьох карток вирваних), підносить іще багата орнаментация, виконана золотом, киноваром і іншими красками, і зокрема кінцева дарча грамота Степана Вінца, переписана тим самим Станиславом, віддай з того самого 1401 р. тобто старша від грушівської з 1404 р. (гл. наше Ч. 153).

166. - И г у м е н В а с и л і й, **Старе српски књиги у библиотеце Мукачевского манастира:** «Гласник Српски Цркве», 39 (1958), 5, 73-4.

В цій короткій статейці згадуються деякі зв'язки мукачівської обителі (м.і. її історика Й. Базиловича) з південною Слав'янщиною, засвідчені численими сербськими книжками (Й. Раїца, А. Мразовіця й ін.) в тамошній бібліотеці.

Полоцьк:

167. - А л е к с е е в Л. В., **Полоцкая Земля — Очерки истории Северной Белоруссии в IX-XIII вв.**, Москва, 1966, 8^о, 294+(2).

В цій першорядній — головно з археологічного огляду — монографії про Полоччину, від найдавніших часів до переходу під литовську владу в кінці 13-го ст., теж василіяньський дослідник знаходить цінні сторінки, присвячені княжому більчицькому монастиреві з 12-го в. біля Полоцька (ст. 207-11, 219-21, 229 і рис. 50, 54-5) та жіночій обителі св. Єфросинії (ст. 211-6, 219-20, 228) із збереженим спаським храмом 12-го в. та Єфросинієвим хрестом, 1161 р., який А. описує лиш із фотознимки (ст. 127, 221-7 з кольоровою репродукцією, рис. 61). А докладні реконструкції топографії давнього Полоцька, Витебська тощо ввійшли вже в найновішу біографію св. Йосафата, оо. А. Великого - М. Соловія (гл. вище наше Ч. 65).

Розгірче:

168. - Б р и г і д е р д р. В., **Василіяньський печерний монастирець у Розгірчі:** «Логос», 2 (1951), 1, 40-2 зі знимкою.

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 283.

Супрасль:

169. - К о с х а н о w s k i W., **Pobazylianski zespół architektoniczny w Suprasli, pow. Białystok:** «Rocznik Białystocki», 4 (Białystok, 1963), 355-96.

Рец. в «The Journal of Bielorussian Studies», Vol. I, N. 1,

London, 1965, 61. Тут автор дає добре зіставлений нарис історії м-ря і церкви із фресками з 16-го ст. та іконостасом, сконструйованим у Іданську 1664 р., зруйнованих мінами 23.7.1944 р., в часі німецького відступу.

170. - *Freski z Supraśla — Katalog wystawy-Białystok 1968* — pod red. M. Sienkiewicza, Kraków, 1968, 8°, 90.

Це альбом 81 знімки благовіщенського монастиря в Супраслі, перед і після руїни, та 18-ох фрагментів церковних фресків, із 33 врятованих 1945-6 р. з розвалин церкви і відреставрованих у варшавській консерваторській робітні 1964-6 р. — з коротким поясненням в польській, російській та англійській мові.

171. - Пі х у р а Г., Богдан Анісімович: « Божым Шляхам », 14 (1966), 4, липень-жнівень, 8-12.

У цій статтейці подає П. лиш дещо про самого Анісімовича (Онисимовича), монаха супрасльського м-ря, родом з Пинська (десь з половини 16-го ст.), що лишив по собі дуже добре скомпонований і прикрашений Ірмологіон 1601 р. (аж 600 сторін!). За те більше присвячує уваги самим напівам, що є старанно позначені білоруською мовою: « напелу супрасльського », « по грецку », « царигородскій » тощо.

172. - Roman Stanisław, *Przepisy prawa polskiego w rękopisie Supraślskim z początku XVI w. — Uwagi w związku z odnalezieniem zaginionego rękopisu: « Czasopismo Prawno-Historyczne »*, 17 (Wrocław, 1965), 1, 75-102.

На вступі переповідає Р. історію довгих розшуків руського перекладу вислоцьких статутів короля Казимира Вел., з часів Ягайла, у супрасльському рукописі, що зберігається, лише в уривку, в відділі старих рукописів Інституту Історії Академії Наук у Ленінграді (Ч. 143). Гл. далі там же: Wandas Adam, *Uwagi o języku tekstów prawnych z rękopisu supraślskiego* (ст. 103-5). Про цю знахідку та її значіння писали ще В. Гейнош, І. Бардах і ін.

Угля:

173. - Vašica J. - Vajs J., *Soupis staroslovanských rukopisů Narodního Musea v Praze*, Praha, 1957, 8°, XX, 527.

Під Ч. 22 (ст. 93-8) описує докладно зміст збірника недільних і святочних проповідей з углянського монастиря 17-го ст. (кк. 88). Гл. вище, наше Ч. 145.

Угнів:

174. - Угнів та Угнівщина — Історично-мемуарний збірник (= Укр. Архів », XVI), Ньюорк, 1960, 8^о, 621+(3).

У вступній статті др. Ст. Божика і В. Петришина про топографію Угнова, к. Рави Руської, вказується й місце, де був колишній монастирок (ст. 13) і знову в Божиковому іст. нарисі містечка є ще коротенький натяк, що він постав з початком 17-го ст. та був в руках з'єдинених з Римом ченців-василіян, які зазнали з того приводу багато лиха від місцевих міщан, аж до пожару 1680 р. (ст. 44-5). Натомість нема ні словечка про те, що добромильський монастир понад сто літ, від кінця 18-го ст., посідав в Угневі досить просторий земельний обшир, який подрібно описує В. Площанський, *Доброміль — Монастир Чина Св. Вас. Вел.*: « Науковий Сборник Г.-Русской Матицы », 1867, 229-30.

Умань:

175. - Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych — *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopismienych źródeł historycznych*, T. III: *Biblioteki Warszawskie*, Warsz. 1955, 8^о, 395+(5).

З реляції В. Каменецького про вогнні втрати Бібліотеки Країнських довідуємося, що, на жаль, м.і. загинув її архів уманської василіянської школи з 1772-1827 р. (ст. 163) та хроніка тамошнього монастиря з pp. 1765-1829, з колекції К. Свідзінського (ст. 167).

Черче (?):

176. - Дячишин Осип, Черче — моє рідне село, Торонто, 1969, 8^о, 142+(2).

На ст. 9 і 16 Д. подає знімку гори св. П'ятниці в Черчі, к. Рогатина, на якій мав у непам'ятних часах стояти монастир, але не приймає давного переказу, що саме звідси походить старенька церква в старому Черчі, позначена на одвірку 1733-им роком (гл. знімка на ст. 17). І то слушно, бо жадного монастирка в Черчі не згадує « Ревізія монастирів » львівської єпархії з 1724 р., яку використав М. Коссак до показника галицьких монастирів, зазначаючи тільки загальне повіря про черчанський монастирок на підставі назви села (*Шематизм провінції св. Спасителя*, Львів, 1867, 173).

На цьому й замикаємо наш бібліографічний огляд василіянської історії за останні два десятиріччя, зазначивши уже на вступі

й у наголовках розділів, що його не вважаємо ніяк вичерпним. Тому, якщо попередній наш огляд за рр. 1935-50, в якому ми таки старалися про належну повноту василіянської історичної бібліографії, через її повний брак за ті саме роки передвоєнного, воєнного і повоєнного часу, зарахований між посібники нашої церковної історіографії (гл. О. Оглоблин, *Укр. церковна історіографія: «Український Історик»*, 6 [1969], 4, 29), — то й сподіємося, що і цей другий успіє притягнути до себе увагу бодай своїми браками, і ті, що мають кращу нагоду та час слідкувати за біжучою укр. церковною бібліографією, звольть його доповнити своїми компетентними вказівками та заввагами...

100-100